

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧОРНА Софія Зіновіївна

Прим. № ____

УДК 342.56:342.7-049.65]:342.4-043.7(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної
реформи в сучасній Україні**

**Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право
081 «Право»**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ / С. З. ЧОРНА /

Науковий керівник: **КОСТИЦЬКА Ірина Олександрівна**, доктор
юридичних наук, завідувач відділу теорії та практики законотворчої діяльності
Інституту законодавства Верховної Ради України

АНОТАЦІЯ

Чорна Софія Зіновіївна. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національний авіаційний університет, Київ, 2021.

У дослідженні здійснено цілісний конституційно-правовий аналіз правової природи та сутності судової влади, основним структуроутворюючим і функціональним принципом організації якої запропоновано розглядати принцип поділу державної влади. В конституційній системі розподілу влади судова влада є самостійною і незалежною гілкою державної влади, що покликана служити суспільству та здійснювати правосуддя, вирішувати в судовому порядку правові спори та конфлікти. Судова влада визначає межі розсуду інших гілок державної влади, є правообмежувальним чинником у діяльності законодавчої, виконавчої влади та Глави держави. Відтак її роль у механізмі поділу влади полягає у стримуванні інших гілок державної влади від порушень конституційної законності, а також захисті прав і свобод людини та громадянина в державі.

Запропоновано авторське визначення судової влади як самостійного виду державної влади, що має виключну компетенцію розглядати юридично значимі справи, вирішувати спори та конфлікти в суспільстві шляхом здійснення правосуддя, що реалізується судами в порядку, визначеному чинним законодавством з метою захист прав, свобод і законних інтересів людини.

Доведено, що правозахисна функція судової влади є самостійна функція, що здійснюється у випадку порушення прав, свобод і законних інтересів людини. Систему засобів здійснення правозахисної функції судової влади розглянуто в широкому і вузькому розумінні. У широкому до таких засобів віднесено: засоби нормативно-правового забезпечення реалізації конституційного права на

судовий захист; засоби контролю за дотриманням всіма суб'єктами, що беруть участь у реалізації конституційного права на судовий захист, положень нормативно-правових актів у вказаній сфері реалізації; засоби контролю за дотриманням суб'єктами, діяльність яких направлена на реалізацію конституційного права на судовий захист, встановлених державою правил їх реалізації. Вузьке розуміння включає засоби: зовнішньоорганізаційну діяльність реалізації права на судовий захист; внутрішньоорганізаційну діяльності у сфері судоустрою; відповідальність як засіб забезпечення конституційного права людини на судовий захист.

Запропоновано визначення поняття судового права як самостійної галузі публічного права в національній правовій системі, яка являє собою сукупність юридичних норм, що має власний предмет правового регулювання, особливий метод правового регулювання, принципи правового регулювання, а також заслуговує на прийняття власного кодифікованого джерела права.

Ключовими напрямками конституційної реформи у сфері судоустрою названо правоконкретизацію і процесуалізацію правозахисної функції судової влади, що сприяють оптимізації правозахисного потенціалу судової влади в Україні.

Ключові слова: суд, судова влада, правосуддя, самостійність судової влади, незалежність судової влади, функції судової влади, правозахисна функція, захист прав людини, судова реформа, правоконкретизація, процесуалізація.

SUMMARY

Sofiya Chorna. Human rights function of the judiciary in the context of constitutional reform in modern Ukraine. – *On rights of a manuscript.*

The thesis for the degree of Candidate of Sciences, specialty 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. – National Aviation University. – Kyiv, 2021.

The analysis of legal nature and essence of the judiciary, the main structural and functional principle of the organization of which is proposed to consider the principle

of separation of state power. The judiciary determines the limits of discretion of other branches of government, is a restrictive factor in the activities of the legislature and the executive. The role of the judiciary in the mechanism of separation of powers is to deter other branches of government from violations of constitutional law, as well as to protect the rights and freedoms of man and citizen in the state.

It is proposed to define the judiciary as an independent type of state power that has the exclusive competence to consider legally significant cases, resolve disputes and conflicts in society by administering justice administered by courts in the manner prescribed by applicable law to protect human rights, freedoms and legitimate interests. The function of protecting human rights and freedoms is exercised by the judiciary through the administration of justice.

It is proved that the human rights function of the judiciary is an independent function performed in case of violation of human rights, freedoms and legitimate interests. The system of means of exercising the human rights function of the judiciary of the constitutional right to judicial protection can be considered both broadly and narrowly. In a broad sense, such means include: means of regulatory and legal support for the implementation of the constitutional right to judicial protection; means of control over the observance by all subjects participating in the exercise of the constitutional right to judicial protection of the provisions of normative legal acts in the specified sphere of implementation; means of control over the observance by the subjects, whose activity is aimed at the realization of the constitutional right to judicial protection, of the rules of their realization established by the state. A narrow understanding of the human rights function of the judiciary includes the following means of implementation: means of external organizational activities for the implementation of the constitutional right to judicial protection; means of internal organizational activity in the field of judicial system; responsibility as a means of ensuring the constitutional human right to judicial protection.

The definition of judicial law as an independent branch of substantive public law in the national legal system is proposed, which is a set of legal norms that has its

own subject of legal regulation, a special method of legal regulation, principles of legal regulation, and deserves its own codified source of law.

The key areas of constitutional reform in the judiciary are the concretization and proceduralization of the human rights function of the judiciary, which contributes to the optimization of the human rights potential of the judiciary in Ukraine.

Key words: court, judiciary, justice, independence of the judiciary, functions of the judiciary, human rights function, protection of human rights, judicial reform, legal concretization, proceduralization.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та періодичних наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз:

1. Чорна С. З. Принцип самостійності як важливий конституційний принцип організації та діяльності судової влади в Україні. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2020. №2. С. 135-141.
2. Чорна С. З. Роль судової влади у конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186-190.
3. Чорна С. З. Міжнародні стандарти прав людини та їх імплементація в процесі реалізації правозахисної функції судової влади в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 20-24.
4. Chorna S. Z. Constitutional consolidation of the human rights function of the judiciary in Ukraine. *National law journal: theory and practice*. 2020. № 5 (45). P. 4-8.
5. Чорна С. З. Трансформація правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 67-71. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2020/17.pdf
6. Чорна С. З. Законодавче регулювання правозахисної функції судової влади в сучасній Україні. *Соціологія права*. 2020. №4. С. 57-64.

7. Костицький В. В., Чорна С. З. До питання про судове право як окрему галузь права. *Правові новели: науковий юридичний журнал*. 2019. № 7. Т. 3. С. 84-90.
8. Костицький В. В., Чорна С. З. Судова влада у контексті теорії поділу влади: правова природа та місце у системі влади. ROČENKA UKRAJINSKO-SLOVENSKÁ. Zborník vedeckých prác. 2020. С. 81-86. URL: <https://www.eeda.sk/dok/publikacie/ostatne/2020-rocenka-ukrajinsko-slovenska.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Чорна С.З. Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді справ щодо злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів / Проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів: соціальний і правовий аспекти: програма науково-практичного семінару (28 вересня 2018 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018.
10. Чорна С. З. Імплементация європейських стандартів забезпечення судового захисту прав людини в умовах здійснення судово-правової реформи в Україні / *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст*. XI Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26-27 жовтня 2018 року) / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини”», 2018. С.148-150.
11. Чорна С. З. Право на судовий захист у структурі конституційно-правового статусу людини в Україні / *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 2-3 листопада 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 25-28.

12. Гаврильців М. Т., Чорна С. З. Право на повагу до людської гідності у світлі Загальної декларації прав людини / *Збірник тез круглого столу, присвяченого 70-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 14 грудня 2018 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2018. С. 25-28.
13. Чорна С. З. Ефективність дії конституції як передумова забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні / *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези доповідей регіональної наук.-практ. конф.* (м. Львів, 14 грудня 2018 р.) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 169-172.
14. Чорна С. З. Правові принципи отримання інформації органами державної влади в Україні / *Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання: збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 21 грудня 2018 р.) / упорядник Т. В. Магеровська. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 262-266.
15. Чорна С. З. Європейські стандарти забезпечення права людини на судовий захист в контексті конституційної реформи / *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 21-22 грудня 2018 р.). У 2-х частинах. Запоріжжя: ГО «Істина», 2018. Ч.1. С. 67-69.
16. Чорна С. З. Конституційні гарантії реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні / *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару* (м. Львів, 21 червня 2019 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 367-372.
17. Чорна С. З. Гарантії інформаційних прав людини при забезпеченні національної безпеки України. *Права людини та національна безпека: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів,

- 10 грудня 2019 р.); Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка». Київ: ПП «Комп'ютерний дизайн», 2019. С. 254-257.
18. Чорна С. З. Юридичні гарантії інформаційної безпеки особи в Загальній декларації прав людини. *Збірник тез круглого столу, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 10 грудня 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 212-215.
19. Чорна С. З. Конституційно-правові засади здійснення правозахисної функції судової влади. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 29 грудня 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 89-91.
20. Чорна С. З. Практика Європейського Суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дитини. *Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в сучасному транзитивному суспільстві: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.). У 2-х частинах. Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка». Київ: «Видавництво Людмила», 2020. Ч. 1. С. 196-198.
21. Чорна С. З. Судовий захист прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми *Сучасні механізми протидії торгівлі людьми: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (4 грудня 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 164-166.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. СУДОВА ВЛАДА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ	
1.1. Правова природа судової влади: теоретико-правові основи.....	22
1.2. Судова влада в системі поділу державної влади сучасної держави.....	54
1.3. Методологічні засади дослідження судової влади.....	71
Висновки до першого розділу.....	91
РОЗДІЛ 2. ПРАВОЗАХИСНА ФУНКЦІЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ СУДОВОЇ ВЛАДИ	
2.1. Поняття та сутність функцій судової влади.....	94
2.2. Правова природа, предмет, принципи здійснення правозахисної функції судової влади.....	103
2.3. Законодавче регулювання правозахисної функції судової влади в сучасній Україні.....	120
2.4. Міжнародні стандарти реалізації правозахисної функції судової влади.....	131
Висновки до другого розділу.....	149
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	
3.1. Актуалізація правозахисного потенціалу судової влади в ході конституційної реформи: ресурси і напрямки використання.....	151
3.2. Правоконкретизація правозахисної функції судової влади в ході судової реформи.....	171
3.3. Процесуалізація правозахисної функції судової влади в сучасній Україні: особливості та перспективи.....	180
Висновки до третього розділу.....	200

ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	210
ДОДАТКИ.....	236

ВСТУП

Актуальність теми. Процеси демократизації українського суспільства і держави та становлення України як демократичної, правової, соціальної держави потребують удосконалення існуючих та створення нових механізмів, спрямованих на реалізацію прогресивних ідей у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина, встановлення конструктивних відносин громадян з органами публічної влади.

Права і свободи людини – один з основоположних чинників сучасної цивілізації. Конституція України покладає на державу обов’язок щодо захисту і дотримання прав людини і громадянина. У реалізації цієї важливої функції беруть участь усі гілки державної влади, але центральне місце у цьому правозахисному механізмі відводиться саме судовій системі. Судовий захист може стати повним і ефективним лише за умови функціонування дійсно незалежної судової влади та реальної незалежності суддів як її носіїв.

Нинішній стан державотворення в Україні ставить перед наукою конституційного права завдання всебічної наукової розробки проблемних питань організації та діяльності судової влади як особливого інституту захисту прав і свобод людини та громадянина.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена як її недостатньою розробленістю, так і її практичним значенням у цій сфері суспільних відносин. У сучасній юридичній науці в дослідженнях зазначеної проблеми опубліковано низку наукових праць, захищено кілька дисертацій. Разом з тим, значне коло питань, пов’язаних з формуванням, функціонуванням, трансформаціями правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина саме судовою владою залишається все ще недостатньо розробленим.

Тому перед сучасною науковою конституційного права постало завдання з’ясувати природу цього інституту, розглянути досвід зарубіжних країн з метою кращого розуміння особливостей його функціонування у специфічних

вітчизняних політико-правових умовах для удосконалення механізму захисту прав і свобод людини і громадянина.

Відсутність правових традицій та сучасного громадянського суспільства, невисокий рівень правової освіти населення і тривале ігнорування на практиці принципу поділу влад, призводило до того, що і суспільство, і держава не завжди адекватно сприймали та розуміли функціональне призначення суду як інструменту захисту прав і свобод людини та громадянина. Потужний правозахисний потенціал судової влади все ще залишається невикористаним повністю саме через відсутність переосмислення та усвідомлення його можливостей, функціонального призначення, форм його впливу на забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також засобів залучення його до цих процесів.

З утвердженням судової влади як самостійної, нарівні з законодавчою та виконавчою, серед науковців набули поширення різні підходи та різне бачення змісту й характеру діяльності, процедур формування судових органів, а також їх ролі та меж впливу на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Проблема функціонування, організації судової влади, здійснення судочинства та роль суду в процесі захисту прав людини та громадянина сьогодні перебуває у центрі уваги науковців, практикуючих юристів та законодавця. Дослідженням правової природи судової влади, права людини на судовий захист, механізму його реалізації та забезпечення присвячені наукові праці О.І. Антонюк, Ю.Г. Барабаша, В.С. Бігуна, В.Ф. Бойка, О.М. Бориславської, В.Д. Бринцева, М.С. Булкат, І.П. Голосніченка, В.В. Городовенка, В.П. Грибанова, В.О. Гринюка, Є.В. Додіна, Д.О. Дубінка, І.В. Камінської, М.А. Ковальова, А.М. Колодія, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.В. Костицького, І.О. Костицької, О.В. Кошової, М.Б. Кравчик, Р.А. Крусяна, Н.І. Крючко, С.В. Кулика, В.С. Мальцевої, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, О.В. Марцеляка, Л.М. Москвич,

І.Б. Михайловської, І.В. Назарова, В.Т. Нора, В.Ф. Погорілка, Ю.Є. Полянського, С.В. Прилуцького, Т.В. Пустовойт, П.М. Рабіновича, Т.В. Росік, А.О. Селіванова, Т.М. Середи, Н.В. Сібільової, В.С. Стефанюка, Г.М. Тимченка, Ю.М. Тодики, М.І. Хавронюка, О.З. Хотинської-Нор, С.В. Шевчука та ін.

Кількість наукових праць, присвячених питанням судової влади має стійку тенденцію до збільшення, своєю чергою це сприятливо відображається на формуванні системного та цілісного знання про предмет дослідження. Проте, слід звернути увагу на те, що аналіз досліджень у зазначеній сфері свідчить про недостатність уваги до питань виникнення, закономірностей розвитку та трансформації судової влади в Україні в умовах конституційної реформи.

Беручи до уваги науково-теоретичні та методологічні напрацювання авторів, зроблена спроба сформулювати комплементарний погляд на проблему розвитку та удосконалення правозахисної функції судової влади, який дозволив би розглянути різноманітні аспекти цього феномену, поєднати їх у межах цілісного дослідження, тим самим запобігти абсолютизації будь-якої точки зору на явище.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний дисертанткою напрям наукового дослідження узгоджується з метою, принципами та напрямами Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, завданнями Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016–2020 роки, що затверджені загальними зборами Національної академії правових наук України 3 березня 2016 року, а також безпосередньо пов'язана з темами, програмами науково-дослідних робіт Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права». Дисертаційне дослідження розпочалося у межах науково-дослідної роботи Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є вирішення – на основі комплексного науково-теоретичного аналізу правової природи судової влади як самостійної гілки державної влади – важливої концептуальної та прикладної проблеми – розкриття сутності, значення та правових засобів реалізації правозахисної функції судової влади в умовах проведення в Україні конституційного реформування судової влади.

Для досягнення мети дослідження автор ставить перед собою такі *завдання*:

– охарактеризувати правову природу та роль судової влади в механізмі стримувань і противаг сучасної держави як самостійного публічно-правового та владного феномену;

– узагальнити підходи до аналізу понятійно-категоріального апарату дисертаційного дослідження, зокрема, щодо судової влади та її правозахисної функції;

– сформулювати методологічні засади дослідження проблеми;

– розкрити сутність, особливості та місце правозахисної функції в системі функцій судової влади, а також принципи та засоби її здійснення;

– визначити рівень правозахисного потенціалу судової влади в інституційному механізмі захисту прав і свобод людини;

– проаналізувати конституційне закріплення правозахисної функції судової влади в сучасній Україні;

– дослідити міжнародні стандарти закріплення і реалізації правозахисної функції судової влади та перспективи їх урахування в контексті євроінтеграційного курсу Української держави

– встановити закономірності трансформації правозахисної функції судової влади в контексті здійснення конституційної реформи в Україні;

– розробити законодавчі пропозиції щодо напрямів удосконалення правозахисної функції судової влади в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням судовою владою правозахисної функції на сучасному етапі

конституційного реформування в Україні.

Предмет дослідження – правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні.

Методи дослідження. У підґрунтя методології дослідження, для вирішення окреслених завдань було покладено комплексний підхід, який полягає у використанні системи філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Застосування діалектичного методу дало змогу дослідити природу і сутність судової влади та її правозахисної функції; поєднання історичного та логічного – генезу її виникнення, становлення і розвитку; перманентне реформування судової влади в час безперервного функціонування останньої у сфері вирішення конфліктів у суспільстві та захисту прав і свобод людини (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1). Метод історизму використовувався для визначення закономірностей і особливостей формування концепції розподілу влади у контексті визначення місця судової гілки влади в механізмі стримувань і противаг; генези становлення та розвитку правозахисної функції судової влади в історичній ретроспективі; етапи проведення конституційної реформи судової влади в незалежній Україні (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2). Цивілізаційний підхід сприяв дослідженню еволюції правозахисної функції судової влади, механізму, форм та юридичних засобів реалізації правозахисної функції судової влади, а також визначенню основних тенденцій розвитку правозахисної функції судової влади в Україні на сучасному етапі в умовах проведення конституційної реформи (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 3.3). Метод класифікації використано для систематизації теоретико-методологічних ідей дослідження, а також для класифікації функцій судової влади (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Визначенню цінності та призначення правозахисної функції судової влади для створення сприятливих умов, спрямованих на судовий захист прав і свобод людини аксіологічний підхід (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1). На основі герменевтичного методу здійснювалося тлумачення юридичних норм, що регламентують суспільні відносини, які складаються у сфері реалізації правозахисної функції судової влади

(1.2, 2.1, 2.3, 3.2, 3.3). За допомогою системно-структурного методу розглянуто правозахисну функцію судової влади у поєднанні з іншими функціями держави, а також з іншими функціями судової влади (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Формально-логічний метод дозволив дослідити правозахисну функцію судової влади, використовуючи послідовність у характеристиці її суті, тотожність у порівнянні з іншими функціями, зв'язок між причиною та наслідками її виникнення і подальшої трансформації (1.2, 2.1, 2.2). Порівняльно-правовий метод пізнання використовувався як засіб розкриття спільних і відмінних рис правозахисної функції судової влади в Україні та країнах зарубіжжя (підрозділи 1.2, 3.3). На основі методу прогнозування визначено перспективи подальшого розвитку правозахисної функції судової влади в Україні в умовах конституційної реформи (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Крім того, у процесі дисертаційного дослідження застосовано критичний метод (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3), методи індукції та дедукції (підрозділи 1.1, 1.2, 3.2).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи формують наукові праці з загальної теорії держави і права, порівняльного правознавства, конституційного права, адміністративного права та судочинства, процесуальних галузей права, судових і правоохоронних органів.

Нормативно-правовою основою дослідження стали положення Конституції України, міжнародно-правових договорів, законів і підзаконних нормативно-правових актів, правові позиції Конституційного Суду України та судова практика судів загальної юрисдикції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у рамках дисертаційного дослідження здійснено аналіз основних теоретичних аспектів реалізації правозахисної функції судової влади та перспектив її подальшого розвитку в умовах впровадження в Україні конституційної реформи судової влади. На підставі цього отримано низку висновків та рекомендацій, які становлять науковий інтерес, а саме:

у перше:

– запроновано авторське розуміння форм і алгоритмів здійснення правозахисної функції, яка є самостійною і пріоритетною функцією судової влади, що здійснюється у випадку порушення прав, свобод і законних інтересів людини;

– зроблено висновок, що ефективне виконання судовою владою своїх функцій можливе лише за умови її самостійності, яка забезпечується: по-перше, її цілковитою відокремленістю від інших гілок державної влади системі державного механізму; по-друге, неможливістю інших гілок державної влади здійснювати вплив на судову гілку влади;

– з урахуванням зростаючої ролі судового права в національній правовій системі як самостійної галузі публічного права, яке не поглинає чи підміняє процесуальні галузі права, а має власний предмет, особливий метод і принципи правового регулювання, а також перспективи прийняття власного кодифікованого джерела права, до системи судового права запроновано відносити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та праксеологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні;

– розроблено та обґрунтовано законодавчі пропозиції, які викладено в проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про судоустрій і статус суддів” та Закону України „Про Вищу раду правосуддя”» щодо здійснення контролю за тривалістю розглядів судових справ, налагодженням співпраці між судами України та інших держав, введенням у судах посад координаторів у сфері медіації та міжнародної співпраці;

удосконалено:

– поняття судової влади як самостійного виду державної влади, що має виключну компетенцію розглядати юридично значимі справи, вирішувати спори та конфлікти в суспільстві шляхом здійснення правосуддя, що реалізується судами в порядку, визначеному чинним законодавством з метою захист прав, свобод і законних інтересів людини;

– аргументацію про те, що забезпечуючи судову владу політичний баланс між законодавчою та виконавчою владою та є виразником політичної стабільності та рівня розвитку громадянського суспільства в державі, за своєю природою вона є політично нейтральною, виключно юридичною (правовою) владою;

– уявлення про принципи здійснення правозахисної функції судової влади як основоположні засади організації та здійснення правозахисної діяльності органів судочинства у напрямі відновлення порушеного права, усунення перешкод в його реалізації та застосування до порушника заходів юридичного примусу;

– розуміння сутності правозахисної функції судової влади, яка є пріоритетною і самостійною функцією судової влади, що здійснюється у випадку порушення прав, свобод і законних інтересів людини;

– визначення поняття міжнародних стандартів судового захисту прав як встановлених закріплених у міжнародних документах уніфікованих та загальноприйнятих принципів і норм, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким повинна відповідати процедура захисту прав і свобод людини, що є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи політичного характеру;

набули подальшого розвитку положення про:

– судову гілку влади, основним структуроутворюючим і функціональним принципом організації якої визнається принцип розподілу державної влади. Судова влада визначає межі розсуду інших гілок державної влади, відтак її роль у механізмі розподілу влади полягає у стримуванні інших гілок державної влади від порушень конституційної законності, а також захисті прав і свобод людини та громадянина в державі;

– виходячи з владного характеру судової гілки державної влади, доповнено перелік конкретизуючих ознак судової влади, що відображають її правову

природу, а також дозволяють відмежувати судову владу від інших гілок державної влади;

– науковий аналіз процесів конституційного реформування судової влади в Україні є приведення національного законодавства до європейських стандартів у сфері здійснення правосуддя для ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, підвищення доступу до правосуддя та справедливий суд;

– ознаки конституційної реформи судової влади, до яких віднесено: послідовність етапів проведення конституційного реформування судової влади як перманентного конституційно-правового процесу вдосконалення судової влади в державі; інтегративність конституційних перетворень у сфері судової влади, що означає системний характер діяльності суб'єктів реформування в напрямі комплексного перетворення усіх законодавчих актів у сфері судової влади на підставі внесення змін до Конституції; сприйняття конституційної реформи судової влади суспільством на основі сформованої конституційної правосвідомості та неухильного виконання здійснюваних конституційно-правових перетворень у сфері судової влади.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, висновки і пропозиції, сформульовані та обґрунтовані у кваліфікаційному науковому дослідженні, сприятимуть удосконаленню концептуальних положень конституційного права у сфері конституційно-правового інституту судової влади. Отримані результати аргументовані для використання в законотворчій діяльності й правозастосовній практиці судових органів та у перспективному удосконаленні правозахисної функції судової влади в умовах проведення конституційної реформи в Україні. Зокрема, висловлені положення і сформульовані теоретичні концепції, уточнені визначення понять, наукових категорій тощо можуть бути використані: *у науковій сфері* – висновки та теоретичні положення певною мірою поглиблюють знання у вітчизняній конституційно-правовій науці з проблем здійснення правозахисної функції судової влади та її розвитку та можуть бути використані у подальших правових

дослідженнях конституційного законодавства України, внесенні змін і доповнень у чинне законодавство; у *правотворчості та політико-правовій практиці* – окремі положення дослідження можуть бути використані Верховною Радою України при підготовці нових нормативно-правових актів або внесенні змін та доповнень у вже чинні норми для уніфікації законодавства України відповідно до міжнародних стандартів; у *навчальному процесі* – матеріали кваліфікаційного дослідження можуть бути застосовані у підготовці навчальної та навчально-методичної літератури, на лекціях і практичних заняттях з навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Судові та правоохоронні органи України», під час написання відповідних підручників та посібників; у *правозастосовній сфері* – висновки та узагальнення, сформульовані в дисертації, можуть бути враховані під час реформування судової гілки влади для збільшення ефективності правозахисної функції.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорено та схвалено на засіданні міжкафедрального семінару кафедр економіко-правових і цивільно-правових дисциплін, судоустрою, прокуратури та адвокатури, кримінально-правових дисциплін, адміністративного права та процесу юридичного факультету закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» від 24 вересня 2020 року (протокол № 2), де було виконано дисертацію. Основні положення, висновки та рекомендації оприлюднено у доповідях та тезах на науково-практичних заходах, зокрема: науково-практичному семінарі «Проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів: соціальний і правовий аспекти: програма (м. Львів, 28 вересня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст» (м. Харків, 26-27 жовтня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 2-3 листопада 2018 р.); *круглому столі, присвяченому 70-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 14 грудня 2018 року); Регіональній науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні

проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 14 грудня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання» (м. Львів, 21 грудня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (м. Запоріжжя, 21-22 грудня 2018 р.); Науковому семінарі «Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики» (м. Львів, 21 червня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини та національна безпека» (м. Львів, 10 грудня 2019 р.); Круглому столі, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2019 р.); Науковому семінарі «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» (м. Дніпро, 29 грудня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в сучасному транзитивному суспільстві» (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні механізми протидії торгівлі людьми» (м. Львів, 4 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у двадцяти одній публікації, із них шість статей опубліковано у наукових фахових виданнях України, дві статті – в іноземних наукових виданнях, тринадцять – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях, семінарах і «круглих» столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують десять підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, із яких 209 сторінок основного тексту та 26 – список використаних джерел (253 найменування), 9 – додатки.

РОЗДІЛ 1

СУДОВА ВЛАДА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

1.1. Правова природа судової влади: теоретико-правові основи

Відповідно до ст. 1 Основного Закону Україна є правовою державою, тобто державою, що заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, верховенстві права, взаємній відповідальності людини і держави. Обов'язковим атрибутом такої держави є незалежна судова влада, формою здійснення якої є правосуддя, що забезпечує захист та охорону прав і свобод людини та громадянина.

У правовій державі судова влада відіграє важливу роль у забезпеченні соціальної рівноваги, а ефективного здійснення нею своїх функцій сприяє формуванню у свідомості людини уявлення про дієвість, справедливість, авторитет існуючої державної влади, що, своєю чергою, надає їй ознак загального визнання та легітимності.

Сучасна юриспруденція як система юридичних наук, що мають предметом свого вивчення різноманітні державно-правові явища та процеси, одним з фундаментальних завдань має дослідження, переосмислення і отримання нових знань про сутність, значення, змістовне наповнення та функції судової влади в державі.

Становлення України як демократичної правової держави пов'язане із тривалим і нелегким шляхом формування судової влади. Безумовно, цей процес може реалізуватися лише за наявності глибокого теоретичного підґрунтя щодо організації судової влади та правосуддя. У зв'язку з цим першочерговим завданням на порядку денному вітчизняної правової науки є переоцінка як попередньої доктрини про суд, судову владу та правосуддя, так і нинішніх

надбань, які здебільшого ставали результатом механічних запозичень зарубіжного досвіду та їх штучного вживлення у вітчизняну правову систему.

Насамперед необхідно зауважити, що судова влада як багатогранний феномен може бути розглянутим не лише в правовому, а й філософському, соціальному чи політологічному аспекті. Однак, предмет дисертаційної роботи звужує коло нашого наукового пошуку до з'ясування юридичної природи судової влади. Тому, для формування комплексного наукового розуміння правової природи та характеристики сутності судової влади необхідно дослідити її ознаки з допомогою визначення базових характеристик і первинних споріднених з нею правових понять.

Термін «судова влада» доволі усталено використовується у юриспруденції та займає особливе місце в наукознавчих концептах у сфері дослідження державної влади та місця й ролі судової гілки влади у механізмі «стримувань і противаг». Проте, незважаючи на чималий доробок у теорії судової влади, необхідно констатувати відсутність єдиної злагодженої позиції щодо уніфікованого поняття судової влади.

У науковій літературі та в юридичній практиці термін «судова влада» вживається у різних значеннях. Відповідно до цього, можна виокремити декілька підходів щодо розуміння судової влади. Перший представляють дослідники, які є прихильниками інституційного або організаційного підходу, який пов'язаний з характеристикою судової системи, принципами її організації, та визначають судову владу як сукупність судових органів і установ, що здійснюють правосуддя. На їхню думку, судова влада – це влада державних органів – судів. Зазначений підхід навіть знайшов нормативне закріплення в одному з перших документів про реформування судової системи – Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 року: «Судова влада – система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для поновлення порушеного права і справедливості» [145]. З цього приводу зауважимо помилковість зведення

судової влади до системи судів у державі. Адже влада – це не просто орган чи певна посадова особа, а й їхня легітимна та легальна діяльність. Суд або ж суддя опосередковують, представляють, виражають судову владу.

Другий підхід отримав назву функціонального, адже його прихильники схильні ототожнювати судову владу з її функцією – правосуддям. За ним судова влада уявляється як сукупність повноважень суду зі здійснення правосуддя, тобто діяльність суду з розгляду та вирішення справ у визначеній законом процесуальній формі.

Третій підхід – організаційно-функціональний (змішаний) – є комбінуванням двох попередніх і визначає судову владу як систему створених згідно з законом судових органів, наділених виключними повноваженнями з розгляду та вирішення у визначеній законом процесуальній формі юридично значимих справ, що мають юридичні наслідки.

У зв'язку з наведеними науковими позиціями, більш теоретично обґрунтованим та практично доцільним видається підхід, що міститься у «Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», яка була схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року [149]. У цьому документі надано загальне бачення судової влади як системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів. Можна стверджувати, що на сьогоднішній день такий підхід є найбільш виваженим та правильним з погляду виокремлення чітких меж судової влади.

Український правознавець П.М. Рабінович запропонував таке визначення: судова влада – це вид публічної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території [158, с. 86].

Подібним до попереднього є визначення А.О. Селіванова, який характеризує судову владу як самостійний вид державної влади, яка не може обмежитись тільки системою загальних і спеціалізованих судів, і тому вона

функціонує у двох формах організації – як судовий устрій та судовий лад [175, с. 305].

А.Ф. Колодій сформулювала таке визначення поняття «судова влада»: «це окрема і незалежна гілка державної влади, що складається із системи судів ... та механізмів здійснення правосуддя»; «специфічна гілка державної влади, метою якої є здійснення уповноваженими на те державними органами (судами) правосуддя шляхом розгляду спору чи кримінальної справи та здійснення судового контролю за діяльністю державних органів влади за встановленою в законі процедурою» [124, с. 380, 381].

Як зазначив А.М. Хливнюк, термін «судова влада» слід розглядати ширше, ніж просто як систему судових органів держави, так само не можна його лише ототожнювати і з близьким до нього терміном «правосуддя». Судова влада – це самостійний і незалежний вид державної влади, який формується згідно з певною процедурою та функціонує відповідно до демократичних принципів, встановлених конституцією [210, с.47].

За визначенням колективу авторів однойменної монографії, судова влада – це специфічна гілка єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значимих справ, що мають юридичні наслідки, і реалізується виключно конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур [191, с. 17].

Найбільш повне визначення поняття сформулював у монографічній праці В.Д. Бринцев, який називає судову владу однією з самостійних функцій державної влади, що реалізується через діяльність створених на основі конституції судів і органів організаційного забезпечення, які покликані забезпечити захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави; усунення наслідків правопорушень, покарання винних, захист потерпілих; вирішення правових спорів тощо [20, с. 50].

Таким чином, позиції вчених юристів щодо визначення поняття судової влади характеризуються значною розмаїтістю. Тому для формування

комплексного наукового розуміння та характеристики поняття судової влади необхідно дослідити систему властивих їй ознак. Варто звернути увагу, що вітчизняна юриспруденція не сформувала одностайного розуміння ознак судової влади, як і їх загальноприйнятої дефініції.

У «Сучасному тлумачному словнику» під ознакою, зокрема, розуміється: «Риса, властивість, особливість когось, чогось; те, що свідчить про щось, показник» [195, с. 594].

Скрупульозний аналіз наукових підходів щодо слововживань та термінологічної специфіки різних наукових сфер дав можливість українській вченій М.С. Булкат запропонувати таке визначення: «ознаки судової влади – сукупність сутнісних характеристик судової влади, що відображають її правову природу як складової державної влади демократичної, правової держави, з урахуванням значення відповідних первинних понять, які формують її зміст» [23, с. 178].

На думку іншої української дослідниці Н.І. Крючко, узагальнення сучасних теоретичних поглядів на сутність ознак судової влади як соціальної системи, дає можливість тлумачити ознаки судової влади як «природні риси судової влади, засновані на загальнолюдських цінностях і які є необхідними та невід’ємними її показниками, що розкривають зміст судової влади та судової діяльності» [90, с. 6].

Виходячи з цього, під ознаками судової влади є риси, сутнісні характеристики, властивості судової влади, що відображають її правову природу, а також дозволяють відмежувати судову владу від інших гілок державної влади.

У вітчизняному правознавстві переважна більшість підходів до ознак судової влади не має якихось наукових підходів до критеріїв, які б визначали їх природу та є простим переліком цих ознак, що ґрунтуються на чинному українському законодавстві. Нерідко вони дублюють одна одну та не мають певної системності, логічної послідовності чи пріоритетності для визначення

сутнісних рис судової влади.

А.Ф. Колодій серед найважливіших ознак судової влади в демократичному суспільстві виокремлює такі:

1) винятковість судової влади – полягає в тому, що правосуддя здійснюють винятково суди і делегування чи привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Винесення рішення в конкретній справі – виключна прерогатива суду. Держава винятково суду надає право використовувати примусові повноваження державної влади (застосовувати санкції в цивільній справі, визнавати особу винною та призначати покарання в кримінальній справі);

2) самостійність судової влади – зумовлена конституційним принципом розподілу влади, що передбачає законодавчо закріплені гарантії проти узурпації влади та ефективні механізми «стримувань та противаг» в організації та діяльності різних гілок демократичної влади. Кожна з них самостійно виконує лише їй властиві функції, не підпорядковуючись одна одній. Рішення, винесені судами, завдяки їхній самостійності, не потребують додаткового схвалення чи затвердження іншими органами державної влади;

3) повнота судової влади – пов'язана зі встановленням меж її компетенції і завершеністю рішень, що приймаються відповідними органами, а також їх обов'язковістю. Рішення судів, які набрали чинності, обов'язкові для всіх органів публічної влади, фізичних і юридичних осіб та відлягають безумовному виконанню;

4) підзаконність судової влади – підставою діяльності органів правосуддя є закон, який встановлює компетенцію, порядок утворення, структуру й основні функції судів. Саме суди в демократичній державі мають останнє слово в тлумаченні та застосуванні закону;

5) незалежність судової влади – один з головних принципів ефективної діяльності суду. Реальна незалежність суду повинна виключити будь-який вплив державних органів, політичних партій, громадських рухів та їх лідерів на

судову владу [124, с. 383-385].

Інші автори називають такі характерні ознаки судової влади: 1) є особливим видом державної діяльності; 2) є незалежною, самостійною і виключною гілкою влади; 3) закон чітко регламентує процесуальний порядок її здійснення [192, с. 28].

Відмінним від згаданого вище загального підходу є системний підхід до ознак судової влади та їх поділ на загальні та спеціальні (специфічні). При цьому системоутворюючою складовою для такого поділу стала категорія «влада». Прихильники такого підходу доводять приналежність судовій владі як загальних ознак, що визначають владний характер діяльності та повноважень суду в цілому, так і спеціальних ознак, що розкривають її специфіку, унікальну юридичну природу, виключне місце в системі поділу державної влади.

До загальних ознак судової влади учені відносять зокрема такі: 1) соціальний характер судової влади – судова влада належить до сфери соціальних відносин і поширюється на них в силу виникнення між їх учасниками різних конфліктних ситуацій, що потребують вирішення на підставі юридичних норм, суб'єктом застосування яких є орган судової влади – суд; 2) структура владних відносин – природа судової влади характеризується через соціальні відносини, які мають класичну визначену структуру: суб'єкти відносин, об'єкт відносин, зміст відносин; 3) цілеспрямованість влади – чітко визначена мета судової влади – об'єктивне вирішення правових конфліктів і сприяння відновленню порушеного права; 4) вольовий характер влади – виражається у прийнятті судового рішення щодо порушеного та вирішеного в судовому засіданні питання; 5) регулююче та організаційне призначення влади – застосовуючи юридичні норми до конкретних життєвих ситуацій судова влада впливає на суспільні відносини також шляхом уточнення й конкретизації норм чинного законодавства; 6) примусовий характер влади – судова влада пов'язана з примусом, що має не загальний, а конкретний персоніфікований характер [191, с. 12-14].

Спеціальними ознаками, що відображають специфіку судової влади вчені назвали такі: 1) об'єктивність – підпорядкування виключно праву та безсторонність (неупередженість) при розгляді справ є критеріями правомірності судової влади; 2) легітимність – відповідність формування судової гілки влади закону та довіра суспільства до суду та його рішень; 3) нормативність – розглядаючи справу, суд застосовує юридичну норму; порушення встановленої законом процедури є передумовою визнання такої діяльності неправомірною; 4) особлива предметна сфера функціонування судової влади – судову владу залучають виключно для вирішення спору юридичного характеру або кримінального обвинувачення; 5) ситуативний характер – судова влада функціонує лише за умови звернення до неї суб'єктів права; суд не розпочинає розгляд справ за своєю ініціативою, механізм судочинства «запускається» актом звернення до суду та діє на час розгляду справи [191, с. 14-16].

Найбільш повну систему ознак судової влади запропоновано у вигляді трирівневої структури запропонувала М.С. Булкат. Першим рівнем такої системи вчена називає комплексну «ознаку призначення» – «відображення змісту теоретико-правових положень про судову владу в демократичній, правовій державі». До другого рівня віднесено ознаки судової влади, що характеризують її як складову державної влади. До третього рівня – ознаки судової влади, що відображають її власну специфіку[23, с. 211].

Виходячи з владного характеру судової влади, зазначені вище ознаки пропонуємо доповнити їх ще такими: 1) судова влада є державною з усіма належними зазначеному виду публічної владі атрибутами та чітко визначеною законом компетенцією; 2) судова влада є однією з самостійних і незалежних гілок державної влади в системі стримувань і противаг, яка наділена специфічними, властивими тільки їй ознаками та принципами діяльності; 3) самостійність судової влади забезпечується системою нормативних гарантій та механізмів втілення; 4) судова влада здійснюється організованою системою

органів у чітко визначеній законом процесуальній формі; 5) судова влада виконує загальнодержавні функції, а відтак має загальнодержавне (універсальне) призначення в суспільстві, поширюється на всіх без винятку суб'єктів суспільних відносин у державі.

Таким чином, враховуючи зазначені ознаки, можна запропонувати таке визначення судової влади: це самостійний вид державної влади, що має виключну компетенцію розглядати юридично значимі справи, вирішувати спори та конфлікти в суспільстві шляхом здійснення правосуддя, що реалізується судами в порядку, визначеному чинним законодавством з метою захист прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави.

Функція захисту прав і свобод людини в Україні здійснюється судовою владою передусім шляхом здійснення правосуддя. У науці конституційного права правосуддя переважно визначають як легальну процедуру здійснення органами судової влади функцій захисту прав і свобод людини й громадянина, розгляду та остаточного вирішення у встановленому процесуальним законом порядку кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ, згідно з Конституцією та законами України.

Правосуддя справедливо визнається найбільш ефективним способом захисту прав і свобод людини та громадянина. Воно посідає особливе місце у системі гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів, а доступ до нього є невід'ємною складовою права на звернення до суду та необхідною передумовою його реалізації. З огляду на це багатьма вченими право на справедливий суд і доступ до суду аналізується в системі прав людини.

На думку української вченої О.М. Овчаренко, це право належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному конституційному рівні, у забезпеченні яких держава зобов'язана відігравати помітну роль. Роль держави може полягати як у вчиненні активних дій, спрямованих на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, так і в утриманні від учинення дій, що можуть створювати фактичних і правових перешкод у його

реалізації [112, с. 52].

У науковій теорії з позиції філософії права правосуддя розглядається як категорія, що відображає судове здійснення ідеї права. У цьому аспекті правознавець В.С. Бігун ідею права пропонує розглядати в найширшому розумінні – як системне уявлення про те явище, яке позначається як «право», конкретизоване за допомогою певного праворозуміння, відповідної концепції права. Праворозуміння змістовно розкривається на основі спеціальних уявлень: правових теорій, доктрин, понять. Відтак, у контексті правосуддя, поряд із традиційним розрізненням праворозуміння за окремими підходами, автор вирізняє праворозуміння за сферами діяльності. В цьому зв'язку тематично виокремлюється судове праворозуміння – уявлення про право, сформоване в процесі судової діяльності, зокрема судового правозастосування [189, с. 9].

У монографії «Філософія правосуддя: ідея та здійснення» автор концептуально розглядає правосуддя – як ідею, зокрема поняття (тобто форма мислення, думка), зміст якого формують ознаки, які позначатимуться як смисли. Якщо визнати, що смисл ідеї правосуддя – це справедливість, то (така ідея) правосуддя вважатиметься здійсненою лише за умови здійснення справедливості (тобто, того, що уявляється цим поняттям). Якщо ж визнати, що смисл ідеї правосуддя – це судовий захист права, то (такий смисл) правосуддя є здійсненим за умови захисту в суді порушеного права. У зазначеному дослідженні правосуддя розглядається, з-поміж іншого, але переважно, як судове здійснення ідеї права, яке структурно передбачає наявність таких необхідних головних формальних її елементів, як суб'єкт(и) – суд як орган, суддів та інших осіб, які беруть участь здійсненні правосуддя; об'єкт – судові справи, які охоплюють правові обставини (факти) та правові питання; право як предмет – те, що здійснюється та застосовується в судах для вирішення справ (зокрема, але не тільки, матеріальне право) і регламентує їх вирішення (процесуальне право); а також метод здійснення правосуддя: способи застосування та тлумачення права – матеріального і процесуального (закону,

судових прецедентів, інших джерел права) [14, с. 9].

Правосуддя є вираженням правозахисної функції суду, змістом якої є захист прав, свобод та інтересів особи. Підтвердженням цієї тези є закріплене законодавцем завдання суду: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (стаття 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [151]).

Вітчизняна юридична наука та практика вказують на правосуддя як на функціональну мету судів. Деякі дослідники, вважаючи вказане положення новелою, звертають увагу на те, що юридична наука так званого «радянського» періоду виходила з того, що головне призначення суду – охорона правопорядку, яку, крім суду, здійснювали ще й ряд правоохоронних органів. Відмінність правосуддя від діяльності інших правоохоронних органів полягала лише в аспекті спеціальної компетенції суду, тобто в його особливих повноваженнях щодо розгляду цивільних і кримінальних справ, а також у процедурі здійснення цього розгляду. При цьому дослідники вказували також на те, що функція правосуддя належить до діяльності суду, однак при цьому вони суттєво розходилися у розумінні сутності правосуддя [101, с. 24].

Сьогодні правосуддя здебільшого розглядається як специфічний вид державної діяльності, що здійснюється судом на підставі закону у встановленому ним порядку, полягає у розгляді та вирішенні судових справ з метою забезпечення гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави, і завершується постановленням правосудного судового рішення, що має загальнообов'язковий характер [192, с. 28-29].

О.І. Шостенко розглядає правосуддя як специфічну форму здійснення владних повноважень органами судової влади, що завершується прийняттям

судових рішень, які є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [233, с. 8].

Цікавою є позиція й інших вчених, які називають правосуддя самостійним видом державної діяльності, що здійснюють органи судової влади – суди – шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [131, с. 391].

На думку української вченої О.В. Щербанюк, у науковій літературі поняттю правосуддя іноді надається надзвичайно широке значення, коли до нього відносять не тільки судочинство, яке здійснюється у певній процесуальній формі, але й судоустрій. При цьому в судочинство як компонент правосуддя включаються також позасудові та досудові форми врегулювання спорів, а в судову систему всі органи (інші структури), які створені для захисту порушених прав та законних інтересів. Відтак, авторка зазначає, що правосуддя як форма здійснення судової влади є завжди діяльністю. Носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди, визначені Конституцією та законами України. Жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади, відповідно, не можуть претендувати і на роль органів правосуддя, а їх діяльність не є судочинством. Забезпечують захист прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб за безспірними питаннями нотаріат, реєстраційні органи, але діяльність із вирішення всіма названими органами правових питань не є здійсненням правосуддя [235, с. 159].

Виходячи з етимологічного розуміння кореневих слів, відомий український учений-правознавець у сфері судочинства Ю.М. Грошевий зазначав: «Термін „правосуддя” включає два поняття: „право” та „суд”. Здійснювати правосуддя – означає, таким чином, судити по праву, застосовувати норми права до конкретних суспільних відносин» [87, с. 7].

Необхідно звернути увагу на те, що правосуддя як діяльність суду має своїм основним завданням утвердження верховенства права через ухвалення

правосудного судового рішення в конкретній справі. Таке уявлення спирається на ідеалістичне сприйняття справедливості як змістовної сутності правосуддя.

Закономірно, що у правосудді справедливість постає як сутність, мета та критерій виконання ефективного судочинства як форми здійснення правосуддя. Тому основною мета судочинства – домогтися справедливості – тобто здійснити правосуддя, а справедливий розгляд справи (судовий процес), відповідно, сприймається як справедливе судочинство [240, с. 5].

Латинською мовою справедливість позначається терміном «*justitia*» (юстиція), і в найзагальнішому розумінні охоплює надто широке тлумачення, включаючи: 1) правосуддя; 2) сукупність судових установ, їхню діяльність або судове відомство [194, с. 761]; 3) судочинство; 4) сукупність державних органів, що займаються судочинством; система судових установ [195, с. 761].

Загалом, як підкреслює В.С. Бігун, «Справедливість – філософська, соціально-етична та морально-правова категорія, один із основних принципів права (звідси – розуміння права як мистецтва добра та справедливості)... Справедливість – один із найважливіших принципів у правозастосовній, зокрема, судовій діяльності» [189, с. 10].

Стандарти справедливого правосуддя, як підкреслює у монографічній праці О.М. Овчаренко, по суті є проявом ідеї справедливості в її інституціоналізованому аспекті та відображають певний суспільний консенсус щодо того, яким вимогам має відповідати судова процедура, який мінімальний набір гарантій вона повинна містити. Тому справедливість у правосудді вчена пропонує розглядати як:

1) процес здійснення правосуддя (справедлива процедура, регламентована процесуальним законодавством);

2) вимоги до устрою суду (незалежний, неупереджений, безсторонній, доступний, законний);

3) результат судового розгляду (судове рішення у справі, що відповідає не лише нормам матеріального права, а й ідеалам справедливого розподілу благ у

суспільстві) [112, с. 22-23].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. кожен має право на справедливий суд [72], яке стосується усіх видів судочинства та втілюється в національну юридичну практику через закріплення відповідних положень у національному законодавстві країн, які ратифікувати зазначену Конвенцію. Міжнародні стандарти справедливого судового розгляду концептуалізуються в системі правової доктрини, наукових поглядів з приводу форм, методів і засобів їх впливу на врегульовані кримінально-процесуальним, цивільно-процесуальним, адміністративно-процесуальним законодавством сукупність суспільних відносин, пов'язаних з судовим розглядом справ. Відтак, принцип справедливого судового розгляду в Україні закріплений на законодавчому рівні в таких нормативно-правових актах: Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 7 Право на справедливий суд) [151], Цивільному кодексі України (ст. 3 Загальні засади цивільного законодавства) [212], Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 2 Завдання та основні засади цивільного судочинства) [213], Господарському процесуальному кодексі України (ст. 2 Завдання та основні засади господарського судочинства) [50], Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 2 Завдання та основні засади адміністративного судочинства) [66]. У кримінальному процесі досягнення справедливості є основним завданням кримінального судочинства, що означає обов'язок відповідних органів встановити об'єктивну істину в справі, забезпечити законні права та інтереси учасників кримінального процесу, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України [86]).

Енциклопедичне визначення терміна «правосуддя» спирається на традиційне його розуміння як правозастосовної діяльності суду з розгляду та вирішення справ у встановленому законом процесуальному порядку [237, с.50].

Тобто, будь-яка діяльність суду, за цим визначенням, є здійсненням правосуддя. Проте, на нашу думку, така точка зору є не зовсім коректною, адже на практиці ситуація, коли обидві сторони в справі задоволені рішенням суду, як правило є надзвичайно рідкісною. Тому, маючи на меті домогтися, на їхню думку, справедливого правосуддя, рішення як правило оскаржуються, що може призвести до їх зміни чи скасування. У зв'язку з цим більш правильним видається називати правозастосовну діяльність суду з розгляду та вирішення справ не правосуддям, а судочинством, яке за своєю сутністю є формою здійснення правосуддя, що виконується у встановленому законом процесуальному порядку.

Варто підкреслити, що в загальному розумінні поняття «судочинство» розглядається в навчальних, довідкових та енциклопедичних виданнях як: 1) форма реалізації судової влади [131, с. 391, 203, с. 929]; 2) порядок провадження у судових справах судами відповідної юрисдикції [237, с. 546]; 3) процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду [74, с. 555]; 4) діяльність судових установ, їх організація і порядок діяльності [195, с. 839]. В інших юридичних джерелах термін «судочинство» використовується авторами для позначення процесуальної діяльності судів щодо розгляду й вирішення судових справ.

У сучасній юридичній літературі дослідники аналізують співвідношення понять «правосуддя» і «судочинство». Зокрема, на переконання деяких науковців, правосуддя здійснюють суди шляхом: розгляду і вирішення у судових засіданнях цивільних справ щодо спорів, захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, держави; розгляду у судових засіданнях кримінальних справ і вжиття встановлених законом заходів покарання до осіб, винних у вчиненні злочину, або виправдовування невинних; розв'язання господарських спорів, що виникають між учасниками господарських правовідносин [188, с. 440].

Якщо сутність терміну «судочинство» позбавлена ціннісно-орієнтованого

спрямування, оскільки відтворює тільки процесуальну діяльність суду щодо відповідного звернення особи незалежно від результатів розгляду справи, то правосуддям можна називати лише таке судочинство, яке є незалежним від будь-яких негативних впливів, позбавлене упередженості і спрямоване на захист прав, свобод та інтересів людини чи іншої особи, на вирішення справи згідно з ідеалами добра і справедливості [167]. Разом із тим, завдання правосуддя може бути реалізоване тільки через судочинство як процедурно унормовану діяльність суду.

У галузевій юридичній літературі при розкритті природи судочинства аналізуються його характерні особливості та риси. Зокрема, вітчизняні фахівці у сфері адміністративного судочинства називають його наступні ознаки:

по-перше, це вид державної діяльності, який здійснюється виключно спеціально уповноваженими на те державними органами, а саме судами. Здійснення правосуддя в Україні іншими органами заборонено чинним законодавством. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається, як визначає ст. 124 Конституції України [77];

по-друге, під судочинством розуміється процесуальна діяльність суду, пов'язана із вирішенням спору, віднесеним до його компетенції. Така процесуальна діяльність систематизована за стадіями, зміст яких утворює сукупність певних процесуальних дій, і полягає у розгляді, вирішенні судом спору по суті та ухваленні рішення;

по-третьє, судочинству притаманна визначена процесуальними нормами процесуальна форма. Іншими словами, судовий розгляд і вирішення правового спору відбувається у певній чіткій послідовності за правилами і нормами, закріпленими в процесуальному законодавстві;

по-четверте, організація і здійснення адміністративного судочинства ґрунтуються на конституційних та інших законодавчо закріплених принципах, які є основоположними засадами здійснення судочинства;

по-п'яте, здійснення судочинства врегульовано виключно процесуальними нормами, які визначають повноваження судів щодо розгляду справ, а також порядок здійснення судочинства;

по-шосте, судочинство – це засіб судового (примусового) поновлення суб'єктивних публічних прав фізичних і юридичних осіб [3, с. 161–164].

Аналіз зазначених ознак адміністративного судочинства дає можливість зробити висновок, що кожна з них поза всяким сумнівом можна віднести і до ознак інших видів судочинства, а отже – до загальних ознак судочинства в цілому.

Конституція України проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні та поклала обов'язок з гарантування та забезпечення прав і свобод особи на державу (ст. 3 Конституції) [77]. У реалізації цієї важливої державної функції беруть усі без винятку державні органи, проте лише судова гілка наділена провідною роллю у всьому правозахисному механізмі держави. Для реального захисту прав людини недостатньо самого існування судової системи, представленої системою судів різних ланок. Визначальною умовою дієвого судового захисту є самостійність і незалежність судової влади.

Підвищення ролі судової влади в Українській державі та її значення для стабілізації можливе лише в умовах забезпечення реального права кожного громадянина на незалежний і неупереджений суд, що властиво правовій державі. У демократичній, правовій державі остаточно вирішувати правовий спір, правовий конфлікт має лише судова влада, але виконати своє призначення вона зможе лише тоді, коли буде дійсно незалежною, неупередженою і доступною для кожної особи, а закріплення прав і свобод людини та громадянина у законодавстві – чітким, точним, повним, системним і зрозумілим.

Існування судової влади обумовлюється покладенням на неї особливої функції – захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Судова форма захисту справедливо визнається вищою формою захисту суб'єктивних прав і інтересів, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист виступає засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом її прав і законних інтересів. Зазначене суб'єктивне право передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом. Право на судовий захист належним чином можна реалізувати тільки за наявності ефективного механізму судового захисту [37, с. 39].

Судова гілка влади є незалежною. Вона самостійно через спеціальні органи (суди) здійснює власні, передбачені законом повноваження; втручання в її діяльність з боку інших гілок влади є недопустимими [192, с. 27].

Ефективне виконання судовою владою своїх функцій можливе лише за умови її самостійності, що є характерною рисою саме цієї гілки влади. Така самостійність забезпечується:

по-перше, її цілковитою відокремленістю від інших гілок державної влади системі державного механізму;

по-друге, неможливістю інших гілок державної влади здійснювати вплив на судову гілку влади.

У найзагальнішому вигляді принципи судової влади визначені як загальні правові положення, основоположні засади, що відображають функціональне призначення судової влади в державі, сприяють виконанню завдань, що стоять перед нею, окреслюють структурну побудову судової системи та процедури здійснення правосуддя. Вони безпосередньо закріплені в Конституції чи законодавчих актах держави, або впливають з найзагальніших конституційно-правових норм, що регулюють правовідносини, які виникають в процесі організації та здійснення судової влади. Місце принципів судової влади в загальній системі правових принципів визначається тим, що їх дія поширюється безпосередньо на організацію судової системи та на регламентацію процедури

судового розгляду справ.

Слід підкреслити, що дослідження сучасних учених правознавців у сфері судоустрою та правосуддя здебільшого сконцентровані на визначенні правового статусу судової влади через принцип незалежності суддів. Разом з тим, принципу самостійності судової влади не приділяється належної уваги, адже його застосовують у якості допоміжного при характеристиці принципу незалежності суду. Зокрема, інституційний аспект незалежності суду розглядається як самостійність судових установ та окремих суддів стосовно інших державних установ та недержавних організацій.

Аналіз юридичних джерел дав можливість авторам монографічної праці «Судова влада» виокремити декілька різних підходів до окресленої проблематики. Перша точка зору обстоюється вченими, які не розглядають самостійність судової влади як провідний конституційно-правовий принцип організації й діяльності судової влади, хоча й докладно аналізують при цьому низку його елементів, навіть включаючи самостійність до змісту незалежності й високо оцінюючи їх значущість (Л.М. Москвич, І.Л. Петрухіна, Ю.І. Стецовський, І.Б. Михайловська та ін.).

Інша група науковців при характеристиці правового статусу судової влади використовують терміни «самостійність» і «незалежність» як синонімічні (Н.М. Чепурнова, Т.І. Махлаєва та ін) [191, с. 203-204].

Третім доволі поширеним підходом є визнання самостійності та незалежності як двох окремих важливих принципів організації та функціонування судової влади в демократичному суспільстві. Прихильники цієї точки зору вважають, що *самостійність судової влади* зумовлена конституційним принципом розподілу влади, проголошеним у більшості країн світу. Однак саме у демократичних державах цей принцип набуває особливого значення, адже йдеться про законодавчо закріплені гарантії проти узурпації влади та ефективні механізми «стримувань та противаг» в організації та діяльності різних гілок демократичної влади. Кожна з гілок влади –

законодавча, виконавча та судова – самостійно виконує лише їй притаманні функції, не підпорядковуючись одна одній. Рішення, що їх виносять органи судової влади, завдяки їхній самостійності не потребують додаткового затвердження органами інших гілок державної влади.

Своєю чергою *незалежність судової влади* є одним із головних принципів ефективної діяльності суду. Реальна незалежність суду повинна виключати будь-який вплив державних органів, політичних партій, громадських рухів та їх лідерів на судову владу. Це положення набуває особливої актуальності в умовах багатопартійності, політичного плюралізму, а також для суспільства, які й досі мають все ще не здолані традиції авторитарного керівництва та політичної або владної залежності суду, коли суд можуть використовувати як «кишеньковий додаток» інших гілок влади або його діяльність може підпадати під впливи різних політичних сил [124, с. 385].

Говорячи про незалежність суду та суддів А.Ф. Колодій має на увазі дві її складові:

по-перше, суддя має бути незалежним від інших гілок влади та політичних партій та вільним від будь-якого впливу збоку їх представників, а

по-друге, суддя повинен бути безстороннім та незалежним від сторін та учасників у справі, яку він розглядає, а свої рішення повинен виносити тільки на підставі вивчення матеріалів справи.

Отже, не менш важливими для справедливого незалежного суду є й особисті та професійні якості судді, усвідомлення ним своєї відповідальності перед суспільством і його здатність протистояти будь-якому сторонньому тиску. Тільки за цих згаданих умов незалежність суддів і судової влади взагалі матиме практичні наслідки, а суспільство отримає віру в декларовану конституційну рівність між громадянами, а також різними гілками влади [124, с. 385].

Слушною, на нашу думку, є точка зору В.В. Городовенка, який розкрив співвідношення принципів самостійності та незалежності судової гілки влади.

Учений вважає, що самостійність – це її інституційна характеристика, принцип, який одночасно виступає ознакою судової влади. Насамперед вона відображається у відносинах влади судової з іншими гілками в системі стримувань і противаг. Водночас принцип незалежності означає процесуальну незалежність суддів, що полягає у праві ухвалювати рішення виключно на підставі доведених фактів, норм чинного законодавства та внутрішнього законодавства [48, с. 153-154].

Більш повним і обґрунтованим видається бачення, яке висловив І.Є. Марочкін, що полягає в характеристиці незалежності як окремого принципу судової влади, одного з найважливіших, у той час як самостійність розкриває сутність цієї гілки влади, виступає головною, базовою характеристикою її правового статусу як у системі органів держави, так і у взаємовідносинах із суспільними інститутами, окремими суб'єктами права – громадянами та організаціями. Застосовуючи системний підхід, учений визначав принцип незалежності судової влади як основний інструмент її становлення, а самостійність – як результат застосування цього інструмента [191, с. 207].

Логіко-семантичний аналіз понять «самостійність судової влади» та «незалежність судової влади» дозволяє прийти до висновку, що вони співвідносяться як ціле і частина відповідно. А саме: незалежність є одним із елементів самостійності судової гілки влади. Самостійність судової влади, окрім її процесуальної незалежності, охоплює ще й організаційний аспект, що насамперед означає організаційну автономію судів як спеціальних державних органів, усю повноту компетенції судової влади монопольну сферу реалізації її повноважень, власну сферу відповідальності, тільки їй властиві особливі функції, самостійну матеріально-фінансову базу, автономне управління й організаційне забезпечення [191, с. 207].

На забезпечення організаційної автономії судів спрямовані положення ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якій зазначається, що

здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права [151].

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади [151].

Оксфордський професор права Т. Р. С. Аллан у книзі «Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права», детально аналізуючи механізм функціонування судової системи у відкритому суспільстві, наголошує на необхідності судової влади залишатися незалежною від впливів і законодавчої, і особливо виконавчої гілок влади.

Вчений визначає основні критерії зовнішньої самостійності судової влади: «Виконавча влада, котра безпосередньо здійснює суспільну політику, повинна повсякчас діяти у законодавчо визначених рамках; водночас мають існувати незалежні від виконавчої влади суди чи арбітражні установи, здатні втрутитися, якщо дії влади щодо певної особи переходять межі законності. Більше того, верховні суди повинні бути також повністю незалежні і від органів законодавчої влади, діяти не як інструменти обраного більшістю законодавчого органу, а як слуги конституційного ладу взагалі. Судова влада контролює і стверджує відповідність чинних законів з принципом рівності й іншими важливими складовими верховенства права» [9, с. 11].

Тільки за таких умов, на переконання Т. Р. С. Аллана, повинна бути досягнута певна рівновага між законодавчою суверенністю парламенту як

єдиного суб'єкта законотворення, та суверенністю судів, що є арбітрами у сфері застосування закону між сторонами конфлікту чи спірної ситуації в конкретних випадках.

В умовах європейської інтеграції України слід підкреслити, що взаємодія законодавчої, виконавчої і судової влади повинна змінити свій вектор для ефективнішого забезпечення та захисту прав людини. А це неможливо зробити без незалежної судової влади. Саме тому Проєкт ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» [155], що безпосередньо співпрацює з судовою владою, приділяє особливу увагу зміцненню верховенства права, забезпеченню балансу гілок влади як в законодавстві так і на практиці, вдосконаленню захисту прав людини, поступовому впровадженню кращих європейських практик, пов'язаних з функціонуванням судової влади в Україні, вказує п'ятим компонентом «Незалежність судової системи» [55, с. 13].

Самостійність судової влади на сьогоднішній день є основоположною ідеєю її організації та здійснення. Самостійність – це та конституційна засада, що властива кожній з гілок державної влади, адже на ньому ґрунтується принцип розподілу державної влади.

Сучасні правові держави проголосили самостійність судової влади як ключовий елемент демократії. Проте навіть у цивілізованих державах так званої старої (усталеної) демократії досі існують різні підходи до того, як саме принцип самостійності судової влади повинен втілюватись на практиці. Адже упродовж багатьох років поняття самостійності судової влади пов'язували виключно з процесуальною незалежністю судів та неупередженістю суддів. Але цей підхід, на нашу думку, є надто вузьким адже дає можливість зробити висновок, що судова влада є самостійною лише під час здійснення правосуддя. Насправді ж самостійність судової влади потрібно сприймати як право кожної людини в правовій державі, що надається законом для захисту її прав, свобод та інтересів через судову систему, яка є незалежною від законодавчої та виконавчої гілок влади та заснована на засадах верховенства права.

Варто звернути увагу на те, що однією з основних причин проведення двох останніх судових реформ в Україні (2016 і 2019 рр.) була необхідність забезпечення самостійності судової влади, що видається неможливим без незалежних судів і неупереджених суддів. Тому сьогодні Україна гостро потребує завершення конституційного реформування судової системи та судової влади в цілому, основна мета якого полягає у забезпеченні самостійності судової влади, що викликає необхідність приведення судочинства України до європейських стандартів та створення незалежних судів, здатних ефективно, об'єктивно, в розумні строки й справедливо вирішувати правові спори на засадах верховенства права.

У механізмі держави, що ґрунтується на засадах її розподілу на три гілки, судовій владі відводиться збалансовуюча і стабілізуюча роль. Найважливішою передумовою цього є захист судової влади від незаконного впливу чи втручання зі сторони інших суб'єктів. Тільки інституційно, функціонально, процесуально, матеріально-фінансово і соціально самостійна судова влада може стати гарантом верховенства права, здійснення ефективного та доступного правосуддя і справедливого судового вирішення справ у державі [220, с. 140].

Існування судової влади обумовлюється покладенням на неї особливої функції – захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Суд у процесі здійснення правосуддя повинен забезпечити захист усього комплексу соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини. В такому розумінні судовий захист уявляється як найвища гарантія забезпечення прав і свобод громадян та юридичних осіб, оскільки суд займає визначене конституційними приписами положення в системі органів державної влади. Тому право на судовий захист вбачається як забезпечення передбаченої законом можливості особи звертатися до судової влади за спеціальною послугою – захистом її прав і законних інтересів [98, с. 10].

Правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш надійним та цивілізованим засобом захисту прав і свобод людини та громадянина, а судова

форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, всебічного та об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, учинених правопорушень та встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати функцію захисту прав і свобод людини у випадку їх порушення чи необґрунтованого обмеження.

У контексті дослідження необхідно з'ясувати саме характеристику поняття «засоби». У науковій літературі під засобами в широкому значенні розуміють будь-яке явище, яке опосередковує процес перетворення ідеальної, розумової моделі (цілі) в реальний, матеріальний результат [234, с. 30].

У довідково-енциклопедичній літературі під засобами розуміють «певну дію, прийом або систему прийомів, що дає можливість зробити, здійснити щонебудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. в якій-небудь справі, дії» [204, с. 845], у зв'язку з чим, у тлумачних словниках слово «засіб» визначається як «спосіб», і навпаки – «спосіб» як «засіб» [109, с. 325, 845; 183, с. 665].

На синонімії зазначених слів наголошується й у науковій літературі [40, с. 9], що вважаємо обґрунтованим та таким, що буде запобігати термінологічній плутанині, оскільки навіть у підручниках з курсу адміністративного права та державного управління, одні й ті ж самі способи (засоби) забезпечення законності (контроль, нагляд та розгляд звернень громадян) називають лише як способи [39, с. 239] або лише як засоби [10, с. 348].

У цьому зв'язку необхідно відмітити, що в сучасній науці конституційного права немає єдиного уніфікованого підходу щодо розуміння юридичної категорії «конституційно-правові засоби», а відтак відсутнє чітке наукове формулювання його змісту. Такий стан речей спричинений також і неоднозначністю підходу науковців до більш загального поняття – «правові

засоби», що виступає родовим по відношенні до його родового поняття якими є конституційно-правові засоби.

У науці загальної теорії права під правовими засобами розуміють інституційні явища правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, його енергію, яким належить роль її активних центрів [5, с. 104].

Вивчаючи наукові підходи до поняття «правові засоби», необхідно відзначити, що в науковій літературі зустрічається як широке, так і вузьке розуміння, змісту поняття «правові засоби». Деякі вчені вважають правовими засобами норми і принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, засоби заохочення, засоби покарання, акти реалізації прав і обов'язків, тобто під правовими розуміють правові явища, що виявляються в самих інструментах і діяннях, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей.

На думку С.С. Алексєєва, «правові засоби» – це не просто інструменти вирішення тих чи інших соціальних завдань. Соціально-політичний зміст постановки проблеми щодо сутності правових засобів полягає в тому, що вони є не лише соціальною необхідністю, своєрідною об'єктивною закономірністю, а й оптимальним, адекватним умовам цивілізації способом вирішення завдань, котрі постали перед суспільством, способом, що виражає соціальну цінність права як регулятора суспільних відносин [8, с. 154–155]. Поглиблюючи думку, учений підкреслює, що правові засоби є об'єктивованим, субстанційними правовими явищами, що мають фіксовані властивості, які дозволяють реалізувати потенціал права, його властивості [7, с. 349–350].

Досить ґрунтовно місце та роль правових засобів у правовій реальності визначає О.В. Малько, підкреслюючи, що правові засоби дозволяють узагальнити ті явища (інструменти, процеси), які повинні забезпечити досягнення поставлених у законодавстві цілей; виходячи з їх статусу визначається функціональна, прикладна сторона правової системи; без поняття

«правові засоби» є неможливим повноцінне дослідження проблеми цілей та ефективності правового впливу; правові засоби створюють загальні, гарантовані державою та суспільством можливості для посилення позитивних регулятивних факторів, та одночасне усунення перешкод (негативних факторів), що стоять на шляху впорядкування соціальних зв'язків; правові засоби визначають місце та роль різних юридичних явищ у реалізації інтересів суб'єктів, в єдиному процесі правового впорядкування, взятому в цілісності як механізм правового регулювання; юридичні засоби є універсальним «будівельним матеріалом» системи права; певне поєднання юридичних засобів у правових режимах, методах правового регулювання, надає специфіку галузям та інститутам права, забезпечує особливий порядок організації конкретних суспільних відносин; система встановлених у законодавстві якісних юридичних засобів, адекватність та ступінь їх використання є важливою характеристикою правової культури суспільства; їх використання є ефективним по відношенню до інститутів самозахисту та права громадян на захист тощо [111, с. 422–425].

О.В. Малько використовує термін «юридичні засоби» та тлумачить їх як правові явища, що виражаються в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [200, с. 722].

Слід погодитись з позицією К.В. Шундікова, який розуміє під правовими засобами взяті в єдності сукупність правового інструментарію та форм правореалізаційної практики, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права та забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Аналізуючи правові засоби, поряд із юридичним інструментарієм, вчений виокремлює не сукупність юридично значимих дій, а форми правореалізаційної практики у вигляді правозастосовних актів [234, с. 32].

Представники вузького підходу до розуміння правових засобів розкривають їх через категорію «юридичний інструментарій». Так, Л.П. Рассказов під правовими засобами розуміє своєрідні юридичні

інструменти, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин та задоволення інтереси суб'єктів права. Виходячи з такої засадничої позиції, вчений відносить до правових засобів: норми права, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, правові обмеження, правові стимули, правові заохочення тощо [161, с. 402].

Таку точку зору підтримує абсолютна більшість представників загальноправової науки, які під правовими засобами схильні розуміти власне ті юридичні інструменти, за допомогою яких право виступає основним регулятором суспільних відносин у державі.

О.О. Іванов зазначає, що правові засоби – це весь юридичний інструментарій, за допомогою якого задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення його соціально-корисних цілей. У даному контексті, категорію «юридичний інструментарій», вчений трактує як багаточисленні елементи, за допомогою яких право здійснює свій конструктивний вплив на суспільні відносини, а саме: джерела права, правові приписи, норми права, правові інститути, правозастосовні акти та акти реалізації прав та обов'язків, правові режими, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, засоби заохочення, покарання, дозволи, юридичні аксіоми, презумпції тощо [62, с. 233].

Плюралізм точок зору щодо розуміння правових засобів зумовлений рядом факторів, а саме: багатоаспектністю підходів щодо тлумачення категорій «право», «правове регулювання», «механізм правового регулювання»; відсутністю в юридичній літературі єдиного трактування структури механізму правового регулювання та її багаторівневий характер; важливе місце правових засобів серед правових явищ об'єктивної дійсності.

Незважаючи на деякі дискусійні та суперечливі моменти, Т.І. Тарахонич підкреслює, що правові засоби – це багатогранне, теоретико-правове явище, яке може розглядатися з точки зору юридичного (як сукупність правового інструментарію та формалізований результат діяльності суб'єктів) та

соціального аспектів (закріплюють цінності права, відображають певні інтереси та сприяють досягненню відповідного результату). На її думку «правові засоби є субстанційними явищами правової дійсності різного рівня, вони мають певну функціональну спрямованість на вирішення соціальних завдань. Вони є різними за своєю природою інституційними утвореннями за допомогою яких реалізується потенціал права. Вони складають певну систему, але не є прив'язаними до однієї сфери суспільних відносин; покликані забезпечити соціальну свободу та активність поведінки суб'єктів (дозволи), чи, навпаки, покласти на осіб пасивний обов'язок утримуватись від вчинення тих дій, які перешкоджають інтересам особи (заборони), передбачати поведінку певного роду, бути гарантією використання суб'єктивних прав іншими суб'єктами (зобов'язання); вони повинні містити позитивні стимули щодо здійснення суб'єктами своїх суб'єктивних прав та виконання покладених на них обов'язків та бути спрямовані на досягнення певного результату – забезпечення ефективності правового регулювання; мати певний зв'язок з суб'єктивними правами чи даної особи (дозволи), чи інших осіб (зобов'язання, заборони)» [197, с. 38].

Вивчаючи зміст правових засобів Ю.В. Якимець вважає, що правові засоби висловлюють узагальнюючі юридичні способи забезпечення інтересів суб'єктів права, досягнення поставлених цілей; відображають інформаційно-енергетичні якості та ресурси права, що надає їм особливої юридичної сили; є складовими частинами механізму правового регулювання; призводять до юридичних наслідків; дотримання даних засобів, що забезпечується державою [238, с. 5].

Використання правових засобів у практичному житті означає таке застосування сукупності юридичних засобів для вирішення різних соціальних завдань, яке забезпечує досягнення ефекту в реалізації соціальної цінності, сили права, його місії бути стабілізуючим чинником, що приборкує та утихомирює і внаслідок цього забезпечує: надійність та стійкість відносин, що складаються;

кореляцію регулювання із суб'єктивними правами; сувору регламентацію і водночас гарантованість, захищеність суб'єктивних прав; комплекс способів, які гарантують реальне, фактичне виконання юридичних обов'язків; необхідну процедуру для здійснення юридичних дій, процесуальні форми і механізми, спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав і досягнення істини в конфліктних ситуаціях. Правові засоби можуть збігатися, а можуть і не збігатися з феноменами, які традиційно виділяються в юридичній науці. Однак у всіх випадках перед нами є фрагменти правової дійсності, що розглядаються під кутом зору їх функцій, їх ролі як інструментів юридичного впливу [206, с. 31].

Систему правових засобів реалізації конституційного права на судовий захист можна характеризувати як в широкому, так і у вузькому розумінні. При цьому вузьке розуміння юридичних засобів реалізації конституційного права на судовий захист відноситься безпосередньо до сфери судоустрою.

У широкому розумінні система правових засобів реалізації конституційного права на судовий захист охоплює:

- нормативно-правове забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист;
- контроль за дотриманням усіма суб'єктами, котрі беруть участь у реалізації конституційного права на судовий захист, положень нормативно-правових актів у вказаній сфері реалізації;
- контроль за дотриманням суб'єктами, діяльність яких спрямована на реалізацію конституційного права на судовий захист, положень законодавства щодо відновлення попереднього стану, який існував до порушення прав і застосування відповідних заходів до суб'єктів, які допустили їх порушення (контроль за діяльністю суб'єктів, створених для забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист) [206, с. 30–31].

Право на судовий захист свідчить, що проголошені Конституцією права та свободи – не просто декларація про наміри, не просто гасло, а принципові положення, які держава має намір реалізовувати. Судовий захист – це гарантія

здійснення прав і свобод, що існує у всіх демократичних державах. Підставою для судового розгляду можуть бути не лише протизаконна поведінка, а й акти, дії чи бездіяльність державних і самоврядних органів та їх посадових осіб [75, с. 171-172].

З метою охорони конституційного права на судовий захист застосовуються відповідні правоохоронні засоби. Українська дослідниця О.В. Ул'яновська виокремлює наступні: по-перше, засоби запобігання – застосовуються для попередження можливих порушень, які можуть завадити реалізації конституційного права на судовий захист, що пов'язані з учиненням порушення відповідних правил та передують застосуванню інших охоронних заходів примусового характеру; по-друге, засоби припинення – застосовуються для припинення порушень, які можуть завадити реалізації конституційного права на судовий захист, та запобігання його шкідливим наслідкам; по-третє, засоби захисту – застосовуються для відновлення нормального стану правовідносин шляхом спонукання відповідних суб'єктів до виконання покладених на них обов'язків; по-четверте, засоби юридичної відповідальності – застосовуються до суб'єкта, котрий допустив порушення, яке в результаті завадило чи могло завадити реалізації конституційного права на судовий захист, а також спрямовані на покарання правопорушника і мають запобіжно-виховний вплив [206, с. 31].

Важливі ідеї для розуміння правової природи адміністративно-правових засобів захисту висловлює В. Галунько, який зазначає, що традиційно в механізмі реалізації адміністративно-правових норм у сфері охорони суб'єктів права власності виокремлюють способи охорони. У доктрині радянського адміністративного права панувала позиція «вузького» адміністративно-правового способу (засобу), згідно з якою даний спосіб ототожнювався з юрисдикційною діяльністю виконавчо-розпорядчих органів, пов'язаною з вирішенням справ про правопорушення. На думку вченого, більш прийнятною є точка зору, згідно з якою неюрисдикційні процедури виконавчо-розпорядчих

органів також відносяться до засобів адміністративно-правової охорони [38, с. 288].

У вузькому розумінні (у сфері судоустрою) система адміністративно-правових засобів реалізації конституційного права на судовий захист складається з: зовнішньоорганізаційної діяльності щодо реалізації конституційного права на судовий захист; внутрішньоорганізаційної діяльності у сфері судоустрою; відповідальності, як засобу забезпечення конституційного права на судовий захист [206, с. 31].

Розкриваючи зміст кожної групи системи адміністративно-правових засобів реалізації конституційного права на судовий захист, слід відзначити, що: по-перше, до засобів зовнішньоорганізаційної діяльності щодо реалізації конституційного права на судовий захист слід віднести контроль за діяльністю судів і суддів щодо захисту прав, свобод громадян, права та інтересів юридичних осіб, кадрове забезпечення діяльності судів, процедури призначення суддів на адміністративні посади; по-друге, до засобів внутрішньоорганізаційної діяльності у сфері судоустрою слід віднести державно-службові відносини у системі судоустрою, організацію документообігу у судах, суддівське самоврядування; по-третє, відповідальність як засіб забезпечення конституційного права на судовий захист включає адміністративну та дисциплінарну відповідальність суддів, а також відповідальність за адміністративні правопорушення, що порушують нормальне функціонування судів [206, с. 32].

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки та нових потреб суспільства щораз актуальнішими стають підвищені вимоги до наукових правових досліджень, метою яких є виявлення та визначення ефективних юридичних засобів реалізації конституційних прав людини і громадянина.

Адміністративно-правовими засобами реалізації конституційного права на судовий захист є сукупність прийомів і способів діяльності державних

органів, що спрямована на врегулювання суспільних відносин з метою ефективної реалізації конституційного права на судовий захист.

Систему адміністративно-правових засобів реалізації конституційного права на судовий захист можна тлумачити, розглядати в широкому, так і в вузькому розумінні.

У широкому розумінні адміністративно-правовими є: засоби нормативно-правового забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист; засоби контролю за дотриманням всіма суб'єктами, що беруть участь у реалізації конституційного права на судовий захист, положень нормативно-правових актів у вказаній сфері реалізації; засоби контролю за дотриманням суб'єктами, діяльність яких направлена на реалізацію конституційного права на судовий захист, встановлених державою правил їх реалізації.

У вузькому розумінні (у сфері судоустрою) до системи адміністративно-правових засобів входять засоби зовнішньоорганізаційної діяльності щодо реалізації конституційного права на судовий захист; засоби внутрішньоорганізаційної діяльності у сфері судоустрою; відповідальність як засіб забезпечення конституційного права людини на судовий захист.

1.2. Судова влада в системі розподілу державної влади сучасної держави

У сучасній державі судова влада є політико-правовим феноменом, що утворився на основі поділу державної влади на три гілки. Правова категорія «судова влада» вперше отримала офіційне закріплення у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., зокрема у розділі III «Державна влада» зазначено: «Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову» [52].

Сутність і правова природа судової влади можуть досліджуватись під

призмою принципу розподілу державної влади та її співвідношення і взаємодії з іншими гілками влади. Зазначений принцип лежить в основі побудови правової держави та вимагає конституційного закріплення. Так, класична тріада влади зафіксована у статті 6 Конституції України, де зазначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову [77]. Чимало подальших конституційних положень конкретизують і розвивають принцип розподілу влади.

Цілком доречним слід вважати застереження, яке висловив відомий український вчений, співавтор проєкту чинної Конституції України В.В. Костицький: «...державна, в якій не забезпечено розподіл влад, розглядається світовим співтовариством як анахронізм ХХІ століття, тоталітарна держава, влада хунти, феодалний пережиток і т. д. При цьому, така держава стає дуже часто об'єктом ізоляції, а її громадяни – заручниками влади, позбавленими нормального спілкування із світовим співтовариством» [78].

Тому розподіл державної влади є важливою та необхідною умовою формування демократичної, соціальної, правової держави. Принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову справедливо відноситься до основних досягнень світової цивілізації і загальнолюдських цінностей, адже покликаний запобігти узурпації влади в державі якоюсь окремою гілкою чи органом державної влади.

Подібно до інших наукових ідей та концепцій, теорія розподілу влади не виникла нізвідки. Вона ґрунтується на основі, сформованій усім попереднім соціально-політичним розвитком і здобутках історичного досвіду в організації державно-правового життя та підтримці його стабільності в соціумі.

Сучасне трактування ідей «розподілу влад» генетично пов'язане з теорією, сформульованою напередодні французької революції ХVІІІ ст. Разом із тим, в літературі наголошувалось, що витoki ідеології «розподілу влад» можна знайти ще в творах античних мислителів.

Як влучно зауважив з цього приводу М.Н. Марченко «Теорія розподілу влади виникає і починає «матеріалізуватися» лише на тій стадії розвитку суспільства і держави, коли дозрівають всі необхідні передумови для активної участі широких верств суспільства в соціально-політичному житті та політичних процесах країни, тріумфує хоча б у формальному плані політичний та ідеологічний плюралізм; серед інтелектуальних верств суспільства йде посилений пошук шляхів і засобів створення надійних гарантій прав і свобод підданих або громадян; робляться спроби захисту їх, а разом з ними всього суспільства і держави від можливої узурпації всієї державної влади як з боку окремих осіб, так і з боку окремих органів держави» [102, с. 227].

Теорія розподілу влади, яку ще доволі часто називають механізмом «стримувань і противаг», у тому вигляді, як її сприймають у державно організованому суспільстві сьогодні, з'явилася понад три століття тому. Її засновниками є видатні мислителі доби Просвітництва: англійський філософ-матеріаліст, творець ідейної доктрини лібералізму та представник політичної філософії Джон Локк (1632-1704) і французький правознавець, політолог, філософ і письменник Шарль-Луї де Монтеск'є (1689-1755).

Якщо першим ідею виокремлення «влад», серед яких була законодавча і виконавча, сформулював у XVII ст. Д. Локк, то все ж класичною ж серед науковців вважається теорія «розподілу влад» Ш. Монтеск'є. Саме останній є автором ідеї, за якою існує три «розподілених влади» – законодавча, виконавча і судова.

Ідеї Дж. Локка щодо необхідності та важливості розподілу влади були викладені в його основній праці «Два трактати про державне правління» (1690). Локк конкретизує розподіл влади між законодавчою і виконавчою гілками, проте не виокремлює самостійної судової влади – з метою гарантування дій уряду належно введеним у дію законам [250, с. 48-51].

Своєю чергою, теорія Ш.Л. Монтеск'є склала один із основоположних принципів організації державної влади. У класичній теорії розподілу влади її

один із засновників – французький політичний мислитель Шарль Луї Монтеск'є – говорив не тільки про розподіл змісту самої влади, скільки про: а) політичний поділ праці з керівництва державою; б) розподіл владних повноважень між різними соціальними верствами [4, с. 73].

Ідеї про розподіл влади та інші його суспільно-політичні погляди Монтеск'є виклав в романі «Персидські листи» (1721), історичному нарисі «Роздуми про причини величі римлян та їх занепаду» (1734) і основному його творі «Про дух законів» (1748).

За Монтеск'є тривладдя має бути влаштованим так, щоб одна влада стримувала іншу. «Якщо влада законодавча і виконавча будуть поєднані в одній особі чи установі, то свободи не буде... Не буде свободи й в тому разі, коли судову владу не відділено від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона поєднана із законодавчою владою, то життя і свобода громадян залежать від свавільної влади, адже суддя стає законодавцем. Якщо судову владу поєднано з виконавчою – суддя може стати гнобителем» [251, с. 171].

За словами класика французької юридичної думки та представника «школи державної влади» Оріу Моріса в основі теорії розподілу влади покладено принцип «Об'єктивного самообмеження влади – в питанні підпорядкування політичної влади позитивному праву; ... це питання в науці позначається терміном самообмеження держави» [123, с. 34]. Позиція автора ґрунтується на загальному визнанні того факту, що таке самообмеження влади є обов'язковим, адже політична влада повинна безумовно підпорядковуватись позитивному праву, і тією ж мірою беззастережно виконувати покладений на неї обов'язок створення позитивного права, що власне й слугує засобом обмеження діяльності самої влади. Заглибившись більш детально в принцип обмеження влади, вважаємо, що це обмеження є безпосереднім наслідком конституційної організації розподілу влади, який було описано ще Монтеск'є в його трактаті «Про дух законів» (1748).

«Проте, – як зауважував М. Оріу, – якщо розподіл влади ... в його

звичному розумінні в цілому є лише розмежування між формами волі, ... то можна сказати, що воля держави об'єктивно зорганізована так, що проявляється вона завжди врівноважено та розумно». На його думку, розподіл влади на три гілки ґрунтується на іншому розподілі влади – між політичним суверенітетом і юридичним суверенітетом держави; досягнута між обома зазначеними формами суверенітету рівновага є наслідком конституційної організації влади [123, с. 35].

Носієм суверенітету Оріу вважає народ, який, шляхом здійснення установчої влади формує владні представницькі органи (законодавчу та виконавчу владу) та реалізує право на політичний суверенітет. Юридичний суверенітет народу проявляється не лише в виконанні владних приписів зазначених вище гілок влади, а й у владі юрисдикції, тобто судовій, яка є не політичною, а виключно юридичною владою. Юридична сутність властива судовій гілці влади тому, що існує вона виключно для проголошення того, що відповідає позитивному праву. Суд приступає до виконання своїх повноважень лише тоді, коли виникає конфлікт з приводу застосування позитивного права до якогось конкретного випадку або коли виникне питання про те, чи відповідає позитивному праву те, що було вчинено в певній ситуації. «Таким чином, суд – це орган, характерний для позитивного права» – вважає М. Оріу, заперечуючи інстинктивне віднесення судової влади не до юридичного, а політичного суверенітету [123, с. 35].

Варто зазначити, що політичний компонент державної влади сьогодні є предметом наукових обговорень як серед юристів, так і політологів. Останні, зокрема, переконані, що будь-яка державна влада розуміється як політична влада [47, с. 163], при чому виконавча влада, з огляду на свою «політичність» виступає проміжною ланкою між законодавчою та судовою владою, перша з яких є найбільш, а друга – найменш політизована.

Так, варто підкреслити, що законодавча влада є політичною за своїм призначенням, адже вона відіграє важливу роль у формуванні державної

політики, виступає основним суб'єктом реалізації політичної функції держави, що полягає у формуванні політичної системи суспільства, організацій політичних відносин, визначенні засад внутрішньої та зовнішньої політики (п. 5 ст. 85 Конституції України [77]). Окрім того, необхідно згадати й те, що в Україні, як і в багатьох країнах світу, парламент обирається на засадах пропорційної виборчої системи за єдиними списками кандидатів у депутати від партій (ч. 1 ст. 133 Виборчого Кодексу України [27]).

Своєю чергою, за виконавчою владою закріплюється ціла низка важливих політичних функцій та повноважень. В Україні Уряд (вищий орган в системі виконавчої влади) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сфері праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. Формується він на основі спеціальної процедури за участю парламенту, а в своїй діяльності користується підтримкою парламентської більшості.

Найбільш політично нейтральною владою є судова гілка влади. У зв'язку з цим справедливо видається точка зору В.А. Шатіло, який підкреслює, що найменший рівень політичності судової влади пояснюється, з одного боку, специфікою цієї гілки, яка не може залежати від політичних мотивів і вподобань, а з другого – тими принципами, які конституують її сутність як окремої гілки державної влади. Судова влада «...позбавлена чи позбавляється повноважень впливу на політичне життя та на процес розроблення і прийняття політичних рішень» [226, с. 274-275].

Таким чином, за своєю сутністю судова влада має іншу природу, аніж законодавча та виконавча гілки державної влади, а саме – не політичну, а юридичну. Однак, для судової влади багатьох посттоталітарних країн (і, на жаль, у цьому відношенні Україна не є винятком) властива певна «політизованість» судової діяльності, коли судові рішення стають засобом політичного тиску на опонентів, що вкрай негативно відображається на

суспільному та державному житті, адже може привести до соціальних протистоянь чи навіть конституційних конфліктів.

У Постанові Верховного Суду України від 21 травня 2007 р. № 24, прийнятій у відповідь на ситуацію, яка склалася в Україні у сфері правосуддя, констатується очевидність спроб «свідомої і цілеспрямованої руйнації судової системи, політизації судів, намагання перетворити суд з органу правосуддя в орган виконання політичних, корпоративних та особистих замовлень» (п. 1 Постанови [148]). Суд назвав політизацію величезним ризиком для правосуддя.

Генеza теорії розподілу влади доволі скрупульозно досліджена сучасними вченими. При цьому, аналізуючи особливості окремих авторських підходів, майже усі автори робили спроби адаптувати ті чи інші положення концепції до моделі розвитку сучасної Української держави.

На переконання українського конституціоналіста В.Д. Бринцева, дослідження сформованих на доктринальному рівні підходів до розподілу влади дає можливість виокремити три групи концепцій. Перша група – формалізована, що підносить інститут поділу влади до абсолюту, виходить з того, що в державі три гілки влади діють як три паралельні та не впливають одна на одну (А. Шопенгауер, Т. Джеферсон, Д. Лільберн, В. Єршов, В. Шаповал і ін.). Друга група об'єднує концепції, сформовані авторами, які виходили передусім з того, що розподіл влади – суто теоретична модель і її конституційне закріплення має тією чи іншою мірою декларативний характер. Своєю чергою, баланс взаємодії гілок влади на практиці досягається шляхом втілення в життя правового механізму здійснення поділу влади та функціональних рамок для кожної з них (Ж.-Ж. Руссо, В.В. Костицький, М.В. Цвік і ін.). Третя група концепцій обґрунтовує ідею, що влада в державі єдина і неподільна, а розмежовуються лише функції, основними серед яких є законодавча, виконавча, судова (П.І. Новгородцев, М.М. Коркунов, В.В. Сокольський і ін.) [21, с. 197-200].

У науковій літературі існує і критичний погляд на теорію розподілу влади, прихильники якого (Дж. Бюрдо, М. Вебер, В. Вільсон, Е. Гроссмен, Л. Дюгі, А. Есмен, Г. Ласкі, М. Оріу, Ф. Санстейн і ін.) зазначили, що концепція поділу влади є умовною, вона не може бути втілена в «чистому» вигляді, адже на практиці державна влада втілюється через діяльність різноманітних органів, які взаємодіють між собою, а тому спотворює реальну картину, не дозволяючи об'єктивно оцінити функціонування державної влади [217, с. 86]. Водночас, виникає закономірне риторичне запитання: чи могла нежиттєздатна концепція стати основою розвитку сучасного конституціоналізму та ідеї правової держави?

Варто звернути увагу на те, що в сучасній українській юриспруденції теорія розподілу влад розглядається двояко. З одного боку її досліджують з точки зору системно-структурної організації влади в державі на основі раціонального розподілу функцій органів в системі державного механізму, що є організаційно відокремлені, проте взаємодіють між собою. Такий розподіл вимагає чіткого розмежування повноважень і закріплення кордонів між гілками державної влади, гарантій їх незалежності та самостійності. З іншого боку вона сприймається як засада забезпечення верховенства права та демократичних цінностей в суспільстві. Це сприяє недопущенню узурпації та зловживання владою в державі, розвитку плюралістичної демократії, забезпеченню суспільної злагоди, правопорядку, а також гарантій прав і свобод кожної людини.

Слід погодитись з ученими В.В. Костицьким і О.Г. Кобан, які спростовують так звану «міфічність» теорії поділу влади, зазначаючи, що протягом майже 300 років державна влада зазнала помітних змін. Тому на зміну класичним уявленням про розподіл влади, що були притаманні попереднім епохам, має прийти сучасне розуміння сутності державної влади, що спиратиметься насамперед на ідею єдності державної влади та її функціонального поділу, взаємного співробітництва і субсидіарності державної влади, її подальшої плюралізації, що не суперечитиме класичній теорії поділу

влади [80, с. 55].

На єдність державної влади як однієї із визначальних та основоположних засада у конституційному механізмі правового регулювання публічної влади в державі звертає увагу у своєму дослідженні Т.В. Пустовойт. На її переконання, в основі філософської природи державної влади лежить закон боротьби та єдності протилежностей, а також заперечення заперечень. Так, з одного боку державна влада має бути єдиною та неподільною, а з іншого боку, вона потребує поділу на окремі гілки, які мають стримувати одна одну. Відтак, єдність судової влади коріниться в цілісності державної влади, єдиним джерелом якої в республіці є народ. Засада єдності державної влади є однією із визначальних та основоположних у конституційному механізмі правового регулювання публічної влади в державі [156, с. 4].

Таким чином, принцип поділу влади до ключових інститутів у системі правових обмежень державної влади. У системі поділу влади роль судової влади полягає, крім усього іншого, у стримуванні інших гілок влади в межах конституційної законності [190, с. 103].

У вітчизняній монографії, присвяченій проблемам реалізації Конституції України, автори відводять судовій владі роль важливої гарантії в системі розподілу влади від свавільного втручання урядово-адміністративних органів у суспільні відносини, «... адже незалежна судова влада має здатність контролювати законність і правомірність виконавчої влади, а також за допомогою процедури конституційної юрисдикції захищати суспільство від можливих законодавчих порушень» [152, с. 390]. Тому слід погодитись з тим, що «судова влада є важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав та свобод людини та громадянина» [79, с. 4], стримує інші гілки влади в межах конституційної законності [190, с. 103], та є гарантом реалізації принципів правової держави і формування реальної демократії [85, с. 6-9].

Як влучно зауважив професор С.В. Прилуцький, судова влада в правовій

державі – це, з одного боку, результати політичного балансу між законодавчою та виконавчою владою, а з другого – компроміс між громадянським суспільством та державою, який має гарантувати дієві важелі суспільного контролю за самостійністю судової влади та незалежністю суддів. Учений звертає увагу на те, що «у демократичній та правовій державі судова влада виступає вінцем злагодженості законодавчої та виконавчої влади, політичної стабільності й збалансованості країни, а крім того, є ознакою рівня розвитку громадянського суспільства» [132, с. 29].

Надзвичайну важливість судової влади у демократичному суспільстві підкреслює А.Ф. Колодій, називаючи цю гілку влади необхідною ланкою системи «стримувань і противаг» у здійсненні державного управління та забезпеченні верховенства права. Учена підкреслює важливу функціональну спрямованість суду в державному механізмі: «Панування права існує тоді, коли влада обмежена законом, а громадяни мають основні права та вободи, які представники влади зобов'язані захищати. Справедливі та незалежні суди, будучи владою, яка стежить за дотриманням справедливості, спонукають їх до цього. Отже, суди в демократичному суспільстві є важливими інститутами не лише у здійсненні правосуддя та винесенні рішень і вироків, але вони повинні забезпечувати реалізацію прав і свобод громадян, обмежуючи владу щодо будь-яких можливих зазіхань на ці права та свободи» [124, с. 381].

Справедливою видається також думка В.В. Городовенка, який зазначив, що з точки зору механізму стримувань і противаг судову владу характеризує юридична можливість впливати на рішення та дії законодавчої та виконавчої влади, тим самим урівноважуючи їх. У той же час, органи законодавчої і виконавчої влади за жодних обставин не можуть втручатись у компетенцію судової влади, порушуючи «судові межі» [49, с. 81].

Подібної позиції притримується конституціоналістка О.М. Бориславська, яка зазначає: «Невід'ємним та обов'язковим елементом конституційної системи правління держави є незалежна судова влада, призначення якої полягає не

тільки в захисті прав і свобод людини й громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, а й у здійсненні контролю за законністю й конституційністю діяльності органів державної влади (законодавчої, виконавчої, контрольно-наглядових, правоохоронних та інших органів), а отже, у гарантуванні системи поділу державної влади загалом. У кінцевому підсумку через діяльність судової влади забезпечується баланс між свободами та правами людини, інтересами суспільства й обов'язками держави» [18, с. 57-58].

Учена зауважила, що роль судової влади в конституційних державах неоднакова. Так, в умовах англосаксонської системи права суди, окрім правозахисної, правоінтерпретаційної, виконують також правотворчу функцію (що є характерною рисою американської та англійської моделей конституціоналізму). У європейській (континентальній) моделі конституціоналізму роль судової влади зводиться до такого: по-перше, гарантування й захисту конституційних права і свобод людини та громадянина, що є фактором обмеження передусім виконавчої влади; по-друге, скасування незаконних актів органів виконавчої влади; по-третє, захист від можливого свавілля правоохоронних органів; по-четверте, визнання законів неконституційними (якщо конституційна юрисдикція перебуває в системі судової влади), забезпечення непорушності конституційних норм щодо гарантування прав і свобод людини та громадянина, поділу влади [18, с. 58].

Питання з'ясування юридичної природи та визначення місця й ролі судової влади у системі розподілу державної влади на три гілки є не лише предметом наукових дискусій, воно знаходить своє вираження та закріплення у висновках авторитетних міжнародних органів, зокрема Консультативної ради європейських суддів Ради Європи з питань незалежності, неупередженості та компетентності суддів, яка вже понад двадцять років сприяє удосконаленню національного законодавства європейських держав у сфері здійснення правосуддя. У Висновку № 18 (2015) нею було досліджено питання легітимності та відповідальності судової влади та належних відносин між

трьома гілками влади в сучасній демократії, а також їх обов'язків по відношенню одна до одної та до суспільства в цілому в XXI столітті [31].

Зокрема, у п. 31 було підкреслено, що кожна із трьох гілок державної влади, щоб працювати ефективно, повинна співпрацювати з двома іншими. Діалог між усіма ними вкрай важливий, для поліпшення ефективності кожної влади та її співпраці з іншими двома. За умови, що такий діалог ведеться в атмосфері взаємоповаги, та підтримується особливе ставлення до незалежності та неупередженості суддів, що беруть участь в даних обговореннях, вони будуть вигідні для всіх трьох гілок державної влади.

Консультативна рада європейських суддів підкреслила також важливість суддів, що беруть участь в дебатах щодо національної судової політики. Крім того, з судовою владою потрібно консультиватися і відводити їм важливу роль у підготовці будь-якого закону, що стосується їхнього статусу і функціонування судової системи. Експертні знання суддів також цінні, коли справа доходить до питань поза судовою політикою. Наприклад, доповідаючи парламентським комітетам, представник судової влади (наприклад, вищий орган судової влади або Вищої Ради Юстиції), може ініціювати законопроекти і дати можливість судовій владі висловити точку зору щодо різних практичних питань. Деякі держави-члени повідомили про позитивний досвід такого діалогу (п. 31 Висновку № 18 (2015) [31]).

Така рекомендація була сприйнята українським парламентом, що призвело до закріплення за Верховним Судом України повноваження надавати висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою (п. 3 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [151]), а за Вищою радою правосуддя – надавати обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнювати пропозиції судів, органів та

установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів (п. 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [136]).

Зважаючи на те, що функції трьох гілок влади взаємозалежні, «розподіл влади» ніколи не може бути повним. Тим не менше, для того, щоб досягти належного балансу трьох гілок влади, кожна з них повинна бути досить відокремленою у своїх відносинах з іншими гілками.

Відтак Консультативна рада європейських суддів зазначила, що для судової, як і інших влад держави, пріоритетним завжди повинен бути інтерес суспільства оскільки це основна цінність. Для цього необхідно, щоб судова влада усвідомлювала соціально-економічні умови, в яких повинні працювати інші дві галузі державної влади. Крім того, судова система повинна знати, що в частині політичних рішень, які приймаються законодавчою і виконавчою владою є межі для судового і правового втручання. Таким чином, всі суди, повинні бути обережні, щоб не вийти за межі повноважень, якими вони наділені законом для здійснення правосуддя. Адже і законодавча, і виконавча влада мають законні інтереси, в які судова влада не повинна втручатися (п. 40 Висновку № 18 (2015) [31]).

У п. 41 Консультативна рада європейських суддів застерігає, що у своїх відносинах з іншими двома гілками державної влади, судова влада повинна уникати лобіювання та акцентування тільки на своїх власних інтересах. Правильніше, якщо судова влада візьме на себе відповідальність перед суспільством, якому вона служить. Судова система має проявити розуміння та відповідальність по відношенню до потреб суспільства та дефіциту державної скарбниці. Судова влада може висловлювати свою думку щодо можливих наслідків пропонованого законодавчою або виконавчою владою нововведення, яке спрямоване на внесення змін, пов'язаних із здійсненням правосуддя. Судова система також не повинна виступати проти всіх пропозицій, що стосуються змін в ній, називаючи це посяганням на незалежність судової влади.

Але, якщо судова незалежність або здатність судової влади здійснювати свої конституційні повноваження знаходяться під загрозою, або піддається нападу, судова влада повинна відстоювати свою позицію безстрашно [31].

Таким чином, реформування українського суспільства та подальший розвиток державності зумовили жваві дискусії про природу публічної влади, її різновиди та основні принципи її організації в сучасній державі.

Що стосується самого принципу розподілу влади, то він, з одного боку, докладно досліджений у науковій та навчальній літературі, а з іншого – по-різному розуміється й тлумачиться представниками різних наукових шкіл і політичних сил, виходячи з точки зору їхніх інтересів. Однак через неправильне розуміння принципу розподілу влади між державними органами можуть виникати серйозні колізії, навіть у тих випадках, коли їх не повинно бути, зважаючи на вимоги Конституції.

Дехто розуміє поділ влади як повне відокремлення гілок влади, як їх незалежність і суверенність. Але це зовсім не так. Річ у тому, що двох або трьох гілок влади, рівноцінних в одній державі, не може бути в принципі. Адже що означає єдність влади у своєму змістовному вираженні? Це означає, що в державі не може бути різних державних гілок влади (органів), неоднакових за своїми цілями, природою, засобами та методами державного впливу. Тому доречною у цьому відношенні видається думка В. Сіренка: «Єдність державної влади визначається єдиною природою пануючих у суспільстві соціальних груп, які мають загальну назву – народ, влада народу» [179, с. 34].

«Принцип поділу влади, – відзначає В.В. Сухонос, – це раціональна організація державної влади в демократичній державі, за якої здійснюється гнучкий взаємоконтроль і взаємодія вищих органів держави як частин єдиної влади за допомогою системи стримувань і противаг» [193, с.166]

Єдиним джерелом державної влади є народ. Звідси випливає єдність принципів цілей і напрямів діяльності державної влади, що обумовлено необхідністю ведення «спільних справ», досягнення «загального блага» та

узгодженого управління суспільством, протистояння хаосу, суспільній ентропії та анархії. Нарешті, – це організаційно-правова або конституційна єдність, що зумовлена приписами Конституції – Основного Закону України. Наприклад, якщо в ст. 1 Конституції зазначено, що Україна є суверенна, незалежна, демократична, соціальна і правова держава, то ці принципи є обов’язковими для всіх гілок державної влади. А ст. 6 вказує, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [77].

Отже, єдність державної влади є визначальним принципом, власне, ідеї поділу влади, де йдеться про поділ функцій, повноважень, організаційно-правове, технологічне відокремлення. Державна влада за своєю суверенною природою є єдиною і неподільною, але для зручності реалізації функціонально поділена на окремі гілки, кожна з яких повинна «працювати» на загальну мету в інтересах суспільства [179, с. 34–35].

Згідно з визначенням, запропонованим А. Онупрієнко, *організація влади* – сукупність (набір) форм і методів поділу влади як по вертикалі, так і по горизонталі (за рівнями). *Поділ влади* – це спосіб (стан) організації влади, що передбачає не лише різноманітні форми її організації, але й механізми їх взаємодії один з одним так, щоб ефективно використовувався весь обсяг влади. Іншими словами, поділ влади передбачає не лише поділ на законодавчу, виконавчу і судову влади, але також поділ її на державну і самоврядування, поділ її на центральну та місцеву владу (вертикальний поділ), де кожна з гілок, рівнів влади має своє функціональне призначення в суспільстві, взаємодіючи й взаємодоповнюючи один з одним [118, с. 13].

Взагалі *організація влади* – складна система, що полягає в декількох основних *принципах*:

- принцип горизонтальної поділу (організації) влади;
- принцип вертикальної поділу (організації) влади.

1. *За горизонтальним поділом*, так би мовити «всередині» себе, за функціональним призначенням (за функціями) влада поділяється на законодавчу, виконавчу і судову. Дотримання принципу поділу влади виключає можливість її узурпації в державі окремими органами чи посадовими особами.

Свого часу Ш. Монтеск'є стверджував, що для забезпечення справжньої незалежності однієї гілки влади від іншої необхідно, щоб кожна з них мала реальну можливість впливати на іншу [107, с. 73–97].

Конституція України 1996 року (ст. 6) закріпила цей важливий політико-правовий принцип організації та функціонування державної влади, що зробило можливим запроваджувати в нашій державі якісно новий поділ влади, який дозволяє, на думку О.В. Батанова, виділити рівень децентралізованої публічно-самоврядної влади [13, с. 23].

2. *Вертикальний поділ (організація) влади*. Із становленням елементів громадянського суспільства, зокрема місцевого самоврядування, виникла необхідність запровадження не лише горизонтального поділу влади, а й вертикального. Такий поділ, «тісно пов'язується із ефективним функціонуванням місцевого самоврядування, його розвиненістю та здатністю вирішувати проблеми територіальних громад», – підкреслює А.М. Онупрієнко [118, с. 20–21].

Консультативна рада європейських суддів у Висновку № 1 (2001) про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів, підкреслила унікальність судової гілки влади у взаємовідносинах з іншими гілками державної влади: «Судова влада є однією з трьох рівних засад сучасної демокричної держави. Судова влада відіграє важливу роль та виконує серйозні завдання стосовно двох інших влад. Ця влада забезпечує відповідальність урядів та органів державного управління за свої дії, а також, щодо законодавчої влади, судова влада бере участь у процесі виконання відповідним чином прийнятих законів, та більшою чи меншою мірою в тому, щоб забезпечити відповідність цих законів усім положенням Конституції чи права більш

високого рівня (як, наприклад, права Європейського союзу). Для виконання своєї ролі в цих галузях судова влада повинна бути незалежною від цих органів та впливу з їх боку» (п. 11 Висновку № 1 (2001) про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів [29]). Таким чином, стосовно стандартів організації і діяльності судових органів, Консультативна рада європейських суддів базовим міжнародним принципом судової влади визнала незалежність судової влади в системі гілок державної влади.

Варто підкреслити, що від рівня незалежності судової влади від інших влад у суспільстві, а також від здатності судової влади протистояти узурпації влади органами чи посадовими особами держави безпосередньо залежить реалізація конституційного принципу верховенства права.

У цьому контексті необхідно згадати влучну аргументацію судді Конституційного Суду України В.В. Лемака, який, розмірковуючи про стосунки взаємних «стримувань і противаг» між вищими органами державної влади, справедливо зауважує, що поділ влади не має сенсу, якщо одна гілка влади може свавільно втручатися в діяльність іншої, намагаючись отримати контроль над нею. Аналізуючи досвід багатьох європейських держав учений констатує наявність серйозних небезпек для конституційної демократії у тих випадках, коли обраний парламент чи глава держави, спираючись на настрої, які переважають у суспільстві, поступово демонтували принцип поділу влади, а далі – демократичні інститути, не зустрічаючи належних стримувань з боку судової влади. Водночас, «посягання на незалежність судової системи означає удар в інституційне осердя не лише верховенства права, а й власне держави України, – вважає В.В. Лемак. «Незалежність судів є складовою конституційного ладу і предмет цієї справи засвідчив, окрім іншого, недостатність системи захисту конституційного ладу України» [115].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що принцип розподілу державної влади є не лише вихідною засадою конституювання судової влади, але й тим визначальним моментом, який дозволяє окреслити її

місце, роль і значення в системі державного механізму. Передовсім мова йде про те, що розподіл влади дає можливість визначити, які саме функції виконує орган судової влади, у якій формі та в який спосіб здійснюється контроль за її діяльністю та як вона взаємодіє з іншими гілками державної влади та організаціями громадянського суспільства [83, с. 86].

Таким чином, з огляду на роль і місце судової влади в системі розподілу державної влади сучасної держави, її юридичну природу можна охарактеризувати таким чином:

по-перше, судова гілка є однією з обов'язкових для правової держави гілок державної влади, яка з однієї сторони є результатом політичного балансу між законодавчою та виконавчою владою, а з іншої – стримує інші гілки влади в межах конституційної законності, тобто є виразником політичної стабільності та рівня розвитку громадянського суспільства в державі;

по-друге, є гарантом демократизму державного ладу та реалізації принципів правової держави;

по-третє, вона міцно пов'язана з принципом верховенства права, реалізація якого неможлива без існування самої судової влади;

по-четверте, на судову владу покладається функція захисту прав і свобод людини й громадянина, прав та інтересів юридичних осіб в державі

Отже, судова влада в демократичній правовій державі є важливим інститутом здійснення функцій правосуддя а також захисту прав і свобод громадян, обмежуючи владу щодо будь-яких можливих зазіхань на ці права та свободи.

1.3. Методологічні засади дослідження судової влади

Розвиток наукових знань не уявляється без розвитку методологічної основи науки конституційного права. Значною мірою це стосується сутності

судової влади, що є не тільки теоретично, а й практично значущою категорією. Ефективність дослідження цього важливого правового феномену безпосередньо залежить від чіткості та дієвості методів, що застосовуються. Проте, з огляду на дискусійність проблеми методології у загальнонауковому плані, доводиться відмітити, що це непросте завдання.

Поняття «методологія» (з грецької μέθοδος – правильний, вірний шлях, шлях дослідження) не отримало однозначного трактування в сучасній науці, та тлумачиться, як у широкому, так і вузькому значенні. У першому розумінні – це теорія людської діяльності в цілому – це діяльність пізнання, мислення, або якщо говорити точніше, вся діяльність людства, що охоплює, якщо говорити конкретно, не лише особистісне осягнення, а й творення предметів навколишньої дійсності. У другому, вузькому значенні, під методологією розуміється сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження. Саме таке сприйняття методології домінує в зарубіжній (зокрема, американській та, в цілому, англомовній) науковій літературі.

У сучасній юриспруденції зустрічаються різні, часом і діаметрально протилежні підходи до використання інструментарію методів наукового пізнання. У зв'язку з цим можна виокремити декілька шляхів окреслення цієї проблеми, зокрема: «методологічний нігілізм», в основі якого лежить ідея формування методології спонтанно, безпосередньо в процесі наукового осмислення явищ і процесів; «методологічний фанатизм», що ґрунтується на абсолютизації науково-методологічної конструкції, визнаючи її основним джерелом наукового пізнання [239, с. 102].

Науковці пропонують своєрідний компроміс між надто широким і надто вузьким тлумаченням змісту цього терміна, що вказує шлях наукового пізнання. Зокрема Г.Ю. Лук'янова пропонує багаторівневий підхід, коли виокремлюються найбільш загальні методи наукового пізнання – «аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук міждисциплінарні методи пізнання –

системний та організаційний аналіз; кібернетичний, синергетичний підходи (загальнонаукова методологія); теорія і методи конкретної науки, галузі знань; методика як сукупність операцій і процедур, що застосовуються у конкретних дослідженнях» [96, с. 41].

На наше переконання, наукова методологія, а особливо методологія, що здатна вплинути на реалізацію прогресивних ідей та удосконалити правовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина, полягає в тому, щоб максимально конкретно визначити дослідницькі методи, які, по-перше, відповідають природі та сутності досліджуваного правового явища чи процесу; по-друге, дають теоретичне уявлення про систему методів наукового дослідження конкретного правового явища чи процесу, що потрібно сприймати як теорію, звернену до практики. При цьому методологію потрібно розглядати не стільки як науково-дослідницький інструментарій, а насамперед як теоретичне уявлення про сам предмет дослідження та про можливості його вивчення з метою практичного удосконалення. У протилежному випадку усіяке удосконалення чи реформування правових явищ чи процесів втрачає свій сенс, адже буде неефективним, або ж навіть шкідливим.

На розмаїтість поглядів щодо методології вітчизняної юриспруденції ще на початку 90-х років ХХ століття звернув увагу відомий український правознавець М.І. Козюбра, який підкреслив, що одні автори під методологією розуміють її філософський, світоглядний аспект, інші ототожнюють методологію з діалектикою, загальнотеоретичними проблемами, треті вважають, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, яка виходить за межі філософського аналізу і являє собою вчення про метод і методи, нарешті, четверті заперечують визнання за методологією статусу самостійної науки і розглядають її як систему принципів і логічних прийомів наукового пізнання [69, с. 5]

В умовах реформування державно-правової системи України перед правовою наукою постали нові виклики і завдання. Адже юриспруденція є не

лише основним джерелом понятійно-категорійного апарату, а й розробляє необхідну методологічну базу для якісного дослідження правових явищ і процесів, що має винятково важливе значення для вирішення важливих питань конституційної правотворчості та практики правозастосування.

Найбільшою мірою це стосується науки конституційного права, що є системою ідей, концепцій, теорій, методологічної основи конституційного права як провідної галузі національного права.

У своїй науковій доповіді професор В.Л. Федоренко наголосив, що для науки конституційного права методологія конституційно-правових досліджень є універсальним засобом конструктивного вирішення нагальних проблем. На переконання вченого, усталена система методологічних принципів і методів, тобто методологія, є своєрідним «технічним оснащенням» для пізнання та розуміння конституційно-правових явищ, станів, статусів, режимів, процедур і процесів. «Зазначена методологія не повинна існувати як самоціль чи обов'язковий атрибут відповідної галузевої науки. Вона має стати універсальним інструментарієм для пізнання та розуміння конституційної доктрини і практики; бути повсякчасно у нагоді і для вчених, і для правознавців-практиків» [207, с. 5].

Основними вимогами до методології правових, у тому числі й конституційно-правових досліджень, є доступність і зрозумілість як для науковця, так і для юриста-практика, цілісність та завершеність, системність і позбавленість внутрішньої суперечності, універсальність, ефективність і практична орієнтованість [207, с. 7].

Для формування знань про потенціал сучасної методології конституційно-правових досліджень в Україні В.Л. Федоренко запропонував власне бачення генезису зазначеної методології. Учений відмітив, що на сьогодні методологія конституційно-правових досліджень, зберігаючи свою прихильність до позитивізму, збагачується новими підходами, привнесеними як із загальної теорії права, так і запозиченими із робіт зарубіжних правознавців.

У нинішній період розвитку дослідників конституціоналізму та конституційного права дедалі частіше привертають не лише природно-правові, а й метафізичні та інші, нерідко досить метафізичні та екзотичні методології. Водночас, автор звертає увагу й на те, що не все нове є досконалим і ефективним для вирішення традиційних й нових теоретичних і практичних завдань вітчизняної науки конституційного права. Тому цілком очевидно та виправданою є доцільність застосування окремих світоглядних принципів, методів і методик, що мають позитивний досвід використання у західній юриспруденції, у поєднанні з традиційними для української правової науки загальнофілософськими, загальнонауковими та спеціально-юридичними методами [207, с. 18-19].

У цьому зв'язку доречним видається точка зору знаного українського правознавця В.М. Селіванова, який вважає за необхідне застосування філософських узагальнень у процесі правових досліджень. Філософське осмислення явищ і процесів правової дійсності, як він вважає, становить передумову творчого розвитку юриспруденції [176, с. 517].

Таким чином, вважаємо що раціональним напрямом розвитку методології нинішньої конституційно-правової науки є комплементарне поєднання традиційних методів і прийомів досліджень з новітніми світоглядно-методологічними принципами, коли останні не витісняють усталеної методології, а удосконалюють її.

Для визначення методологічного підґрунтя дослідження судової влади необхідно враховувати, що вона є комплексним багатогранним феноменом, а тому потребує використання системи методологічних підходів і методів, що в своїй сукупності дозволять здійснити складний об'єкт нашого наукового дослідження.

На цей аспект звернув увагу відомий український вчений, академік М.В. Костицький у ґрунтовній науковій статті щодо питань методології сучасної юридичної науки: «Метод слід розуміти (грец. μέθοδος – шлях до

чогось, прослідковування, дослідження) як сукупність прийомів і операцій, з допомогою яких здійснюється пізнання. Метод – це інструмент.

Методика – це вчення про сукупність прийомів, способів і організацію застосування методів наукового пізнання. Іншими словами, методика – технологія наукового пізнання, що здійснюється з допомогою певних методів.

Методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання з допомогою методів у відповідності з технологією їх застосування – методикою. Тобто є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, вони перебувають між собою в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно» [84, с. 5-6].

Подальше дослідження судової влади та її правозахисної функції ґрунтуватиметься на методологічній настанові М.В. Костицького: «... коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід “розташувати” по горизонталі й використовувати їх може вчений за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів. Методологія як учення необхідна, насамперед, ученому для розвитку наукового світогляду, який не обов'язково має бути “правовірним” діалектиком, юснатуралістом, позитивістом, синергетиком та ін.» [84, с. 10].

Діалектичний метод як метод пізнання правових явищ належить до фундаментальних. Він дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечливість між сутністю і явищем, змістом і формою, дотримати об'єктивність при оцінюванні дійсності. Досвід і факти є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання

має величезну пояснювальну силу. Однак вона не підміняє конкретно-наукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності та непротиріччя в методології [229, с. 58].

За допомогою діалектичного методу проаналізовано основні закономірності розвитку теорії розподілу державної влади на три гілки та визначення місця та ролі судової гілки влади у цій системі. Зазначений метод сприяв також визначенню правової природи актів судової влади як в державах загального права, так і континентального права, і зокрема України. Було визначено вплив нормативності цих актів у правових системах у контексті їх системного розвитку та поширення цього явища з метою становлення більш досконалого механізму правового регулювання, виявлення специфіки цього явища у сучасних правових системах.

Історико-правовий підхід використовувався у процесі дослідження питання виникнення та розвитку правозахисної функції судової влади в історичній ретроспективі; аналізу історичних передумов виникнення необхідності та проведення конституційної реформи судової влади, основною метою здійснення яких повинно бути підвищення ефективності правозахисного механізму держави. Також цей метод сприяв узагальненню доктринальних поглядів на роль суду як органу державної влади та судді як носія цієї влади у процесі формування права в окремих зарубіжних державах і упродовж різних історичних періодів.

Методи юридичного позитивізму та природного права використовувалися для аналізу різних поглядів на роль судді у процесі здійснення правозастосування, при аналізі специфіки інтерпретаційних актів судової влади та судової дискреції, впливу судді на визначення змісту принципів права тощо.

Формально-догматичний метод використовувався при аналізі відповідних повноважень судової влади, вітчизняних нормативно-правових актів, нормативно-правових актів іноземних країн та міжнародних договорів, а також

при аналізі правових позицій, що містяться у судових рішеннях судів різних юрисдикцій.

Функціональний метод широко використовувався при аналізі діяльності міжнародних та національних юрисдикційних органів, особливо у контексті здійснення функції правозахисту прав і свобод людини.

У юриспруденції дедалі популярнішим стає аксіологія – це порівняно молодий напрям, що отримав наукове оформлення в середині ХХ ст. Ціннісний (аксіологічний) підхід до об'єкта дослідження дозволяє глибше та об'ємніше розглянути його соціальну сутність, характерні риси, здатність регулювати суспільні відносини тощо.

У довідково-енциклопедичних джерелах аксіологія (від грецьк. αξία - цінність, вартість; λόγος - слово, поняття, вчення) розглядається як вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей [208, с. 14].

Аналіз поняття «цінність», здійснений на основі етимології цього слова, дозволяє зробити висновок, що воно означає здатність того чи іншого предмета або явища бути корисним для досягнення певної мети, а тому становить інтерес для людини. Цінностями називають все те, що викликає позитивне ставлення до себе, розглядається як благо, добро. Отже, аксіологічний підхід до судової влади та її правозахисної функції полягає у встановленні того, яким чином право може принести користь людині, суспільству та державі. З аксіологічної точки зору потенціал судової гілки влади в суспільстві в умовах цивілізації полягає не тільки у тому, що воно покликано бути соціальним регулятором, а й здатне забезпечувати реальний захист основних прав, свобод та інтересів людини та досягати відновлення таких «вічних» людських цінностей, як свобода, рівність, істина, справедливість.

Зокрема, аксіологічний підхід дозволив встановити важливість ролі суду в процесі безпосереднього судового захисту конституційних прав людини та

основних свобод, а також вивчення ролі суддів у процесі захисту цінностей правової системи.

Необхідно також згадати про важливість *системно-структурного підходу* як наукового методу пізнання державно-правових явищ. Практично усі автори наукових публікацій з теорії держави та права відносять цей прийом дослідження до групи спеціальних методів. Так, системно-структурний, або, як його ще називають, системний метод, – це сукупність методологічних підходів, прийомів і принципів вивчення та конструювання держави і права, а також багатьох державно-правових явищ як систем [200, с. 26]. Щоправда, дослідження різних систем було започатковане саме у сфері філософського пізнання, тому було б несправедливим, обираючи як основоположний напрям дослідження системний підхід, не звертатися до розуміння цього методу, виробленого вченими у цій галузі.

Ще Г.В.Ф. Гегель сформулював ідею системності стосовно філософії: «Кожна частина філософії є філософське ціле, замкнуте в собі коло, але філософська ідея є в кожній із цих частин в особливій визначеності або особливому елементі. Окреме коло саме тому, що воно є усередині себе цілісність, розриває межу свого елемента і служить підставою ширшої сфери; ціле є колом тому, що складається з кіл, кожне з яких є необхідним моментом, так що система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом із тим виявляється також і в кожному з них» [42, с. 33].

Відомий дослідник методології юридичної науки Д.А. Керімов вважає, що, якщо спробувати визначити в найзагальнішій формі поняття системного дослідження, то можна сказати, що воно припускає всесторонній аналіз складних динамічних єдностей, частини яких (підсистеми цих цілісних систем) перебувають між собою в органічній єдності та взаємодії.

Системний підхід до дослідження складних динамічних цілісностей дозволяє знайти внутрішній механізм дії не тільки окремих його компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях. Цей метод дослідження правових явищ, на

думку вченого, неодмінно передбачає їх комплексне дослідження, яке потребує, насамперед, з'ясування якостей системності та структурно-функціональних взаємодій вказаних явищ [65, с. 225–226, 229].

Іншим є підхід представників вітчизняної юридичної науки, у розумінні яких системний метод припускає, що всі державно-правові явища розглядаються як елементи систем. Право, держава, їх структурні підрозділи є відкритими системами, що складаються із систем нижчого порядку і належать до ширших систем. Найчастіше системний метод дозволяє досягнути взаємодію держави і права як комплексний процес з усіма його проявами, простежити зв'язки між причиною і наслідком у державно-правових явищах [180, с. 15].

Метод системно-структурного аналізу застосовувався при наданні загальної характеристики функцій судової влади та виокремлення в цій системі правозахисної функції.

Порівняльно-правовий метод використовувався при вивченні законодавства та судової практики інших країн щодо питання здійснення правозахисної функції судової влади в умовах проведення конституційних реформ.

Феноменологічний метод пізнання як напрям правової думки, що спирається на філософську феноменологію, сформувався у 60-х рр. ХХ ст. З його позицій складний процес відображення соціальних відносин, інтересів, цілей в правових нормах у результаті свідомої цілеспрямованої діяльності правотворчих органів, уявляється представниками феноменології права як «вгадування» законодавцем чи суддею вже готових правових моделей. Навколишній світ з позицій феноменології – світ феноменів – конструюється (хоча й ненавмисно) свідомістю, наділяючи його відповідними значеннями. Відповідно, можна припустити, що рішення суду як судовий прецедент – це те, що уявляється суддею, як гарантія захисту прав і свобод.

Окремою складовою методології дисертаційного дослідження є *герменевтичний метод* (грецьк. ἐρμηνευτική, від ἐρμηνεύω – пояснюю,

інтерпретую, тлумачу). Використання цього методу у з'ясуванні наукових понять, пов'язано з його розглядом з позиції двох мовознавчих підходів: етимологічного (розділ мовознавства, що вивчає походження слів; пояснення походження слова) та семантичного (розділ мовознавства, що вивчає значення слів та виразів; значення слова чи виразу).

З огляду на те, що інтерпретація – основний метод пізнання в гуманітарних науках, розуміння сутності права, на наш погляд, представляється як основний метод правознавчої науки.

Сьогодні юридична герменевтика, яка основне своє призначення реалізує саме в розумінні правових явищ і процесів, є сучасним методологічним напрямом у галузі юриспруденції. У центрі дослідження його перебуває процес інтерпретації змістів правової реальності у всій різноманітності її проявів. Як відзначає П.М. Рабінович, «у правовій герменевтиці в даний час вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дозволяє вивести науково-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень» [157, с. 68].

У науковому дослідженні герменевтичний метод дозволив розкрити специфіку нормативності інтерпретаційних актів судової влади в Україні.

За допомогою *методу прогнозування* розглянуто так зване «футуристичне» запитання, а саме: чи вдасться колись досягти чи здатна сучасна конституційна реформа удосконалити правозахисну функція судової влади в Україні? Слід констатувати, що будь-які спроби науковців дати однозначну відповідь на це запитання, є доволі суб'єктивними, адже це залежить від багатьох факторів. Тому можна стверджувати, що в найближчому майбутньому науковці розроблятимуть новий науковий напрям – *судове право*, в межах якого буде простіше дати відповідь на це складне питання.

Крім того, для реалізації поставленої дослідницької мети використано можливості одного з «наймолодших» міждисциплінарних напрямів наукових досліджень, що включає і певну методологію, і відповідну картину світу, тобто

синергетику (від грецьк. *συνεργός* – той, який діє спільно, узгоджено).

У найзагальнішому значенні синергетика – нелінійне мислення; напрям і загальнонаукова програма міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур у відкритих фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та інших системах. Згідно з цим підходом самоорганізація складних систем спрямовується від хаосу до дедалі більшої впорядкованості на основі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації, відповідно до певних моделей. У процесі самоорганізації системи відбувається виникнення смислу її розвитку, своєрідне прагнення до певної впорядкованості, вони постійно еволюціонують [208, с. 580–581].

На нашу думку, така методологія вкрай необхідна і перспективна для аналізу правової реальності, зокрема, при виявленні механізмів правозахисної функції судової влади. Крім того, під час дослідження судової влади в його цілісності синергетична методологія постає не способом механічного запозичення, а органічної потреби вивчити правозахисний механізм судової влади в його нових формах існування у ХХІ ст., у процесі уніфікації та інтеграції, що є неодмінним наслідком світової глобалізації.

Очевидна доцільність поєднання синергетичної методології ще з одним, доволі широко використовуваним у різних галузях знань про суспільство *діяльним підходом*, що дозволяє виявляти тенденції, загальні закономірності або особливості здійснення певного виду соціальної діяльності, охарактеризувати детермінанти соціального розвитку, поставити першочергові дослідницькі завдання. Сутність діяльного підходу – у зумовленості соціальних явищ людською діяльністю, яка є детермінантом існування суспільства. Отже, дослідження динамічних аспектів соціальних явищ повинно пов'язуватися з визначальними чинниками життєдіяльності, що вплітаються у загальну картину світу і творять її універсам.

У правознавстві принцип діяльності використовується досить широко, що

зумовлено соціальною природою та функціональною роллю і призначенням судових органів, цілеспрямованістю суб'єктів, які звертаються до суду з метою захисту своїх прав і свобод.

У юриспруденції загальноприйнятим вважається визначення законодавчої бази держави як об'єктивного чи позитивного права. Однак, не дивлячись на те, що наукових працях та навчальній літературі поняття «негативна правотворчість» є малодослідженим, закріплення за судовими рішеннями цього терміна зазнає у наукових колах серйозної критики.

Упродовж останнього десятиліття у вітчизняній науці конституційного права низкою вчених відстоюється концепція виокремлення окремої галузі права, що ґрунтується на результаті правотворчості судів – «судове право».

Як зауважив В.Д. Бринцев, через категоричне несприйняття доктрини судового прецеденту та понижену роль судових рішень як у конкретних справах, так і у справах, що мають роз'яснювально-рекомендаційний характер, у радянський період термін «судове право» виявився «вільним», тобто фактично невикористовуваним для визначення якоїсь групи джерел права [21, с. 67].

На початку 80-х років ХХ століття ситуацію спробували змінити відомі вчені-юристи І.Н. Полянський, М.С. Строгович, В.М. Савицький, А.А. Мельников та інші, які проголосили концепцію судового права, суть якої – використання цього уніфікованого терміна для об'єднання суміжних галузей права, що забезпечують судочинство. За їхнім твердженням, судове право – це «...комплексна галузь права, що поєднує судоустрійні та різні види судочинства» [154, с. 14]. Через критичне ставлення тогочасної юридичної науки, яка здебільшого керувалася доктриною радянського права, їхня теорія була приречена.

У часи розвитку вітчизняної науки незалежної Української держави, ідея оновити застарілу концепцію судового права поступово відроджується. Упродовж останнього десятиліття у вітчизняній науці конституційного права

низкою вчених відстоюється концепція виокремлення самостійної галузі судового права.

Необхідність існування судового права аргументовано доводить професорка О.В. Щербанюк: «... оскільки судовий захист здійснюється у всіх формах судочинства, він з повним правом може претендувати на визнання в якості міжгалузевого інституту права, тобто сукупність взаємопов'язаних норм, інститутів, що містяться в різних галузях права і регулюють виключно однорідну групу суспільних відносин у сфері судочинства. Судове право є однією зі складових публічного права, де основним і обов'язковим його суб'єктом його судова влада» [235, с. 159].

Зокрема, одним з перших порушив питання розвитку теорії судового права професор В.Д. Бринцев, який ще у 1996 р. виніс на обговорення ідею Кодексу судової влади, який став би комплексним кодифікованим збірником правових норм що регулюють принципи, побудову та функціонування органів правосуддя. Так, учений зазначає, що на відміну від попередніх етапів розвитку судової системи в Україні чинна правова база є досить розгалуженою та характеризується відсутністю єдиних принципів побудови органів правосуддя.

Виходячи з цього, основним завданням Кодексу судової влади, на переконання В.Д. Бринцева, повинно стати формування чіткої законодавчої основи, яка б забезпечила суверенність і незалежність судової влади та створила б нормативне підґрунтя для справжнього правосуддя, одночасно забезпечивши гарантії діяльності всіх суб'єктів судового процесу та створивши передумови для зміцнення авторитету судової влади [19, с. 19].

Професор Ю.М. Грошевий на основі аналізу функцій судової влади в Україні зробив висновок, що Конституція України розвиває ідею судового права як самостійної галузі у національній правовій системі. При цьому він пропонував виходити з того, що вказана галузь повинна об'єднувати в собі такі структурні елементи:

- 1) судоустрійне законодавство;

2) законодавство, що регулює правовий статус і соціальний захист суддів, присяжних;

3) процесуальні галузі прав: адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне, які повинні бути підгалуззями судового права [51, с. 21].

Власне бачення концепції судового права сформулював колектив авторів навчального видання «Право людини на правосуддя (Судове право України)». Зокрема, В.Ф. Бойко, В.О. Євдокимов, О.Х. Юлдашев під судовим правом запропонували розуміти сукупність позитивних прав, що забезпечують природне право людини на справедливий судовий захист (правосуддя). Зокрема, в об'єктивному розумінні до судового права належать норми національного й міжнародного права, що здійснюють правову регламентацію діяльності національних і міжнародних судів. Власне, інститут права людини на судовий захист, на переконання вчених, і є основним критерієм, що об'єднує усі норми об'єктивного права, яке здійснює правову регламентацію забезпечення зазначеного суб'єктивного права, що свідчить, зокрема, про спорідненість цих правових норм і самотійність предмета їх регулювання.

Предметом регулювання судового права, на думку В.Ф. Бойка, В.О. Євдокимова, О.Х. Юлдашева є сукупність відповідних відносин, що складаються у процесі формування, діяльності та розвитку судової влади між людиною, юридичною особою, іншими суб'єктами правовідносин і судом, між судом і державою (державними органами) з приводу здійснення правосуддя безпосередньо, або ж забезпечення судової діяльності.

Вчені вбачають у сукупності юридичних норм, що регламентують право людини на судовий захист (право на правосуддя) самотійну галузь права – судове право, обґрунтовуючи свою точку зору наступними аргументами:

по-перше, судова влада є самотійною гілкою державної влади, що має власні цілі, функції та завдання;

по-друге, поширенням юрисдикції судів на всі спірні правовідносини в

державі;

по-третє, офіційне визнання за судовими органами як правозастосовної, так і правотворчої функції;

по-четверте, суспільна важливість ролі органів судової влади – самостійної і незалежної гілки державної влади, що є реальним важелем політичної стабільності в суспільстві, важливим інструментом стримувань і противаг у системі здійснення державної влади, гарантом найвищої юридичної сили Конституції України як Основного Закону держави на всій її території [15, с. 6-7].

Окрім предмета правового регулювання, критерієм виокремлення самостійної галузі права є метод правового регулювання. Особливістю галузі судового права є те, що в процесі здійснення правового регулювання застосовуються як імперативний, так і диспозитивний методи, а також особливий судовий метод – імперативно-диспозитивний.

Імперативний метод полягає в тому, що організація судової влади чітко регламентується чинним законодавством, виконання судових рішень забезпечується примусовою силою держави, а на учасників судового процесу покладаються чітко визначені процесуальним законом обов'язки, за невиконання яких вони несуть юридичну відповідальність.

Диспозитивний метод судового права полягає в тому, що учасники судово-правових відносин на власний розсуд вирішують питання, що стосуються реалізації їхніх прав у сфері здійснення правосуддя.

Специфічний метод правового регулювання судового права утворюється внаслідок комплементарного поєднання імперативного та диспозитивного методів, що дозволяє відмежувати судове право від інших суміжних галузей права. Полягає зазначений метод у тому, що учасники судово-правових відносин підпорядковуючись примусовому впливу судової влади, володіють диспозитивною свободою у реалізації своїх процесуальних прав.

Ще однією ознакою відокремленості галузі права є наявність основних

засад здійснення правового регулювання конкретної галузі, на якій ґрунтуються її основні положення. На наше переконання, основними принципами галузі судового права є основоположні засади, що відображають цілісність судової влади під час здійснення її основних функцій. До таких принципів необхідно віднести: принцип пріоритету прав і свобод людини, принцип поділу влади на три гілки, принцип верховенства права, принцип самостійності та незалежності судової гілки влади, принцип законності, принцип гласності та ін. [82, с. 86]

Наступною ознакою відокремленої галузі права є наявність власної системи законодавства та самостійного кодифікованого джерела. Слід зазначити, що нині деякі країни вже мають так звані Судові кодекси, які визначають правові основи судового провадження. Тобто певна практика кодифікації норм правового регулювання правовідносин у сфері функціонування судової влади існує. В Україні також були спроби прийняття єдиного кодифікованого акта, який регулював всі правовідносини, що виникають у процесі реалізації судовою владою своїх функцій, але, на жаль, досі таку ініціативу законодавець не підтримав. На думку, Л.М. Москвич, «об'єднання розрізненого нормативного матеріалу про судову владу в єдине судове право, що регулює організаційні та функціональні суспільні відносини у сфері судової влади, є досить логічним. Однак більш глибоке дослідження цього питання обумовлює або потребу постановки питання щодо оновлення чинного права, якщо розглядати судове право як частину більш загального питання – про систему вітчизняного чинного права взагалі, або необхідність спроби вирішення проблем нормативної термінології, за якої судове право виконує відведену йому роль юридичної науки» [108, с. 20].

Як зазначив А.О. Селіванов, доктрина судового права споріднена з джерелами та формами права через такі елементи, як юридична наука, судова практика, правові принципи, судова політика, а також правові акти. На сьогоднішній день не втратило гостроти й актуальності питання щодо характеру, змісту та результатів судово-правової реформи, про що активно

дискують українські політики, державні діячі, представники суддівського корпусу. Зазначене свідчить про надзвичайну слабкість теоретичної бази для виявлення тенденцій та закономірностей стосовно функціонування судової системи в Україні як однієї з важливих сфер існування публічної судової влади, завдання якої – здійснення справедливого правосуддя.

Виходом з ситуації А.О. Селіванов бачить розвиток судового права, що ідентифікується з теорією правового забезпечення суспільних відносин, які пов'язані зі здійсненням правосуддя. Адже основне призначення судового права – побудова самостійної судової влади та процесуальної судової діяльності, яка відображена в організації судової практики. Саме в цьому вчений вбачає самостійне призначення судового права як вчення про судову владу в публічно-правовій системі України [175, с. 415].

Професор С.В. Прилуцький, характеризуючи результати запровадження багаточисельних реформ судової влади та незалежного правосуддя як вкрай незадовільні, шляхом виходу зі складної ситуації бачить розвиток вчення про судове право [133, с. 5]. Учений звертає увагу на розмаїтість розуміння категорії судового права, окреслюючи декілька самостійних смислових навантажень:

по-перше, судове право – це право, що міститься у судових прецедентах – так зване «прецедентне право» (англ. case law) чи судовій практиці, рішеннях конституційних судів і інших судових актах (франц. jurisprudence) [134, с. 707].

по-друге, судове право – це сукупність норм, sudoустрій та судочинство. У цьому розумінні судове право має характер міжгалузевого комплексу норм (галузь законодавства);

по-третє, судове право – це наукова концепція, що пройшла тривалий і складний шлях свого розвитку і знайшла своє відродження в сучасній Україні та деяких інших пострадянських країнах;

по-четверте, судове право – це окрема галузь права, що комплексно вивчає судову владу та правосуддя у їх системному зв'язку організації та

дії [133, с. 6-7].

Проте не всі вчені підтримують ідею виокремлення судового права як самостійної галузі права. Зокрема, В.В. Скитович піддав критиці концепцію судового права. На його думку, «... ні доктринальні погляди, ані законотворча діяльність останніх років не дають серйозних підстав для висновку про наявність нової галузі, яка б об'єднувала в собі існуючі види судових проваджень». Учений переконаний, що прихильники судового права на всіх етапах розвитку цієї концепції вчиняють одну й ту ж методологічну помилку – відокремлюють судовий процес від його матеріально-правової основи та, послуговуючись самою тільки зовнішньою схожістю окремих процесуально-правових інститутів, наділяють їх такою сутністю, якої вони не можуть мати [181, с. 7].

Вважаємо, в світлі останніх конституційних змін у сфері правосуддя питання створення самостійної галузі судового права актуалізувалось. На початковому етапі державотворення становлення та розвиток цієї концепції ускладнювались неналежним методологічним потенціалом, відсутністю узгодженого теоретичного підходу щодо судової влади. Проте, на сьогодні осмислення судової влади як самостійної гілки державної влади на яку покладається важлива роль у правозахисному механізмі держави вимагає консолідованого теоретико-правового фундаменту. У зв'язку з цим вбачається, що теорія судової влади має виступити засадничим підґрунтям у подальшому розвитку судової влади в Україні як важливої умови існування й розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Теорія судової влади поступово набуває рис самостійного наукового напрямку, що комплексно обстоюватиме судову владу та судочинство в їх системному взаємозв'язку, а в перспективі може стати концептуальною теоретичною основою судового права як самостійної галузі права

Вважаємо, що судове право як комплексна галузь права розкриватиме основоположні принципи взаємовідносин судової влади з іншими гілками

державної влади в механізмі стримувань і противаг; досліджуватиме критерії балансу між судом як органом державної влади та судом як інститутом громадянського суспільства; визначатиме функціональне призначення судової влади у сфері розв'язання правових конфліктів, захисті прав людини, упорядкування суспільних відносин, тощо.

З огляду на це предметною сферою судового права в національній правовій системі має бути:

– вчення про судову владу та суд як орган державної влади, наділений виключною функцією здійснювати правосуддя, що є публічно-правовим і владним феноменом в суспільстві (правові дослідження питань співвідношення і взаємодії судової влади з державою, суспільством і людиною);

– вчення про судоустрій – досліджуватиме судову систему, статус суддів, критерії їх незалежності та відповідальності; підтримання державного обвинувачення в суді (прокуратура) та забезпечення правового захисту в суді (адвокатура та адвокатська діяльність) як складові судочинства в системі правосуддя;

– вчення про судочинство та правосуддя – здійснюватиметься теоретичний аналіз та наукове обґрунтування таких комплексних державно-правових інститутів як: судова правотворчість, судова політика та політика реалізації судової влади у сфері правозахисної функції держави; засади самоорганізації судової влади; здійснення суддівського самоврядування; управління судовою владою та суддівське адміністрування; судовий контроль і судовий нагляд, транспарентність судової влади; наднаціональні (міжнародні) механізми правового захисту людини (Європейський суд з прав людини).

Завдяки своєму теоретико-методологічному потенціалу судове право здатне забезпечити максимальну доступність, зрозумілість і ефективність судових процедур. Для цього необхідно виокремити як спільні, так і особливі риси різних видів судочинства та, відповідно, ті інститути, принципи, процедури, що є для них спільними – повинні бути приведені до взаємної

узгодженості й уніфікованості.

Такий підхід сприятиме найбільш повній реалізації прав і свобод людини і громадянина у сфері судового захисту, ефективному дотриманню процесуальних гарантій та полегшенню доступу до правосуддя. Щодо цього вітчизняна юридична наука має глибоке фундаментальне правове та історичне надбання, в основі якого лежить досвід правового регулювання здійснення функцій судової влади та учення про судове право, що на сьогоднішній день в умовах конституційного реформування судової влади, заслуговує на відродження та практичне втілення.

Таким чином, у нинішніх умовах реформування правової системи України в цілому і системи судочинства зокрема як теоретична, так і практична цінність судового права полягає в тому, що воно здатне стати концептуальною основою для оптимізації процесу формування судової влади, на яку покладається важлива роль здійснення правозахисної функції.

Висновки до першого розділу

для формування комплексного наукового розуміння та характеристики поняття судової влади запропоновано дослідити систему властивих їй ознак, якими є риси, сутнісні характеристики, властивості судової влади, що відображають її правову природу, а також дозволяють відмежувати судову владу від інших гілок державної влади.

Застосований автором системний підхід, що ґрунтується на основі категорії влади, дало можливість поділити ознаки судової влади на загальні (що визначають владний характер діяльності та повноважень суду) і спеціальні (що розкривають специфіку, унікальну правову природу судової влади, виключне місце в системі поділу державної влади).

Запропоновано визначення поняття судової влади як самостійного виду державної влади, що має виключну компетенцію розглядати юридично значимі справи, вирішувати спори та конфлікти в суспільстві шляхом здійснення

правосуддя, що реалізується судами в порядку, визначеному чинним законодавством з метою захист прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави.

Автор доводить, що за своєю сутністю судова влада має іншу природу, аніж законодавча та виконавча гілки державної влади, а саме – не політичну, а юридичну.

Юридична природа судової влади характеризується ознаками: судова влада є однією з обов'язкових гілок державної влади, яка є результатом політичного балансу між законодавчою та виконавчою владою та є виразником політичної стабільності в державі; судова влада є гарантом демократизму державного ладу та реалізації принципів правової держави; судова влада тісно пов'язана з принципом верховенства права, реалізація якого неможлива без існування самої судової влади; на судову владу покладається функція захисту прав і свобод людини й громадянина, прав та інтересів юридичних осіб в державі.

У сучасній науковій літературі поняттю «правосуддя» надається надзвичайно широке значення, причиною цього є віднесення до нього не тільки судочинства, що здійснюється у певній процесуальній формі, а й судоустрою. При цьому в судочинство як компонент правосуддя включають також позасудові та досудові форми врегулювання спорів, а в судову систему – всі органи (інші інституції), що створені з метою захисту порушених прав, свобод і законних інтересів.

Правосуддя як форма здійснення судової влади є завжди діяльністю. Носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки суди як уповноважені органи держави, визначені Конституцією та законами України. Жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади, відповідно, не можуть претендувати і на роль органів правосуддя, а їхня діяльність не є формою здійснення судочинством.

Серед усіх функцій судової влади правозахисна функція є пріоритетною,

що пояснюється наступними аргументами: по-перше, саме зі здійсненням цієї функції пов'язують виокремлення судової гілки влади в системі державного механізму, якій відводиться збалансовуюча і стабілізуюча роль; по-друге, інші функції судової влади є похідними від неї, вторинними функціями.

Судова форма захисту є вищою і найбільш ефективною формою захисту суб'єктивних прав, свобод і інтересів, що забезпечує кожній людині максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист виступає засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом з метою відновлення порушеного права, вжиття заходів для недопущення таких порушень у майбутньому та притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

Нормативною базою закріплення правозахисної функції судової влади в Україні є Конституція України, в якій закріплено основні права та свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких повинно забезпечити відновлення у випадку їх порушення.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОЗАХИСНА ФУНКЦІЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ СУДОВОЇ ВЛАДИ

2.1. Поняття та сутність функцій судової влади

Одним з важливих напрямів вивчення феномену судової влади є дослідження змісту та сутності її основних функцій.

Складність та специфіка явищ, що визначаються через категорію «функція», стали причинами багатозначності цього поняття. Термін «функція» етимологічно сформований від латинського «functio» і в буквальному перекладі означає «виконання», «здійснення» чи «реалізація». У сучасній енциклопедичній літературі цей термін тлумачиться у розширеному розумінні, як: «1) явище, що залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; призначення, роль чого-небудь; 3) специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин; 4) змінна величина, що змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу)» [25, с. 1587].

У загальнотеоретичній юриспруденції вживання терміна «функція» пов'язане, як правило, з характеристикою сутнісної сторони державно-правових явищ і означає напрям, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, зміст цієї діяльності та її забезпечення [127, с. 152].

Держава об'єктивує та опосередковує публічну владу як одну з основних, життєво важливих функцій державно організованого суспільного організму, здатного задовольняти різні потреби суспільства, що дає можливість досліджувати питання соціальної цінності держави шляхом аналізу її функцій.

Визначення поняття, сутності, генези і розвитку, а також системи

складових елементів функцій держави треба досліджувати не лише в контексті сучасних державно-правових концепцій, але й в історико-правовому вимірі, адже сама ідея функцій держави та інших споріднених з ними явищ, що пройшла тривалий період свого становлення та еволюції, не є виключним досягненням нашого часу, а своїми витокami сягає давніших часів. Відтак, звернення до історичних і теоретико-правових джерел формування сучасних уявлень про форми здійснення функцій держави, функцій державної діяльності та функцій окремих органів держави видається не тільки методологічно обґрунтованим, а й логічно аргументованим кроком у ході комплексного науково-теоретичного дослідження функцій судової влади в цілому та правозахисної функції судової влади зокрема.

Історичний аналіз дослідження питання функцій держави та функцій державної влади дає підстави вважати, що у юридичній науці так званого «радянського періоду», на відміну від тогочасної «західної» юриспруденції, функції державної влади не розглядалися. Натомість вивчалось питання та узагальнювались уявлення вчених про форми здійснення функцій держави. Так, вперше питання про класифікацію форм реалізації функцій держави в 1940 році розглянули вчені С.А. Голунський і М.С. Строгович, які провели чітке відмежування функцій держави від форм їх здійснення. Вони виокремлювали три форми реалізації функцій держави: законодавство, управління, правосуддя [201, с. 57]. До такого висновку авторів підштовхнув аналіз теорії розподілу влади Монтеस्क'є та історичний досвід зарубіжних держав. На їхню думку, про ніякий розподіл влади мова не може йти в державі, в якій влада належить одному панівному класу. Тому законодавча, виконавча та судова влади фактично представляють собою не три самостійні гілки влади, а три форми здійснення функцій держави:

– законодавча – полягає у встановленні вищою державною владою загальнообов'язкових правових норм (прийняття законів), якими повинні керуватись усі органи держави, організації та громадяни;

– управлінська – вирішення державними органами різноманітних питань, що виникають у зв'язку зі здійсненням державою її функцій, забезпечення виконання законів, регулювання на основі законів діяльності державних і громадських організацій, громадян;

– правосуддя – діяльність особливого державного органу – суду, який у встановленому законом порядку вирішує кримінальні та цивільні справи [201, с. 57].

Таким чином, кожна з зазначених вище форм здійснення функцій держави потребує утворення спеціальних органів державної влади, що на підставі правових норм забезпечують виконання цих функцій. Проте, з такою точкою зору погодитись навряд чи можна, адже виконання функцій держави не обмежується лише наведеними вище формами, адже організаційних і правових форм реалізації функцій держави значно більше. Проте, слід визнати й те, що деякі функції держави та форми їх здійснення на практиці можуть збігатись. Зокрема, правотворчість є однією з основних функцій держави, і водночас правове регулювання є найбільш ефективною формою діяльності уповноважених органів держави з виконання функцій держави в різних сферах суспільних відносин.

У юридичній літературі сформульовані найрізноманітніші визначення функцій держави, і слід визнати, не випадково. Питання функцій держави вже тривалий час привертає увагу багатьох вчених-державознавців, що зумовило різноманітні формулювання цього поняття. Хоча серед науковців на сьогоднішній день все ще відсутній єдиний підхід до дефініції «функції держави», проте їхні тлумачення не містять істотних розбіжностей.

Спираючись на домінуючу в юридичній науці точку зору, можемо стверджувати, що комплексна характеристика держави була б неповною без з'ясування критеріїв її динаміки, тобто як цей інститут функціонує, розвивається, виконує своє соціальне призначення. Саме для вивчення її діяльній (активній, динамічній) сторони правознавство використовує поняття

державних функцій – характеристику того, що і в яких формах «робить» (здійснює, реалізує) держава.

У роботі відомого німецького ученого-державознавця, представника юридичного позитивізму Георга Єллінека «Загальне вчення про державу» 1903 року, цілий розділ присвячено функціям держави, які вчений вважає засобом досягнення цілей держави. Проте виділення ним трьох основних функцій – законодавство, виконання (управління) та правосуддя, свідчить про те, що він ототожнює функції держави з формами їх реалізації [53, с. 210].

Не менш важливе теоретичне і практичне значення має правильне уявлення про співвідношення основних функцій держави і функцій її органів, а також організацій, що утворюють механізм держави. На необхідність розрізнення матеріальних і формальних функцій, тобто основних напрямів державної діяльності і функцій певних груп органів, звертав увагу ще наприкінці XIX ст. німецький учений. На думку Г. Єллінека, ототожнення діяльності органу з функцією держави не може вирішити найважливіші теоретичні та практичні проблеми вчення про функції [53, с. 580–581].

Інший прибічник правового позитивізму, Ганс Кельзен, розглядав функцію держави з точки зору споглядання, спрямованого на права: «...осягнути функцію держави можна лиш як таку, що її визначає правовий порядок, себто як правову функцію у вужчому чи ширшому розумінні слова. А що в приписуванні функції, визначеної правовим порядком і виконуваної конкретно людиною, державі як особі знаходить своє вираження тільки посилення на єдність правопорядку, що визначає ту функцію, то можна й будь-яку визначену правопорядком функцію приписати державі як персоніфікації цього правопорядку» [64, с. 316]. Тобто, висловлюючись метафорично, учений цілком обґрунтовано доводить, що кожен визначену правовим порядком функцію держава виконує як персоніфікований суб'єкт. Відтак, з цього логічно випливає висновок, що функція держави визначається правовим порядком.

Функції держави варто відрізняти від інших функцій суспільства, а також

від інших суспільних явищ, подібних до функцій держави, зокрема від її цілей, завдань, принципів, повноважень тощо. Насамперед, варто відрізнити функції держави від функцій політичної системи суспільства і її складових. Державна діяльність не тотожна суспільній діяльності ні за змістом, ні за формою. Держава ніколи не брала, не бере, не може і не повинна брати на себе у повному обсязі обов'язок щодо вирішення всіх завдань, що постають перед суспільством і його політичною системою у кожний суспільно-історичний момент, і, природно, у повному обсязі усіх функцій, здійснюваних суспільством і його політичною системою. Держава є одним з елементів (суб'єктів, складових) політичної системи суспільства, а її функції – складовою функціонування політичної системи і суспільства загалом [202, с. 67].

Функції держави необхідно відрізнити і від окремих видів державної діяльності, які здійснюються або спеціально уповноваженими на те органами держави, або структурними підрозділами певних органів (планування, статистична діяльність) тощо [126, с. 4].

У здійсненні всіх основних функцій держави прямо чи опосередковано беруть участь усі види державної влади (законодавчої, виконавчої, судової). Разом із тим, їм притаманні відносно самостійні функції, що входять до складу функцій держави, але не тотожні їм. Співвідношення функції держави і органів державної влади – це співвідношення загального і особливого в державній діяльності, де функції держави – це загальне в її діяльності, притаманне тією чи іншою мірою всім органам державної влади, а функції органів державної влади – особливе, що відрізняє їх одне від одного.

Крім того, функції органів державної влади відрізняються від функцій держави і за формою (формами). Кожна функція держави здійснюється, як правило, за допомогою усіх форм державної діяльності (законодавчої, виконавчої, судової тощо), у той час як функції органів державної влади мають переважно будь-яку одну загальнодержавну форму діяльності. Відмінною рисою функцій держави стосовно функцій органів державної влади є те, що

функції держави здійснюються, як правило, у межах компетенції і території всієї держави, а функції органів – у рамках своїх повноважень і відповідних галузей або адміністративно-територіальних одиниць [125, с. 67].

Таким чином, функції держави не можна ототожнювати з функціями її окремих гілок державної влади чи функцій державних органів. Функції держави – це основні напрями її діяльності, якими зумовлена робота всього державного апарату і кожного з його окремих органів. Функції ж окремого органу держави – це соціальне призначення кожного конкретного органу як особливої частини механізму держави, які знаходять своє втілення у компетенції державних органів, закріплених за кожним органом у правах та обов'язках.

Уся функціональна діяльність сучасної держави спрямована на досягнення основної мети: блага людини, її морального, матеріального і фізичного благополуччя, максимальної правової та соціальної захищеності особи.

Як і сама держава, функції держави – це історично залежні явища, які не лишаються незмінними. «Функції держави в історичному «розрізі», – на думку О.М. Лощихіна, – це основні напрями її діяльності, спрямованої на вирішення загальних справ суб'єктів політичної системи суспільства на кожному історичному етапі її розвитку. Необхідність вирішення цих загальних справ ставить перед державою визначені завдання, набір і зміст яких різняться у доіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному суспільствах [94, с. 97].

Таким чином, аналіз вищенаведених підходів до визначення функцій держави дає можливість зробити висновок, що функції держави – це основні напрями діяльності держави, в яких виражається та конкретизується її політична сутність та соціальне призначення на кожному історичному етапі розвитку держави.

Функції сучасної держави пов'язані із вирішенням багатьох складних

питань, що виникають у повсякденному житті суспільства та держави загалом. Основні напрями діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади у правовій державі мають загальну природу. Їх першочерговою метою є забезпечення гармонійної життєдіяльності суспільства. Необхідність вирішення загальних проблем ставить перед державою визначені завдання.

У науковій юридичній літературі не тільки немає чіткості в питанні про те, які функції виконує судова влада і в яких формах вона реалізовується, але й відсутні чіткі критерії, що дають підстави відносити певні види судової діяльності до категорії функції або форми. Ці питання перебувають у центрі уваги дослідників, які активно вивчають проблеми функціонування судової системи України, намагаються систематизувати функції судової влади, або ж визначити функції суду щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

У зарубіжній юриспруденції чимало вчених займається питанням правової природи і функцій судової влади, які на основі існуючого досвіду стверджують, що в кожній державі повинна бути сильна і незалежна судова влада, яка визнається важливою передумовою існування принципу верховенства права. Закони зобов'язують кожного дотримуватись основоположних правових принципів, чимало з яких виходять за межі національного законодавства і стають всезагальним міжнародним надбанням.

Ці вимоги визначають нормативу основу та пропозиції для покращення здійснення судочинства та втілення справедливості у кожній правовій системі, яка повинна забезпечити захист прав і свобод людини. Судова влада завжди була та залишається останньою інстанцією в реалізації загальних та універсальних принципів, що втілюють і оживляють закон [247, с. 5].

Таким чином, дослідники підкреслюють важливість ролі судів для забезпечення гнучкості правової системи на основі міжнародних принципів.

Забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина належить до найважливіших функцій сучасної демократичної правової держави. Конституцією України визначено, що права і свободи людини, їх гарантії

визначають зміст і спрямованість державної діяльності, їх закріплення та забезпечення є головним обов'язком держави. Реалізація цієї конституційної норми залежить від формування та ефективного функціонування всіх інститутів публічної влади в цілому, а насамперед – судової влади, процесуальною формою діяльності якої є судочинство.

Ефективне здійснення функцій судової влади є не тільки основною складовою процесу формування України як правової держави, а й важливою гарантією захисту прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина.

Особливу роль та винятковість функцій судової влади в демократичному суспільстві обумовлює те, що неоднорідний соціум складається з різних соціальних, політичних, економічних, культурних груп, які об'єднують громадян з різними інтересами та потребами. Відповідно, надзвичайно важко знайти суспільний баланс щодо задоволення різних інтересів та потреб громадян і зазначених груп, а також вирішувати можливі спірні та конфліктні ситуації, обумовлені цим. Судова влада є тим офіційним арбітром, який покликаний розв'язувати можливі суперечності та конфлікти у демократичному суспільстві. Як підкреслює А.Ф. Колодій «На відміну від тоталітарних або авторитарних режимів, демократичний цивілізований спосіб розв'язання конфліктів та суперечностей, характерний для будь-якого суспільства, полягає не у їх придушенні або ігноруванні, а радше – у їх визнанні, регулюванні та розв'язанні. І суди покликані розв'язувати різноманітні спори та конфлікти поміж громадянами, інститутами, громадянами та державою, а також поміж різними гілками самої державної влади. Вони також мусять забезпечувати судовий контроль щодо виконання своїх рішень» [124, с. 381].

Окрім того, судова влада покликана захищати права та свободи громадян, забезпечувати додержання законності у суспільстві. У зв'язку з тим, що суду відводиться роль арбітра у конфліктах між громадянами, організаціями та державою, а також своєрідного контролера за виконанням законів та діями представників державних органів, одним з основних завдань органів

правосуддя є недопущення неправомірних дій держави щодо її громадян [124, с. 382].

Проблема судового захисту прав, свобод, законних інтересів людини у різноманітних правовідносинах є багатоплановою, а тому її вивчення можна здійснювати за різними напрямками, що безпосередньо стосуються визначення кола прав і свобод, що підлягають захисту, характеристики способів захисту та юридичних гарантій законності тощо. Одним із напрямків є комплексне дослідження проблеми організаційно-правового забезпечення судового захисту прав людини і громадянина, що дозволяє сприймати такий захист як цілісне правове явище у сукупності його структурних елементів – стадій, категорій спорів, процесуальної правосуб'єктності учасників захисту, їх взаємозв'язки між собою.

Зазначені конституційні положення вимагають, щоб усі державні органи охороняли права та свободи людини і громадянина. Однак для переважної більшості державних органів діапазон їх діяльності не замикається на виконанні завдань захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. У них на першому плані інші завдання – здійснення заходів із забезпечення зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки, природокористування тощо.

Деякі функції із захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань вони виконують ніби додатково, поряд із виконанням своїх основних завдань [1, с. 3–4].

У юридичному механізмі захисту прав людини особливе місце займають судові органи, що забезпечують основи конституційного ладу і захист прав людини та громадянина.

2.2. Правова природа, предмет, принципи здійснення правозахисної функції судової влади

Судова влада, будучи самостійною гілкою державної влади, виконує властиву тільки їй державну функцію – функцію захисту прав людини, тобто правозахисну функцію. Делегований судовій владі державою обов'язок захищати права і свободи людини, передбачає піклування про створення ефективної системи гарантій, яка була б здатна забезпечити здійснення правозахисного механізму судового захисту, що реалізується з допомогою кримінального, цивільного, адміністративного судочинства.

Виокремлення захисту прав людини, і зокрема інституту судового захисту в самостійну функцію держави об'єктивно обумовлено потребами суспільного розвитку, а також необхідністю забезпечення прав людини та правового порядку в сучасній Українській державі.

Існування судової влади обумовлюється покладенням на неї особливої функції – правового захисту людини у суспільстві. Діяльність судової влади є одним з найефективніших засобів захисту прав людини і громадянина від порушень. Її завдання – захист основних загально визнаних прав і свобод людини та відновлення справедливості.

Як влучно зауважував український вчений І.Є. Марочкін, судовій владі відведена особлива роль у досягненні загальної мети правової держави, яка полягає у стримуванні найбільш брутальних посягань на свободу й особисту недоторканність людини і громадянина. Її роль у системі поділу державної влади зумовлена конституційними повноваженнями й соціальним призначенням цієї гілки державної влади. Основним призначенням судової влади в суспільстві автор називає захист прав і свобод людини та вирішенні на основі норм чинного законодавства конфліктів, що виникають у суспільстві [191, с. 29].

Як зазначає американський дослідник Х.-Р. Чжоу, правові принципи

становлять настільки важливу частину права та юридичної доктрини, що ми рідко замислюємося про те, що вони собою являють і що вони тягнуть за собою. Протягом століть їх щодня використовували для тлумачення і вирішення спорів про право. Проте, коли справа доходить до конституційного права, принципи також покликані виконувати доволі суперечливу функцію – сприяти контролю меж діяльності державної влади [253, с. 899].

Судовим системам сучасних демократичних держав властиві деякі спільні принципи діяльності, як-от: справедливості, чесності, самостійності, безсторонності тощо.

У сучасній юридичній науці проблеми діяльності судової гілки влади як засобу (механізму) захисту прав і свобод людини і громадянина до кінця не досліджені, а тому потребує з'ясування основних принципів (засад) правозахисної функції судової влади, серед яких насамперед потрібно виоремити такі: верховенства права, пріоритету прав та свобод людини і громадянина, гуманізму, справедливості, законності тощо.

Також ч. 2 ст. 129 Основного Закону визначає засади здійснення правосуддя в Україні, головними з яких є: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення обвинуваченому права на захист, гласність судового процесу, обов'язковість судового рішення та інше. Тому суд повинен стати дійсним гарантом прав і охоронюваних свобод та інтересів громадян, інших суб'єктів права.

Важливе місце в *конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини* належить правовим засобам реалізації конституційного права на судовий захист.

Проблема конституційно-правового механізму захисту прав і свобод людини є багатоплановою, а тому її вивчення можна здійснювати за різними напрямками, які стосуються визначення кола прав і свобод, що підлягають захисту, характеристики способів захисту та юридичних гарантій здійснення тощо. Окрім того, проблема функціонування судової системи, здійснення

правосуддя та роль суду в процесі захисту прав людини і громадянина сьогодні перебуває у центрі уваги науковців, практикуючих юристів та законодавця.

Функціонування дієвих механізмів захисту прав людини є однією з ознак правової держави. Як слушно зазначив П.М. Рабінович, юридична захищеність людини та її прав – це одна з фундаментальних ознак правової держави, що покликана закріплювати, забезпечувати й захищати природні та невідчужувані права людини як вищої цінності [160, с. 781–782].

У зв'язку з цим неабиякого значення набувають різноманітні правові форми захисту прав і свобод, оскільки з їх допомогою створюються важливі передумови реалізації кожною особою своїх суб'єктивних прав і законних інтересів.

Забезпечення та захист прав людини є сферою, де перетинаються інтереси людини та суспільства, де закладаються фундаментальні засади правової держави та демократії. Тільки за умови активної ролі держави в здійсненні прав людини може функціонувати дієвий конституційний механізм захисту прав людини та сформуватись у свідомості людини уявлення про справедливість, ефективність існуючої державної влади, що, своєю чергою, надасть їй ознак легітимності. У зв'язку з цим, процес захисту прав людини слід визнати одним з найважливіших елементів легітимації державної влади. Відтак, цілком закономірним є те, що практично всі без винятку державотворчі процеси, які відбуваються нині в Україні, безпосередньо пов'язані зі здійсненням принципу забезпечення й захисту прав і свобод людини.

Необхідно зауважити, що право на судовий захист є обов'язковим складовим елементом кожного суб'єктивного права особи, яке вона може реалізувати як безпосередньо, так і через діяльність державних чи уповноважених державою органів чи організацій, які створюють необхідні умови, що сприяють відновленню порушеного права, припиненню правопорушення та притягнення винних до відповідальності.

У «Сучасному тлумачному словнику» поняття «захист» визначається як

власне охорона, а «охороняти» – це «оберігати когось, щось від небезпеки, загрози нападу, замаху тощо; стояти на варті біля чогось; вартувати, стерегти; забезпечувати, гарантувати недоторканність когось, чогось» [195, с. 619]. Тобто в загальному розумінні ці поняття тісно переплітаються між собою, але не виражають якихось диференційних особливостей.

На противагу загальнонауковому підходу, у юридичному аспекті «охорона» (англійською – protection) є більш широким поняттям, ніж «захист» (англійською – enforcement). Ці терміни використовуються у різних юридичних термінологічних конструкціях для позначення низки нормативних категорій та понять, які потребують наукового тлумачення змісту та відповідного практичного застосування.

Аналіз норм Конституції України дає можливість зробити висновок, що термін «захист» вживається у юридичних конструкціях, що, зокрема, позначають: по-перше, юридичний обов'язок держави в особі уповноважених нею органів, організацій чи посадових осіб із захисту прав людини; по-друге, можливості особи реалізувати власне суб'єктивне право на захист у разі порушення її права. Тобто, поняття «захист» пов'язане не зі звичною (нормальною) реалізацією прав, а лише з конкретним правопорушенням або оспорюванням прав.

Отже, право на захист є складовою самого суб'єктивного права разом із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Право на захист може здійснюватись як за ініціативою особи, яка потребує захисту, так і за ініціативою уповноважених державних органів.

За своєю сутністю захисту прав і свобод людини представляє собою сукупність заходів організаційно-правового характеру, що спрямовані на правовий захист, усунення перешкод для реалізації суб'єктивних прав, відновлення порушених прав та застосування мір покарання до суб'єкта правопорушення.

Автори наукового видання «Проблем сучасної конституціоналістики» підкреслюють: «Належне функціонування правової системи сучасної України можливе за тільки за умови сприйняття громадянами її як засобу закріплення і відстоювання їх найважливіших потреб, у першу чергу безпеки. Таким чином, обов'язку держави встановити дієвий механізм захисту прав людини та громадянина, для того, щоб забезпечити правопорядок, кореспондує інтерес фізичної особи у реалізації своїх прав та ефективному захисті від порушення її прав різними суб'єктами» [153, с. 381].

Під поняттям механізму захисту прав і свобод людини пропонується розуміти систему засобів та факторів, що створюють необхідні умови поваги до прав і свобод людини, реалізації принципу законності. Автор вважає, що на підставі аналізу чинного законодавства до такого механізму можна віднести досить розгалужену систему державних органів, громадських організацій, правові та нормативні акти, які в комплексному поєднанні здатні забезпечити реалізацію та захист прав людини. До зазначеної системи А.П. Огородник пропонує віднести:

- органи державної влади та місцевого самоврядування, відповідних посадових і службових осіб;
- спеціалізовані державні та громадські органи та організації, на які покладається захист прав і свобод людини і громадянина (наприклад, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, суд, адвокатуру, прокуратуру тощо);
- політичні партії та відповідні громадські організації, їхні органи;
- засоби масової інформації, державні та недержавні органи й організації у галузі мас-медіа;
- правові та нормативні акти матеріального і процесуального характеру, в яких знаходить своє закріплення права, порядок їх реалізації та захисту, а також юридична відповідальність за їх порушення;

- правові акти (документи), що підтверджують наявність, межі та характер прав і свобод;
- інші акти, що закріплюють інші соціальні норми (наприклад, статuti політичних партій і громадських організацій, звичаєві норми) [114, с. 14-15].

Таким чином, під механізмом захисту прав і свобод людини слід розуміти цілісну, динамічну, законодавчо закріплену систему, що визначає суб'єктів, об'єкти, засоби та способи захисту прав і свобод, здатна усунути незаконні перешкоди для їх реалізації та запобігти їх подальшому вчиненню та притягнути винних у порушенні прав і свобод до юридичної відповідальності.

Нормативною базою механізму захисту прав і свобод людини є Конституція України, яка закріплює основні права та свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких повинно забезпечити відновлення у випадку їх порушення.

Зазначений механізм є доволі складним явищем, що містить у своїй структурі дві системи: інституційну (чи організаційну) та функціональну. До першої системи слід віднести: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших уповноважених суб'єктів, інститути громадянського суспільства (політичні партії та громадські об'єднання), міжнародні організації). Функціональна система механізму захисту включає: практичну діяльність суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію захисту прав і свобод, що складається з засобів і процедур, що спрямовані на відновлення порушених прав і свобод, запобігання вчинення порушень та притягнення порушників до відповідальності [221, с. 188].

Н.В. Аніщук і М.В. Афанасьєва вважають, що конституційний механізм захисту прав людини передбачає можливість багатоваріативної поведінки особи та складається з таких рівнів:

1) самозахист (необхідна оборона, відмова від виконання явно злочинного наказу чи розпорядження тощо), що здійснюється безпосередньо особою, права

якої порушуються;

2) недержавний захист, що забезпечується інститутами громадянського суспільства (наприклад, діяльність політичних партій та громадських організацій, у які громадяни України об'єднуються для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36 Конституції України [77]); діяльність адвокатури – спеціалізованого професійного громадського об'єднання, що покликане виконувати важливе соціальне призначення щодо забезпечення права громадян на захист від обвинувачень та надання професійної правничої допомоги при вирішенні справ у судах і інших державних органах згідно зі ст. 131-2 Конституції України [77]. Адвокатура є правозахисною інституцією, що реалізує свої повноваження у тісній взаємодії з судами, органами нотаріату, юстиції, судово-експертними установами та іншими державними і недержавними організаціями);

3) державний захист прав людини відбувається під час діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також правоохоронних органів з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини. Особливу роль у захисті прав людини відіграють Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції та прокуратура;

4) міжнародні стандарти прав людини, що регламентують не лише зміст самих прав і свобод, а й процедуру звернення зі скаргами та їх розслідування, забезпечуються діяльністю міжнародних правозахисних інституцій (Комітету ООН з прав людини, Комітету проти расової дискримінації, Комітету проти катувань, Комітету проти дискримінації щодо жінок, Європейського суду з прав людини тощо) [153, с. 396].

Діяльність судової гілки влади є одним з найефективніших засобів захисту прав людини і громадянина від порушень. Її завдання – відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Варто погодитись думкою

учених А.М. Колодія та А.Ю. Олійника: «За років радянської влади судовий механізм захисту прав людини був декларативним і недієвим, а сам суд не був гілкою влади і залежав від партійних структур. Нині держава спрямовує всі зусилля для того, щоб цей вид захисту прав людини став найдієвішою формою захисту, як це реалізується в країнах зі сталю демократією» [71, с. 249]. Зазначене твердження особливо актуальне сьогодні, коли удосконалюються конституційно-правові засади здійснення неупередженого правосуддя, зазнає реформаційних змін судова система для досягнення матеріальної, фінансової, кадрової незалежності суду, що сприятиме ефективному здійсненню судочинства.

Як зазначає М.Т. Гаврильців право людини на звернення до суду є «одним із фундаментальних прав людини, гарантованих на конституційному рівні. Закріплене в конституціях більшості розвинутих демократичних держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідною умовою існування правової держави.

Судова форма захисту є вищою, порівняно з іншими, несудовими засобами, формою захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист виступає засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом її прав і законних інтересів» [36, с. 162].

На переконання А.В. Лужанського, специфіка судового захисту полягає у тому, що його ефективність є набагато вищою порівняно з іншими, несудовими засобами, оскільки:

- захист у позасудовому порядку фактично є проханням або пропозицією добровільно чи в порядку адміністративного контролю усунути порушення й ліквідувати його негативні наслідки і ґрунтується на презумпції належної та добросовісної поведінки правопорушника;

- судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення

правового конфлікту;

– при розгляді конкретної справи суд має право на превентивний вплив у формі обов'язкових до виконання окремих ухвал (постанов) щодо запобігання надалі виникненню причин і умов, що призвели до порушення прав;

– судові рішення, які набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом [95, с. 45].

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 р. наголошено на тому, що подальший розвиток вітчизняного правосуддя повинен бути спрямований, насамперед, на забезпечення його доступності [144].

На думку О.Р. Михайленка, поняття «доступ до правосуддя» і «доступність правосуддя» доцільно відрізнити. Доступ необхідно пов'язувати з відповідним дозволом тих, від кого залежить надання можливості звернутися до правосуддя для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Доступність правосуддя можна тлумачити як одну із його засад, іншими словами, – це можливість усіх бажаючих вільно і без перешкод, на рівних умовах використати цей інститут для забезпечення своїх прав і законних інтересів [105, с. 40].

О.М. Овчаренко доступність правосуддя розглядає як *принцип* організації й діяльності судової влади, сфера дії якого поширюється на організацію судової системи й регламентацію процедури вирішення судом юридично значущих справ. Доступність правосуддя характеризується в системі інших принципів, а також як загальноправова категорія [113, с. 12].

На думку Н.Ю. Сакари, доступність правосуддя – це певний стандарт, до складу якого «слід включити інститути, які забезпечують реальну можливість особи звернутися до суду за захистом своїх прав, не обмежуючи сферу правосуддя певним колом справ, створюють механізми захисту всіх прав

людини, гарантують, що процедура розгляду справи буде справедливою, а відновлення порушених прав – ефективним, усувають перешкоди фінансового характеру за рахунок звільнення певних категорій осіб повністю або частково від сплати судових витрат, надання відстрочки чи розстрочки у їх сплаті, надають можливість скористатися послугами представника або отримати правову допомогу іншим способом» [174, с. 110].

Доступність правосуддя також визначають як сукупність економічних, організаційних і правових умов, що забезпечують фактичну реалізацію права людини на судовий захист [24, с. 9]; як можливість усіх бажаючих вільно, без перешкод, на рівних умовах використати цей інститут для забезпечення своїх прав і законних інтересів [105, с. 40].

Викладене дозволяє прийти до висновку, що під *доступністю правосуддя* необхідно розуміти гарантовану державою та забезпечену ефективними процесуальними і матеріально-правовими механізмами, можливість звернення до суду за захистом будь-якого порушеного права (інтересу), а також можливість впливати на процес розгляду, оскаржувати постанови судів будь-яких інстанцій до вищестоящого суду.

У загальній теорії права поняття «гарантії» визначено як систему умов, засобів і способів, які забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації своїх прав та свобод [211, с. 80]. Існують також визначення гарантій законності правопорядку, гарантій прав і свобод людини і громадянина. Гарантіями законності правопорядку названо сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов та спеціальних засобів (заходів), спрямованих на забезпечення та охорону (захист) режиму законності і правопорядку. Їх поділяють на загальні і спеціальні (юридичні) [59, с. 399].

На практиці права та свободи громадян забезпечуються й реалізуються лише за умови їх надійного захисту. Загалом у науці державного управління визначають такі *основні конституційні гарантії прав і свобод*:

– загальні гарантії прав і свобод людини й громадянина (захист прав і

свобод – обов’язок держави, самозахист прав і свобод, судовий захист, міжнародний захист, відшкодування збитків, невід’ємність прав і свобод);

– конституційні гарантії правосуддя (гарантії підсудності, право на юридичну допомогу, презумпція невинуватості, право на перегляд вироку тощо);

– конституційні обов’язки людини й громадянина (рівність обов’язків, дотримання Конституції та законів, повага прав і свобод інших осіб) [130, с. 150].

Під гарантіями прав і свобод людини і громадянина розуміється система загальних (політичних, економічних, духовних тощо) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [60, с. 456].

Спільних для усіх наведених вище визначень поняття гарантій є сутність їх спрямування – створення певних умов, які виділені залежно від предмету гарантій. Враховуючи, що гарантії розглядаються тільки у контексті їх формальної визначеності, доцільним є сприйняття умов як певних правових можливостей. В якості таких можливостей доцільно розглядати загальні і спеціальні юридичні засоби та інститути.

Аналізуючи питання сутності гарантій доступності правосуддя, доцільно звернути увагу на норми ч.ч. 2, 4 ст. 55 Конституції України [77], якими визначено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [70, с. 194].

До системи гарантій реалізації принципу доступності судочинства, на думку І.Є. Марочкина, слід віднести:

1) організаційно-правові:

а) судоустрійні – територіальну наближеність судів до населення; добір висококваліфікованих фахівців для виконання судової діяльності; належне забезпечення судів матеріально-технічною базою; раціональну організацію роботи апарату суду тощо;

б) судочинні – порядок порушення судового провадження; процедуру судового розгляду справи, що передбачає зменшення бюрократизму; спрощення процедури по нескладних справах; безперешкодну можливість реалізації процесуальних прав сторонами; розумні строки судового розгляду; можливість оскарження рішень суду; їх реальне виконання тощо;

2) матеріальні (економічні), до яких належать:

а) розумність судових витрат і створення процесуального механізму відстрочення або часткового чи повного звільнення від оплати судових витрат на користь держави;

б) фінансування судової діяльності, що забезпечує її незалежність;

в) надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення [119, с. 61].

Аналізуючи закріплені у Конституції вимоги верховенства права та правової держави, відомий український вчений конституціоналіст М.І. Козюбра зазначає, що у її положеннях зафіксовано переважну більшість таких вимог, зокрема вимогу «неможливості відмовити у правосудді» (ч. 2 ст. 55, ч. 2 ст. 124 та ін.) [68, с. 6].

Для того щоб право на доступ до суду було ефективним, у людини повинна бути безсумнівна та здійснена на практиці можливість заперечити акт держави, що є втручанням у здійснення прав цієї людини. З огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві, ступінь доступу до внутрішньодержавних засобів правового захисту, забезпечуваного національним законодавством, повинен бути достатнім для забезпечення людині «права на правосуддя» [199, с. 19].

Формулюючи поняття гарантій доступності правосуддя в різних видах судочинства, необхідно звернутись до положень відповідних процедурних актів. Зокрема, в адміністративному судочинстві слід врахувати норму ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, якою визначено: «Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [66].

Відповідна норма міститься і в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України: «Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [86].

Схоже положення є і в нормі ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України: «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [213].

У ст. 2 Господарського процесуального кодексу України визначено: «Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави» [50].

Отже, гарантіями правосуддя в усіх без винятку судах, незалежно від виду судочинства, слід назвати правові можливості, встановлені державою і закріплені правовими нормами загальні та спеціальні юридичні засоби та інститути, спрямовані на створення умов реалізації права на оскарження в адміністративному суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що впливає з положень Конституції України.

Таким чином, ураховуючи сутність і зміст гарантій доступності правосуддя в різних видах судочинства, специфіки судової форми як специфічної і, на наш погляд, найбільш ефективною форми захисту прав, свобод і законних інтересів, а також конституційної норми про право звернення до міжнародних судових інститутів, видається можливим формулювання наступних елементів системи гарантій доступності правосуддя:

а) належна організація системи судів органами державної влади (політико-організаційні гарантії);

б) ефективна організація діяльності судів (внутрішньо-організаційні гарантії);

в) доступність реалізації права на звернення до суду (конституційно-процедурні гарантії);

г) належна судова процедура розгляду справ у судах (процесуально-процедурні гарантії);

д) гарантії реалізації права на звернення до Європейського Суду з прав людини та виконання рішень цього Суду (міжнародно-правові гарантії).

Вітчизняне законодавство досить повно визначає основні права і свободи людини та громадянина в Україні. Повна та всебічна реалізація прав і свобод людини вимагає спеціальних юридичних механізмів їх реалізації та гарантування. З огляду на це, проблеми гарантій прав і свобод людини – також традиційний предмет правових досліджень як теоретиків держави і права, так і практиків [182, с. 332].

Вчені пропонують різні концептуальні підходи щодо визначення поняття гарантій прав і свобод людини і громадянина. В «Юридичній енциклопедії» гарантії прав та свобод людини і громадянина визначаються як умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі й усебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або неналежного здійснення [93, с. 555].

Інші науковці уточнюють, що гарантії прав і свобод людини і громадянина є системою загальних (політичних, економічних, духовних тощо) і спеціально-юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [58, с. 456].

Отже, гарантування прав і свобод варто розглядати як своєрідний зовнішній механізм обмеження влади, що завжди намагається посилити свою присутність у всіх сферах людського життя.

Варто погодитись з тим, що правові гарантії прав і свобод людини і громадянина за своїм характером є юридичними нормами, які дають можливість реалізувати права і свободи людини і громадянина в житті. За своєю сутністю ці гарантії є умовами, які зобов'язана створити держава для реалізації конституційних прав і свобод громадян; за змістом – це система заходів, спрямована на реалізацію відповідних прав і свобод; за формою – це організаційно-правові і нормативно-правові способи реалізації конституційних прав і свобод людини [56, с. 6].

Вагоме місце в системі гарантій в першу чергу конституційних прав та свобод людини і громадянина посідають організаційно-правові гарантії, котрі прийнято визначати як механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері

правотворчості та правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами.

Особлива роль в механізмі організаційно-правових гарантій приділяється судовому захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 55 Конституції України судовий захист прав і свобод людини і громадянина здійснюється системою судів загальної юрисдикції України. Держава гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що порушують права і свободи людини і громадянина [77]. У випадку використання всіх національних засобів судового захисту свої прав і свобод, особа може звернутися до міжнародних судових установ, наприклад, до Європейського суду з прав людини.

З огляду на таку конституційну транскрипцію, цілком обґрунтованим видається визначення права на судовий захист прав і свобод як права людини звертатися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів [231, с. 198].

Захист судом прав і свобод людини можна розглядати як норму, реалізація якої обумовлена наявністю ряду імперативних вимог: надання доступу до правосуддя; заборона відмови в правосудді; захист не теоретичних й ілюзорних можливостей, а конкретного й дійсного права доступу до суду; рівень доступу має бути достатнім для захисту цього права, можливості ясні і конкретні, щоб у випадку їх недотримання можна їх було оспорити; обов'язок держави забезпечити ефективність права доступу до правосуддя; утвердження системи юридичної допомоги для реалізації цього права; спрощення процедури доступу до суду; надання допомоги правозахисника тощо [76, с. 411].

Конституція України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так і інших прав та свобод людини й громадянина у сфері публічно-правових відносин, відповідно до якої кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи

бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді [122, с. 148].

Частиною 2 ст. 124 Конституції України встановлено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [77]. Отже, за змістом наведеної норми Конституції України, судова юрисдикція поширюється не загалом на всі суспільні відносини, а лише на такі, що врегульовані нормами права, тобто на правовідносини. Неодмінним елементом правовідносин є їх зміст, тобто суб'єктивне право особи та її юридичний обов'язок. Відтак, судовому захисту підлягає суб'єктивне право особи, яке порушується у конкретних правовідносинах. А правильніше – те, яке особа вважає порушеним, тому що встановлювати, порушене це право чи ні, слід суду.

Кожен громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо вважають, що ці рішення, дія чи бездіяльність порушують їхні права і свободи або перешкоджають здійсненню цих прав і свобод, а тому потребують правового захисту в суді [164].

З викладеної правової позиції Конституційного Суду України випливає, що умовою для звернення особи до суду з позовом щодо оскарження рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб є наявність у позивача переконання в порушенні його прав або свобод чи в існуванні перешкод у здійсненні цих прав. Порушенням суб'єктивного права особи є створення будь-

яких перепон у реалізації нею свого суб'єктивного права, що унеможливають одержання особою того, на що вона має право розраховувати в разі належної поведінки зобов'язаної особи.

Таким чином, якщо особа вважає, що її суб'єктивне право у певних правовідносинах не може бути реалізованим належним чином, або на неї протиправно поклали певний обов'язок, така особа має право звернутися за судовим захистом. У разі відповідного звернення особи суд повинен розглянути питання щодо наявності порушення суб'єктивного права заявника у конкретних правовідносинах і на підставі цього розв'язати спір [184, с. 21].

Водночас за відсутності об'єктивного порушення прав чи законних інтересів особи її вимоги не підлягають задоволенню.

2.3. Законодавче регулювання правозахисної функції судової влади в сучасній Україні

Відповідно до статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [77]. Вказане право є абсолютним і жодні обмеження права на судовий захист не допускаються. У зв'язку з цим держава зобов'язана виконати перед людиною як негативний обов'язок (утриматись від створення процесуальних перешкод для доступу до суду), так і позитивний обов'язок (забезпечити належний і ефективний доступ до правосуддя).

Попри те, що право на доступ до суду не закріплено на рівні Конституції України в буквальному розумінні, на наш погляд, про нього все ж таки можна і потрібно говорити як про право, гарантоване Основним Законом України, принаймні у контексті складового елемента права на судовий захист.

Підтвердженням цієї тези може слугувати системний аналіз положень

конституційних норм, якими встановлено:

– захист прав і свобод людини і громадянина судом, гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частини 1, 2 статті 55 Конституції України);

– право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частина 4 статті 55 Конституції України);

– належність до частини національного законодавства України чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (частина 1 статті 9 Конституції України);

– закріплення Конституцією України положення про те, що права і свободи людини та громадянина не є вичерпними, а отже їх перелік може бути доповненим (частина 1 статті 22 Конституції України) [77].

Сутнісний зміст права на судовий захист розкривається через його елементи. Системний аналіз положень Конституції України дозволяє виявити низку норм, які закріплюють право на звернення до суду в окремих випадках:

– право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина 2 статті 55 Конституції України);

– право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання (частина 5 статті 29 Конституції України);

– судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї і права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (частина 4 статті 32 Конституції України) [77].

Очевидно, у цьому випадку йдеться не про право на судовий захист як такий, оскільки зазначені положення підлягають застосуванню в конкретно визначених правовідносинах. Існує думка, що визнання принципу прямої дії Конституції України можна розглядати як форму закріплення права на судовий захист [117, с. 7].

У частина 3 статті 8 Основного Закону встановлено, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України. Однак і це положення не можна розглядати як закріплення права на судовий захист, адже, по-перше, право на звернення до суду є лише одним з елементів права на судовий захист, а по-друге, частина 2 статті 8 гарантує право на звернення до суду лише на підставі самої Конституції України. До того ж Конституція містить низку статей, які вимагають наявності судового рішення для обмеження певного права. Так, відповідно до частини 2 статті 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Згідно з частиною 2 статті 30 Конституції вмотивоване рішення суду необхідне і при проникненні до житла чи до іншого володіння особи, проведенні в них огляду чи обшуку. Це положення є гарантією забезпечення кожному недоторканності житла, що закріплене в частині 1 статті 30 Основного Закону [77].

Частина 3 статті 47 Конституції України встановлює, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Принцип непорушності права приватної власності, закріплений у частині 4 статті 41 Конституції України, забезпечується в тому числі конституційною вимогою частини 6 цієї ж статті щодо можливості застосування конфіскації майна виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Конституція України вимагає судового рішення і для обмеження

деяких політичних прав. Так, відповідно до частини 4 статті 37 Конституції України заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Частина 2 статті 39 Основного Закону встановлює, що обмеження реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку: з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Окремо слід розглянути положення частини 1 статті 62 Конституції України, відповідно до якого особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду (принцип презумпції невинуватості) [77].

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, викладеною у Рішенні у справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002, судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (абзац 14 частини 3 Рішення Конституційного Суду України [171]).

У іншому Рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 у справі про рівність сторін судового процесу зазначено: «Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у

судовому процесі, або позбавлений такого права» (пункт 2.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України [166]).

У контексті змісту статті 55 Конституції України Конституційний Суд прийняв низку інших рішень з питань реалізації громадянами права на доступ до суду і правосуддя. Зокрема, слід згадати Рішення від 25 листопада 1997 р. № 6-зп у справі громадянки Г.П. Дзюби щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи Конституційний Суд підтверджує конституційне право кожного на безпосереднє звернення до суду (пункт 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України) [164].

У Рішенні Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. № 9-зп у справі за зверненням жителів міста Жовті Води вказується: «Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до ст. 64 Конституції України не може бути обмежене (пункт 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України [165]).

Необхідно підкреслити, що питання доступності до правосуддя є надзвичайно актуальним і сьогодні, адже його вирішення потребує вжиття заходів організаційного характеру, а також матеріального, фінансового забезпечення, вирішення інших важливих питань у сфері реалізації судової реформи.

Важливим для здійснення правосуддя, а тому і для здійснення правозахисної функції судової влади є закріплення Основним Законом України принципу верховенства права: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (частина 2 статті 8 Конституції України); «Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на

підставі Конституції України гарантується» (частина 2 статті 8 Конституції України) [77].

Проаналізувавши закріплені у Конституції вимоги верховенства права та правової держави, відомий український вчений М.І. Козюбра зазначив, що у положеннях Основного Закону зафіксовано переважну більшість таких вимог, зокрема вимогу «неможливості відмовити у правосудді» (частина 2 статті 55, частина 2 статті 124 та ін.)» [68, с. 6].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 жовтня 1996 р. № 9 дається роз'яснення, що «виходячи із принципу верховенства права і гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ» (абзац 2 пункту 1). У пункті 2 вказується, що «... судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй» [142].

Принцип верховенства права – одна з яскравих конституційних новел, є пріоритетною засадою функціонування державної влади, про що свідчить закріплення його на найвищому законодавчому рівні, адже одне з провідних місць відведено принципу верховенства права в Конституції України, у ч. 1 ст. 8 якої закріплено положення: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [77]. Цей принцип передбачає наявність справедливого, гуманного, демократичного законодавства, що втілює волю Українського народу.

Принцип верховенства права («Rule of Law») є одним з найцінніших надбань цивілізованого суспільства, незаперечним благом і найважливішим політико-правовим ідеалом сучасності. Цей принцип як засада конституційної правової держави полягає, насамперед, у зв'язаності держави правом, належному функціонуванні та обмеженні влади правом, насамперед, правами й

основоположними свободами людини [218, с. 62].

Ідея верховенства права бере свій початок з часів Середньовіччя, і отримала свій розвиток під впливом різноманітних факторів. У найширшому розумінні поняття верховенство права означає, що у суспільстві склався своєрідний консенсус відносно того, що існуюче в ньому право є справедливим, що воно є первинним стосовно політичної влади і може стримувати правителя у будь-який час. Тобто, у конкретному випадку, сувереном виступає не правитель, а закон. Будь-яка політична влада отримує легітимацію лише за умови, що вона санкціонована правом [162, с. 373].

У юридичний обіг категорію «верховенство права» уперше запровадив у ХІХ ст. англійський правознавець А. Дайсі. Своїми витокami правова доктрина верховенства права сягає ще античних часів, а в її створенні й утвердженні значне місце посідають політико-правові доробки таких мислителів, як Т. Гоббс, Г. Гроцій, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Б. Спіноза та ін. Доктрина верховенства права передбачала необхідність підпорядкування «позитивного» права «непозитивному», тобто встановленому Богом, а пізніше, після обґрунтування Ж.-Ж. Руссо теорії народного суверенітету, – народом (природні права людини, потреби людського єства, вимоги розуму, мораль тощо). На практиці ж дія принципу «верховенства права» означає, що держава та її інститути повинні визнати пріоритет прав людини й підпорядкувати останнім свою діяльність.

На думку американського ученого Б. Таманаги, розбудова традицій верховенства права триває вже кілька століть. Протягом усієї історії життєво важливою складовою цього процесу було те, що державні посадовці і суспільство загалом приймали та вважали самоочевидними цінність і необхідність принципу верховенства права [196, с. 163]. Фундаментальною вимогою верховенства права є моральна виправданість: примус влади повинен ґрунтуватися на відповідному, адекватному, послідовно втілюваному баченні суспільного блага.

Розглядаючи принцип верховенства права у тритомній монографії «Верховенство права» український правознавець С.П. Головатий аналізує погляди фахівців у різних галузях науки, стверджуючи, що це поняття було започатковане і утвердилось як результат «західної юридичної традиції», з погляду якої верховенство права – також «верховенство справедливості», «верховенство захисту для всіх членів суспільства від надмірностей державної влади», «верховенство розсудливості та добросовісності» [44, с. 161].

У сучасній науковій юридичній літературі принцип верховенства права здебільшого розуміють як панування права в суспільстві, як його визначальна роль у врегулюванні суспільних відносин, у діяльності державних і недержавних організацій, соціальних груп і об'єднань.

Розглядаючи у своїй монографічній праці цей принцип під призмою конституційної юрисдикції, А.О. Селіванов справедливо зауважив, що в теорії та практиці сучасного конституціоналізму принцип верховенства права означає, що особа у її взаємовідносинах з державою виступає не як об'єкт державної діяльності та впливу для досягнення суспільної мети, а як рівноправний суб'єкт, який у змозі через конституційну юрисдикцію захищати свої права і свободи всіма засобами доведення ознак неконституційності актів суб'єктів публічної влади [175, с. 11]. Слід погодитись також з позицією вченого, що конституційно-правовий зміст принципу верховенства права наповнений не абстрактними уявленнями вчених про його абсолютне значення, а має цілком реальне втілення у кожній конституційній нормі, власне через які громадяни отримують законну можливість вимагати від держави справедливості, рівності всіх перед законом, демократичних засад функціонування влади тощо.

На думку А.П. Заєця, принцип верховенства права конкретизується в цілому ряді його складових, зокрема:

- принцип мінімальної достатності правового регулювання суспільних відносин і всезагальності права;
- принцип зв'язаності держави правами і свободами громадян;

- принцип позапартійності права, його відносної самостійності щодо політичних сил;
- верховенство Конституції та законів України [61, с. 3].

Вітчизняна наукова література рясніє строкатістю поглядів на поняття та сутність конституційно-правовий принципу верховенства права. Є навіть спроби різкого протиставлення принципу верховенства права та принципу верховенства закону. Як підкреслював відомий український правознавець Ю.М. Тодика, при обговоренні проекту Конституції України у засобах масової інформації висловлювались діаметрально протилежні точки зору. Одні автори пропонували закріпити принцип верховенства права, інші – верховенства закону. Дискусії в Українському парламенті з цього питання були доволі гострими і показали, що деякі народні депутати не бачать різниці між категоріями «право» і «закон». Одні депутати підкреслювали верховенство права, інші – закону. Сьогодні принцип верховенства права неоднозначно сприймається, у тому числі в науковому середовищі. Деякі автори вважають, що цей принцип дає можливість представникам державної влади обходити закон, посиляючись на принцип верховенства права. Іноді висловлюється думка, що хоча певна посадова особа і порушила закон, проте вона не порушила право [28, с. 34].

Офіційне тлумачення принципу верховенства права дає Конституційний Суд: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [168].

Оскільки принцип верховенства права є конституційним, то на його підставі має розвиватися все правове життя країни: він має бути втіленим у життя в інститутах прав і свобод людини та громадянина, представницької влади, виконавчої влади, президенства, судової влади, прокуратури, референдуму в Україні тощо. Цей принцип має пронизувати правову ідеологію, правотворчість, правореалізацію, має стати основою розвитку всіх галузей права.

Верховенство права передбачає, по-перше, законність, засновану на визнанні та беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб, тобто законність, яка у вітчизняній літературі досить часто називається правозаконністю. Це цілком відповідає практиці Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях неодноразово акцентував увагу на тому, що вислів «згідно з законом» означає вимогу, щоб закон не суперечив принципіві верховенства права. По-друге, вимога законності згідно з принципом верховенства права поширюється на діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб, а не на всіх суб'єктів права, зокрема громадян та їх об'єднань, як це прийнято вважати у вітчизняному правознавстві. За такої фактично нівелюється підвищена небезпека порушень закону з боку посадових осіб порівняно з його порушеннями громадянами [67, с. 11].

Верховенство Конституції – одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави. Разом з тим верховенство права і верховенство конституції не є абсолютно ідентичними поняттями. Ані на законодавчому, ані на доктринальному рівні не існує чіткого визначення даного принципу та утворюючих його елементів, що призводить до неоднозначного тлумачення суб'єктами конституційних правовідносин його змісту.

В. Шаповал підкреслює, що визначення конституції основним законом позначає її найвищу юридичну силу. Одночасно воно засвідчує верховенство конституції у системі права, вказує на те, що конституція є його нормативною

основою [224, с. 69].

Як зазначає С.В. Лунін, сутність права на судовий захист полягає в тому, що воно входить до структури правового статусу особи, закріпленого й гарантованого Конституцією України, характеризуючи при цьому правове положення людини у системі політико-економічної та соціальної організації суспільства. Право особи на захист суб'єктивних прав та інтересів може бути реалізоване шляхом звернення до спеціального органу держави – суду, оскільки судова система створена насамперед для захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Тобто поняття права на судовий захист має комплексний характер і містить у собі основні елементи правосуддя, зокрема:

1) закріплену законом можливість особи звернутися до суду з вимогою про захист її порушеного права;

2) орган правосуддя, здійснюючи судочинство у відповідній формі, у такий спосіб реалізує судову владу;

3) право здійснювати правосуддя належить тільки судовим органам, оскільки присвоєння функцій правосуддя ким-небудь іншим, а також делегування функцій судів, не допускається;

4) необхідність установлення юридичного і фактичного обґрунтування в суді заявленої вимоги шляхом реалізації конституційних та законодавчих норм щодо змагальності [98, с. 10].

Згідно зі статтею 124 Конституції України «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи» [77].

Отже, можна зробити висновок, що право на судовий захист є комплексною правовою категорією, що означає наявність можливості у будь-

якої особи на основі норм чинного процесуального законодавства звернутись за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів до органів судової влади.

2.4. Міжнародні стандарти реалізації правозахисної функції судової влади

Реформування правової системи Української держави потребує урахування загальновизнаних правових цінностей, міжнародно-правових норм і стандартів, що у своїй сукупності утворюють систему міжнародно-правових гарантій, які регулюють сферу забезпечення прав і свобод людини та громадянина в суспільстві. Міжнародно-правові гарантії забезпечення прав і свобод людини є важливим засобом їх захисту. Вони виконують дуалістичну роль – з одного боку, вони є важливим засобом реалізації прав і свобод на наднаціональному (наддержавному) рівні, з іншої – імплементуються в нормах внутрішнього законодавства окремих держав-учасниць міждержавних угод та застосовуються у юридичній практиці правоохоронних і правозахисних органів держави.

Україна, яка обрала шлях європейської інтеграції та проголосила основним напрямом правової політики імплементацію у національне законодавство міжнародних правових стандартів, має на меті удосконалити правозахисну функцію судової влади для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до загальноприйнятих міжнародних і, зокрема, європейських принципів і норм. Їх імплементація є важливою передумовою для інтеграції нашої держави в європейський простір, а також для набуття Україною необхідних ознак правової держави, серед яких пріоритетними визнається тріада: по-перше, підпорядкування державної влади праву; по-друге, визнання державою людини, її прав і свобод найвищою цінністю; по-третє,

незалежна та ефективно функціонуюча судова влада.

12 лютого 2015 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», який визначив організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [141].

Забезпечення та гарантування прав і свобод людини є основним обов'язком правової держави, а судова влада виступає основним правовим засобом їх ефективного захисту прав людини. Саме це орієнтує державну владу на виконання тієї функції, яка власне й обумовлює виникнення самої держави та є основою суспільної злагоди. Адже, як задекларовано в Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ч. 2 ст. 3); «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» (ч. 1 ст. 55) [77].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а згідно зі ст. 18 Конституції «...мирне і взаємовигідне співробітництво з іними членами міжнародного співтовариства здійснюється за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» [77].

Окрім того, ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. закріплює один з найважливіших принципів міжнародного права: «*pacta sunt servanda*», зміст якого полягає в неухильному дотриманні Україною норм міжнародних договорів: «Чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб інші сторони міжнародних доворів України

неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами» [146].

Таким чином, закріплення права на судовий захист в Конституції України є результатом імплементації міжнародно-правових норм, які проголошені в міжнародних актах та повинні сумлінно виконуватись.

Як підкреслила у дисертаційному дослідженні П.В. Казакевич, вивчення організації роботи органів судової влади, розроблених міжнародними організаціями, є початковим етапом інтеграції будь-якої європейської країни. Для України як держави з яскраво вираженими європейськими намірами саме імплементація відповідних норм, що регламентують функціонування інституту судової влади, а також закріплюють статусні гарантії носіїв такої влади, вважається одним з ключових завдань судової реформи [63, с. 3].

В умовах сучасного цивілізаційного розвитку проблема захисту основних прав і свобод людини виходить далеко за межі політики окремої національної держави. Відтак виникає необхідність формування наднаціональних міжнародно-правових стандартів, яким має відповідати процедура правозахисту як в середині країни, так і поза її межами.

У процесі формування міжнародно-правових норм у сфері прав людини, сформувалась стійка система міжнародного захисту прав людини на основі всесторонньої співпраці між державами. Цей процес бере свій початок після прийняття у 1945 р. Статуту ООН, Преамбула якого закріплює положення що народи Об'єднаних Націй «сповнені рішучості ... знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав більших та малих націй» [186].

Окрім того, Статут ООН в п. 3 ст. 1 однією з цілей діяльності Організації зазначає: «Здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії» [186].

Як зауважує О.С. Савич, міжнародне співтовариство завжди прагнуло до всесвітнього і системного розвитку прав людини та їх формуванню на міжнародному рівні, а також закріплення міжнародно-правовими засобами стандартів прав людини [173, с. 278].

Генеральною Асамблеєю ООН у 2012 р. було ухвалено Декларацію «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях», в якій було підкреслено позитивний внесок Генеральної Асамблеї ООН як основного дорадчого і представницького органу Організації Об'єднаних Націй для верховенства права в усіх аспектах «шляхом розробки політики та встановлення стандартів» (п. 27) [26].

Отож, як зауважив П.М. Рабінович «...не є випадковим, що нині майже в усіх «праволюдних» публікаціях – наукових, навчальних, публіцистичних, просвітницьких – йдеться про ті чи інші «стандарти» прав людини» [159, с. 19].

Термін «стандарт» (англ. standard – норма, зразок, мірило) у довідкових джерелах тлумачиться як «1) зразок, еталон, модель, які стають мірилом для інших подібних об'єктів; 2) нормативно-технічний документ, що встановлює одиниці величин, терміни та їх визначення, вимоги до продукції і виробничих процесів, безпеки праці тощо)» [194, с. 642].

Інколи слово стандарт використовують і в негативному розумінні – як певну шаблонність, трафаретність, відсутність креативності чи оригінальності та ін.

Відтак, стандартний – той, що відповідає стандарту, задовольняючи його вимоги, типовий, еталонний для предметів і явищ.

В нормативно-правовому розумінні стандарти відіграють роль певної відповідності, еталонності правил поведінки, що не передбачає диспозитивності (альтернативності, вибору) в правовому регулюванні діяльності учасників суспільних відносин.

Своєю чергою, міжнародно-правовий стандарт містить відображення єдності (уніфікованості) в ньому правил і вимог для всіх без винятку держав-

учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту) і виконує роль орієнтиру, забезпечуючи однотипне виконання однорідних процедур у межах конкретного стандарту.

У загальноправовому контексті під міжнародними стандартами розуміють установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості [20, с. 51].

С.А. Голубок, досліджуючи категорію «міжнародний стандарт», стверджує, що деякі міжнародно-правові акти застосовують термін «стандарт» у розумінні «уніфікованих умов, що є мінімально необхідними для держав-учасниць, що представляють собою мінімально допустимий консенсус» [45, с. 113].

Міжнародні стандарти прав людини представляють собою систему прав людини, що розкриває сучасну ідею прав людини, яка закріплена в основних міжнародно-правових документах і, відповідно, визнана в усьому світі. Ці стандарти відображені у ряді важливих міжнародно-правових документах, що встановили загальнолюдські стандарти прав, свобод та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Таким чином, права та свободи людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства [202, с. 105]. Тому, в галузі прав людини існує близько 300 декларацій, конвенцій, хартій, у різний час створених і визнаних світовою спільнотою.

Як заявляє український учений-конституціоналіст В. Тацій проблема імплементації європейських стандартів у галузі прав людини вимагає передусім вирішення питання про місце відповідних міжнародних договорів у національній правовій системі та їх юридичну силу [198, с. 49].

В.Д. Бринцев підкреслив, що на доктринальному рівні загально визнано, що для сучасного стану розвитку суспільних відносин найбільш привабливими є три форми правової інтеграції:

1) пряма – визнання внутрішнім правом держави міжнародно-правових договорів та інших актів як невід’ємної складової національного законодавства;

2) опосередкована – прийняття нормативно-правових актів з урахуванням міжнародно-правових стандартів, загально визнаних принципів;

3) безпосередня – впровадження у національне законодавство не лише стандартів, а й конкретних інститутів, окремих міжнародно-правових інститутів [20, с. 10].

Здебільшого стандарти захисту прав і свобод людини закріплені в низці важливих міжнародно-правових документів, що найповніше відображають надбання людства у зазначеній сфері та встановлюють загально визнані принципи основоположних прав та інтересів людини, за яку жодна держава не може виходити.

Загальноприйняті загальносвітові стандарти захисту прав людини закріплені в Міжнародному біллі про права людини, до якого належать: Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Факультативні протоколи до нього 1966 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.; Конвенція про права дитини 1989 р. і ін. На регіональному рівні надзвичайно важливе значення у сфері захисту прав людини має Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [72]

У зв’язку з цим, професор П.М. Рабінович доречно зауважив, що не випадково стосовно цих міжнародних договорів висловлювалась думка про те,

що правильніше говорити не про права і свободи, закріплені у них, а власне про міжнародні стандарти у галузі прав людини, оскільки термін «стандарти» найбільш точно відображає роль вказаних документів. Тому переважно поняття стандартів прав людини пов'язують саме із міжнародно-правовими актами, які найповніше відображають надбання людства у цій сфері [159, с. 19].

Для кращого розуміння правової природи та сутності міжнародних стандартів захисту прав людини надзвичайно важливу роль відіграло прийняття у 1966 р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини», в якій було викладено керівні принципи, що повинні враховуватись при розробці міжнародних документів в зазначеній сфері, зокрема, вони повинні: «а) узгоджуватись із існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини; б) мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінності; в) бути достатньо чіткими, щоб слугувати джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню; г) передбачати, коли це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; е) користуватися усесторонньою міжнародною підтримкою» [35].

Права та свободи людини є частиною міжнародного права, за їхнім дотриманням здійснюється міжнародний контроль. Використання у різних державах засобів міжнародного контролю залежить від стану дотримання ними основних прав та свобод людини. До таких засобів належать:

а) міжнародно-правові документи, які містять у собі основні правила діяльності, формулюють права, свободи та обов'язки (конвенції, пакти, угоди, договори), а також міжнародні документи, які, не містять норм, правил поведінки, безпосередньо не формулюють прав, свободи та обов'язків (декларації, заяви, меморандуми);

б) міжнародні органи із контролю та спостереження за дотриманням основних прав та свобод людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди, трибунали) [225, с. 92].

Правові стандарти встановлюються у сферах правового регулювання, в яких необхідно типологізувати поведінку відповідних суб'єктів права з метою усунення юридичних колізій або «підготовки» певної сфери суспільних відносин для більш високого рівня уніфікованого регулювання. У філології термін «стандарт» тлумачиться як загальноприйнятий взірець, типова форма, норма, шаблон чого-небудь; те, що позбавлене індивідуальних особливостей. У сучасних умовах правові стандарти використовуються для адаптації національних правових систем у межах європейського правового простору до європейських міждержавних правових систем. Вони містять принципи та норми права, які визнані державами-учасницями у межах міждержавно-правових систем, зафіксовані у міжнародно-правових актах та документах і сприяють правовій інтеграції національних правових систем у міжнародну спільноту [194, с. 613].

У сучасних умовах правові стандарти країн Європи використовуються для адаптації національного законодавства до європейських правових систем. Вони містять принципи та норми права, які зафіксовані у міжнародно-правових актах та документах і сприяють правовій інтеграції національних правових систем у міжнародну спільноту [99, с. 113].

На думку С.В. Черніченка, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це міжнародно-правові, тобто такі, що впливають з норм міжнародного права, обов'язків держав [216, с. 38]. Тим часом Л.М. Шестаков висловлює заперечення, що права людини неможливо імпортувати, оскільки в кожному суспільстві вони мають специфіку [230, с. 85–86].

Міжнародні стандарти – тільки бездушні форми, а змісту й духовності вони набувають у державному відокремленому суспільстві. Щодо процесу виникнення національних норм з прав людини, то це зауваження має історичні підстави. М.П. Орзіх вважає, що хоч основні права, свободи і обов'язки встановлюються найвищими органами державної влади у формі конституційного закону, вони не можуть бути вужчими за змістом від

міжнародно-правових стандартів [121, с. 7]. Це – завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи.

Наведені твердження свідчать, що сутність поняття «міжнародні стандарти» не є ще усталеною, особливо в тій частині, яка стосується юридичної сили міжнародних актів для учасників цих угод та інших суб'єктів міжнародного права. Проте саме визнання існування названих стандартів закладає правову основу того, що з часом права людини і в країні, де вона живе, відповідатимуть зразкам світового рівня в цій галузі.

Узагальнивши наведені точки зору про міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, а також їх ознаки та вимоги, що ставляться до них, можна сформулювати визначення поняття: міжнародних стандарти захисту прав людини – це закріплені у міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким повинна відповідати процедура захисту прав і свобод людини, і які є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи юридичного характеру [219, с. 23].

Загальновизнані норми прав людини притаманні як міжнародному, так і внутрішньодержавному праву. Вони відбивають історично досягнутий рівень демократії та гуманності суспільства на міжнародному та внутрішньодержавному рівні. Завдяки цьому останні мають особливі юридичні властивості. Ні міжнародний договір, ані внутрішньодержавний закон не можуть обмежити права людини. Для обґрунтування такого статусу використовується концепція природних прав людини.

Кожна держава визначає характер взаємовідносин між суспільством та особою, державою та громадянином, оскільки, як офіційний представник суспільства, вона здійснює юридичне закріплює права та обов'язки людини і громадянина. Відповідно, основні права та свободи людини, закріплені, як правило, в конституціях держав, яка, як правило, являє собою єдиний правовий

акт або система таких актів, за допомогою яких народ, чи органи держави, які виступають від його імені, встановлюють основні принципи устрою суспільства і держави, форми безпосередньої демократії, визначають статус державної влади і місцевого самоврядування, механізм їх здійснення, закріплюють права й свободи людини і громадянина [103, с. 89].

Тому, згідно з конституційною нормою, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Таким чином, закріплення права на правову допомогу в Конституції України є результатом імплементації міжнародно-правових норм, які проголошені в глобальних загальних та спеціальних міжнародних актах [77].

Прийняті, на розвиток положень Статуту ООН, міжнародні угоди, що містять у собі основні принципи та норми про права людини та свободи, носять універсальний характер. У них немає прав пріоритетних та другорядних норм. У теорії та на практиці такі загально визнані принципи і норми часто іменують стандартами. Ці стандарти становлять головний зміст загальних принципів права, властивих як міжнародному, так і внутрішньому праву [97, с. 3–5].

Держави зобов'язані забезпечити мінімум тих прав і свобод, які передбачені міжнародним правом, а внутрішнє законодавство може розходитися з міжнародними нормами лише в плані розширення прав і свобод. Права і свободи, які не даровані державою, належать кожному, і якщо, вони закріплені в конституції, то держава погоджується на їхнє використання людиною [187, с. 28–36]. Таким чином, міжнародні стандарти – це встановлені міжнародними договорами зобов'язання держав по визнанню, дотриманню та захисту прав і свобод людини.

Відомо, що прямо право на доступ до правосуддя не закріплюється в жодному міжнародному документі. Можливість говорити про існування права на доступ до правосуддя появилася у зв'язку із діяльністю Європейського Суду з прав людини, утвореного вищезгаданою Конвенцією. Саме Європейський Суд

з прав людини визнав право на доступ до правосуддя, що є невід'ємним елементом ст. 6 Конвенції. Частина 1 ст. 6 не тільки містить процесуальні гарантії по відношенню до справедливого судового розгляду, але також надає право на саму судову процедуру – право на доступ до суду [72].

Найвищі стандарти правосуддя реалізуються в діяльності Європейського суду з прав людини. Реальна участь суду в здійсненні захисту прав людини є однією з основних ознак правової державності. Всезагальний характер доступності правосуддя підкреслюється у ряді найважливіших міжнародно-правових документів. Так, ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. передбачено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [72].

Таким чином, хоча принцип доступності правосуддя текстуально у цій нормі не закріплений, але розтлумачений практикою Європейського суду з прав людини.

Зважаючи на те, що право на судовий захист входить до переліку прав, що захищаються Конвенцією, доцільно виокремити ті його елементи, які є обов'язковими в сенсі практики Європейського суду з прав людини. Так, у вже згаданій ст. 6 Конвенції закріплене право на справедливий суд. Зокрема у частині першій цієї статті зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в

демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – якщо за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Виходячи з конструкції ч. 1 ст. 6 Конвенції, можна стверджувати, що в ній закріплені такі елементи права на судовий захист: а) право на розгляд справи; б) право на справедливість судового розгляду; в) право на публічність розгляду справи та проголошення рішення; г) право на розумний строк розгляду справи; д) право на розгляд справи судом, встановленим законом; е) право на незалежність і безсторонність суду [72].

Практика Європейського суду з прав людини показує, що якщо в особи немає права на доступ до суду, тоді право на справедливий судовий розгляд є безглуздим. Таким чином, право на доступ до правосуддя є первинним по відношенню до права на справедливий судовий розгляд.

З урахуванням положень статей 6 та 13 Конвенції система стандартів судового захисту прав і свобод людини може мати наступні елементи:

1) право на доступ до суду;

2) право на справедливий судовий процес, що включає такі організаційні та процесуальні гарантії: розгляд справи судом, створеним на підставі закону; незалежність та неупередженість суду; публічний розгляд справи та проголошення рішення суду; справедливий судовий розгляд; розгляд справи впродовж розумного строку;

3) ефективність судового контролю за актами та діями (чи бездіяльністю) органів публічної влади та дієвість судового рішення.

У процесі застосування норм Конвенції, все більше спорів між особою та державою (навіть якщо такі відповідно до внутрішнього законодавства належали до сфери публічного права) розглядались як такі, що стосуються визначення «цивільних прав та обов'язків». Разом з тим, визнання спорів між фізичними та юридичними особами з одного боку і органами державної влади –

з іншого такими, що підпадають під сферу дії п. 1 ст. 6 Конвенції, визначає лише можливість звернення особи після вичерпання всіх національних засобів правового захисту до Європейського суду з прав людини. Отже, основні принципи судового процесу, закріплені в ч. 1 ст. 6 Конвенції мають бути враховані національним законодавством та судовою практикою (із особливостями, що притаманні адміністративному процесу), оскільки вони забезпечують захист прав особи в судовому процесі і впливають на його ефективність.

У тих випадках, коли зазначені функції захисту порушеного права здійснюються судовими органами, застосовуються більш жорсткі вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції. Аналіз вказаного пункту та окремих рішень Європейського суду з прав людини вказує на те, що систему права на справедливий судовий процес складають такі елементи, як: право на справедливий судовий розгляд, право на відкритий судовий розгляд (в тому числі публічне проголошення рішення), дотримання критерію «розумного» строку, незалежність та неупередженість суду, створеного на підставі закону [11]. Однак систему цих елементів не можна, на нашу думку, вважати повною без врахування таких важливих факторів як можливість доступу до суду кожної особи у випадку виникнення спору в різних видах правовідносин та ефективність судового контролю.

У міжнародно-правовому розумінні «право на правову допомогу» і «право на захист» часто використовуються як тотожні значенні. У справі «Бендерський проти України» [163] Європейський Суд помітив, що право на захист впливає із права на справедливий судовий розгляд. Це справедливе зауваження, адже й сама норма ч. 3 ст. 6 Конвенції оперує саме терміном «право на захист», а не «право на юридичну допомогу». Однак представляється, що право на правову допомогу ширше права на захист, оскільки міжнародні документи, використовуючи термін «право на захист», більшою мірою мають на увазі право мати адвоката якщо буде потреба захищати свої права саме в

суді. У цьому контексті право на захист можна розглядати як механізм отримання правової допомоги в кримінальних справах.

Повертаючись до аналізу діючих міжнародних нормативно-правових актів відзначимо наступне. Ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплює, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [57].

Дана норма загального характеру отримала свій подальший розвиток у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Так, згідно п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:

- бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;
- мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;
- бути судженим без невиправданої затримки;
- бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безоплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;
- допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;

- користуватися безоплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;
- не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним [106].

Процес інтеграції України до європейського правового простору передбачає, серед іншого, повномасштабне реформування вітчизняної правової системи.

На переконання В.Я. Тація, цілком очевидно, що проблема імплементації міжнародних стандартів прав людини лежить не лише в площині законодавчих положень. Багато в чому можливість впливу міжнародних договорів з прав людини на національну правову систему залежить від готовності до цього судової влади, яка покликана забезпечити їх застосування при розгляді конкретних судових справ [198, с. 50–51].

«Однак більшість суддів України переконані у виключно факультативній ролі міжнародних договорів при врегулюванні внутрішньодержавних відносин, що призводить до ігнорування положень міжнародних договорів з прав людини. Крім того, навіть аналогічне врегулювання одного й того ж питання і у внутрішньодержавному законодавстві, і в міжнародному праві людини не повинно виключати можливості (в окремих випадках – навіть необхідності) застосування положень міжнародних договорів, оскільки це підкреслює повагу правосуддя до прав людини і свідчить про сумлінне виконання зобов'язань держави у цій сфері. Проте слід уникати ситуацій, коли такі посилання є формальними, для цього необхідне значне підвищення рівня правосвідомості юридичної спільноти України» – вважає учений.

Значення міжнародно-правових договорів у сфері прав людини у регулюванні внутрішньодержавних відносин не повинно зводитися виключно до застосування їх положень у процесі подолання прогалин і колізій у національному законодавстві. Суди у своїй практиці мають також звертатися до положень визнаних Україною міжнародно-правових договорів з прав людини у

процесі тлумачення відповідних норм національного законодавства, що дасть змогу забезпечити його застосування у світлі міжнародних стандартів прав людини [198, с. 51].

Важливість ролі судів у подоланні юридичних прогалин підкреслюють і зарубіжні дослідники. На їхнє переконання, у сучасному складному світі природа та функції права стрімко трансформуються і розвиваються. Виникаючи з багатьох джерел права та рівнів правового регулювання, правові норми кількісно збільшуються, і, як правило, стають більш конкретними. Результатом цього є роздроблена правова картина, в якому суперечності стають неминучими. Тому завдання усунення цих суперечностей покладаються на судову владу. Завдання боротьби з цією складністю, як правило, покладається на судову владу.

На цьому тлі загальні принципи права (зокрема, принцип незалежності, неупередженості) відіграють важливу роль для кожної правової системи, адже вони пронизують діяльність національних та міжнародних судів і мають істотний вплив на функціонування судової влади в державі.

Дійсно, суди відіграють важливу роль у визначенні та інтерпретації загальновизнаних принципів і стандартів, визначаючи таким чином їхній статус та, в деяких випадках, нормативний зміст у правовій системі. Як правило національні та міжнародні суди звертаються у своїх міркуваннях до загальних принципів як до інструменту забезпечення динамічного тлумачення правових норм. Своєю чергою, загальні принципи використовуються для адаптації існуючих правил до модернізованих суспільних відносин з метою заповнити законодавчі прогалини та сприяти розробці нових юридичних норм. Іноді суди імплементують загальні принципи з однієї правової системи в іншу, сприяючи у такий спосіб єдності міжнародного правового порядку через застосування загальних правових принципів [247, с. 17].

Таким чином, сталий досвід міжнаціонального співробітництва в системі забезпечення прав і основних свобод людини переконливо доводить, що в

умовах сьогодення повна заміна внутрішньодержавного регулювання правового становища людини міжнародно-правовими нормами навряд чи досяжна. Вичерпна й виняткова регламентація прав людини міжнародним правом сьогодні неможлива через розбіжності, що зберігаються в підходах країн до проблеми визначення їх сутності та змісту. Крім того, механізм функціонування міжнародного права не може сам по собі забезпечити фізичним особам можливість реалізовувати в повному обсязі їх права. Доти, поки існує державність, захист прав особи в тому чи іншому обсязі обов'язково буде встановлювати публічно-правові відносини між державою та людиною.

Враховуючи систему правових стандартів, для належного захисту прав людини у відносинах з органами публічної влади недостатнім є саме запровадження системи адміністративних судів. Важливо і необхідно забезпечити незалежність, неупередженість та належний рівень компетентності суддів; вільний доступ до суду кожної особи; розгляд справи в розумні строки в ході судового процесу, який відповідає вимогам справедливого процесу; повагу до рішень суду з боку виконавчої влади, що має сприяти ефективності та дієвості таких рішень.

Беручи до уваги, що стандарти Конвенції є мінімальним рівнем забезпечення прав особи в судовому процесі, а також наявність особливостей їх застосування при розгляді адміністративних справ, для України важливим є врахування кращих здобутків європейських держав в галузі судового захисту прав особи у відносинах з органами публічної влади та більш високих стандартів, втілених в законодавстві окремих європейських держав.

Необхідно констатувати, що на сьогоднішній день міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини знайшли своє відображення в окремих положеннях чинного законодавства. Ефективний захист прав і свобод людини і громадянина в рамках здійснення правозахисної діяльності забезпечують суди загальної юрисдикції, які вирішують переважну більшість проблем, пов'язаних з порушенням прав та свобод людини і громадянина.

Основні стандарти захисту прав людини закріплені в Основному Законі України у відповідних положеннях про захист прав та свобод людини і громадянина судом, здійсненням правосуддя виключно судами, недопустимості як делегування, так і привласнення цього повноваження судів іншими органами чи посадовими особами, поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. Також надзвичайно ефективною в механізмі судового захисту прав людини є можливість захисту своїх прав у міжнародних судових установах чи відповідних органах міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (статті 55, 124 Конституції України [77]).

Як і всі інші права та свободи, визнані на міжнародному рівні, право на справедливий суд повинна забезпечити держава, воно є абсолютним і не може бути ні обмеженим, ані відчуженим (ч. 2 ст. 64 Конституції України) [77].

Серед інститутів демократичної держави судова влада, на яку покладається здійснення правосуддя, відіграє провідну роль у сфері захисту основних прав і свобод людини, адже саме вона виступає гарантією і водночас механізмом захисту всіх інших інститутів. У зв'язку з цим, завдання держави – забезпечення кожному, хто звернувся за судовим захистом, максимуму гарантій, що стосуються здійснення правосуддя. Перелік цих гарантій закріплений у вигляді міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Таким чином, судова влада визнається одним з найефективніших засобів захисту прав і свобод людини, основне завдання якої – відновлення порушеного права. Відповідно, судова форма захисту забезпечує максимум процесуальних гарантій людині, яка звертається за захистом, а тому є вищою формою такого захисту.

Правосуддя як основний правозахисний механізм в державі може виконувати свою важливу функцію саме завдяки імплементації загальноприйнятим міжнародним стандартам прав людини. Такі стандартам виходять з того, що захист прав і свобод кожної людини в судовому порядку

гарантується. Здійснюється судовий захист на основі чітко визначених процесуальним законом процедур, завершується винесенням правосудного рішення, що є обов'язковим для виконання та забезпечить відновлення порушеного права. Право на судовий захист – також обов'язковий стандарт захисту прав і свобод людини, адже без судового механізму захист усіх інших прав був би неможливим.

Висновки до другого розділу

Судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш пристосованою до повного, всебічного та об'єктивного виявлення фактичних обставин справи, причин правопорушень та встановлення об'єктивної істини.

Важливою засадою судового захисту прав і свобод людини визнано принцип верховенство права, втілення якого у сферу правозастосування забезпечує кожному право на справедливий суд. Принцип верховенства права розуміють як панування права в суспільстві, визначальна роль права у врегулюванні суспільних відносин, судова діяльність повинна бути спрямована на захист прав і свобод людини від посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. У матеріальному аспекті верховенство права передбачає наявність правових стандартів охорони та захисту основних прав і свобод людини, з приводу дотримання яких суд приймає рішення. У процесуальному – суд визначає найбільш оптимальний спосіб організації судового захисту прав і свобод людини.

Нормативною формою фіксації правозахисної функції судової влади в Україні є закріплення в Конституції та законах України права на судовий захист – юридично визнаної можливості кожної особи на основі норм Конституції звернутись до суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів. Закріплення права на судовий захист в Основному Законі є результатом імплементації міжнародно-правових норм, що проголошені в

міжнародних актах та повинні сумлінно виконуватись.

Проблема захисту основних прав і свобод людини виходить далеко за межі політики окремої національної держави та потребує формування міжнародно-правових стандартів, яким має відповідати процедура правозахисту як в середині країни, так і поза її межами. Стандарти захисту прав людини закріплені в низці важливих міжнародно-правових документів, що найповніше відображають надбання людства у зазначеній сфері та встановлюють загальновизнані принципи основоположних прав та інтересів людини, за яку жодна держава не може виходити.

Під міжнародними стандартами захисту прав людини запропоновано розуміти закріплені у міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким повинна відповідати процедура захисту прав і свобод людини, і які є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи юридичного характеру.

Серед інститутів демократичної держави судова влада, на яку покладається здійснення правосуддя, відіграє провідну роль у сфері захисту основних прав і свобод людини, адже саме вона виступає гарантією і водночас механізмом захисту всіх інших інститутів. У зв'язку з цим, завдання держави – забезпечення кожному, хто звернувся за судовим захистом, максимуму гарантій, що стосуються здійснення правосуддя. Правосуддя виступає основним правозахисним механізмом в державі, та може виконувати свою важливу функцію завдяки імплементації загальноприйнятих міжнародних стандартів прав людини.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

3.1. Актуалізація правозахисного потенціалу судової влади в ході конституційної реформи: ресурси і напрямки використання

Сучасний розвиток державно-правових інститутів в Україні переконливо доводить постійний пошук оптимальної моделі державного апарату, здатного забезпечити ефективне виконання всіх завдань і функцій держави. У зв'язку з цим тотальному реформуванню піддаються всі гілки державної влади. Така тенденція характерна і для судової влади, хоча, здавалося б, дана гілка влади з огляду на специфічність її функцій повинна бути найбільш стабільною.

У сучасній науці конституційного права України проблематика конституційного реформування державно-правових інститутів постала як окремий перспективний і актуальний напрям наукових досліджень. Особливість цього напрямку зумовлена його складним міжінституційним характером, що пов'язано із комплексом суспільних відносин, які виникають у зв'язку з конституційною реформою, правове регулювання яких забезпечується різними інститутами конституційного права [2, с. 3].

У загальнонауковому розумінні в поняття «реформа» (від франц. *reforme*; лат. *reformo* – перетворювати) – перетворення, зміни, нововведення, перелаштування в якійсь сфері суспільного життя, галузі знань [194, с. 597; 195, с. 763].

В «Українській юридичній енциклопедії» запропоновано тлумачення терміну «реформа» як процесу кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо. Реформи, як правило, змінюють і

модернізують форму та зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад. Цим вони відрізняються від революцій, у ході яких характер перетворень є швидкоплинним і руйнівним для певної системи. Успіх реформ значною мірою залежить від їх системності й наукової обґрунтованості. Це стосується усіх нововведень, у тому числі в галузі держави і права [46, с. 303].

На основі цих визначень і в рамках юриспруденції формуються поняття правової реформи та конституційної реформи.

Залежно від конкретних публічно-правових інститутів та інституційних систем правової дійсності, що підлягають реформуванню, виокремлюють такі види правової реформи: конституційна реформа, адміністративна реформа, муніципальна (або реформа місцевого самоврядування), судова реформа тощо. Всі ці види взаємопов'язані, адже вони є виявом однієї правової реформи у державі та суспільстві [89, с. 9].

На думку О.М. Бориславської, конституційна реформа – це процес, який включає в себе сукупність політико-правових та організаційних заходів, спрямованих на прийняття нової чи якісної зміну діючої Конституції за визначеними юридичними процедурами [17, с. 48].

Н.В. Агафонова зазначає, що конституційна реформа – це обумовлене потребами життєдіяльності суспільства політико-правове явище, пов'язане із змінами Основного Закону, що проводяться на основі принципових, ціннісних засад конституційного ладу в межах параметрів конституційного процесу, спрямовані на удосконалення державної організації суспільства та підпорядковані меті його розвитку. У соціальному плані конституційна реформа зумовлена необхідністю вирішення (зняття) суперечностей між потребами розвитку суспільства та можливостями, заданими в рамках Основного Закону. Тому сутнісний аспект конституційної реформи, на переконання вченої, полягає у змінах правових засад державної організації [2, с. 24].

Як зазначає Т.М. Середа, конституційно-правова реформа в Україні представляє собою особливу управлінську програму дій, у процес якої включено децентралізацію, удосконалення конституційних засад правосуддя та конституційного регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [178, с. 3].

За своєю сутністю конституційна реформа є ядром і правовим підґрунтям якісних змін суспільного та державного життя. У зв'язку з цим, до її позитивних ознак потрібно віднести спрямованість реформи на прогресивні політико-правові перетворення, що знаходять свій вияв у модернізації політичної та правової систем суспільства. Тобто, конституційна реформа передбачає перетворення, зміну, перезавантаження правового та політичного життя суспільства (сфер, інститутів, суб'єктів, відносин), що здійснюється здебільшого без зміни засад існуючого конституційного ладу. Таким чином, конституційна реформа, охоплює як політичну, так і правову складову, адже передбачає еволюційний розвиток держави та суспільства, їх політичних та правових інститутів.

Конституційна реформа спрямована на закладення за допомогою визначених Конституцією спеціальних юридичних механізмів основ системних перетворень, удосконалення правового регулювання державних і суспільних відносин, з метою вирішення нагальних проблем у сфері забезпечення інтересів і подальший розвиток людини, держави й суспільства.

У розвинутих демократичних країнах конституційна реформа наділена такими рисами:

1) спрямована на повне або часткове оновлення чинного Основного Закону держави, а також на створення ефективних конституційно-правових інститутів;

2) пов'язана з об'єктивною необхідністю модернізації державного і суспільного життя;

3) підпорядкована забезпеченню інтересів людини, розвитку суспільства і

держави на основі демократичних принципів;

4) спрямована на адаптацію конституційного порядку до нових соціально-політичних умов життя і удосконалення чинного національного законодавства;

5) являє собою форму конституційної інженерії та сприяє подальшому утвердженню та розвитку цінностей конституціоналізму;

6) сприяє розвитку нових конституційно-правових відносин та конституційної правосвідомості індивідів.

Одним із видів конституційної реформи є конституційна судова реформа, що спрямована на створення та розвиток судової влади як незалежної, самостійної гілки влади у системі поділу державної влади. Об'єктом цієї реформи (у контексті загального об'єкта правової реформи) є: позитивне право, що знаходить свою об'єктивацію в Конституції, яка займає особливе місце у системі нормативно-правових актів, що регулюють сферу судової влади.

Варто погодитись з думкою Р.А. Крусяна про помилковість ототожнення понять «судова реформа», «реформа судової системи» та «реформа судоустрою», що зустрічається в сучасній політико-правовій літературі. Адже судова реформа спрямована на створення та розвиток судової влади як незалежної, самостійної гілки влади у системі поділу державної влади. На відміну від неї, зокрема, реформа системи судоустрою спрямована на створення ефективної моделі судоустрою як злагодженої структурованої системи у сфері судової влади [88, с. 41].

З точки зору процесів реформування судової влади видається цікавою точка зору С.Ю. Обрусної, яка ввела в науковий обіг юридичне термінопоняття «системна судова реформа», змістом якої, на думку вченої, є «комплекс політико-правових заходів, які полягають у структурних, функціональних та державно-службових перетвореннях у судовій сфері з метою вдосконалення системи судової влади та здійснення правосуддя» [110, с. 392].

Судова реформа відбувається шляхом реформування судової влади та є багатоаспектною, складною, поступальною. У контексті формулювання мети

судової реформи доцільно погодитися з позицією І. Є. Туркіної, яка вважає, що «судово-правова реформа, що проводиться в Україні, ставить своїм завданням утвердження судової влади в механізмі державного управління як впливової сили, незалежної від двох інших гілок влади – виконавчої та законодавчої» [205, с. 30].

Аналогічної точки зору притримується А.О. Селіванов, констатує, що одним зі стратегічних завдань розвитку державності в Україні було і залишається проведення судово-правової реформи, яка передбачає становлення в Українській державі незалежної судової влади. Її діяльність повинна бути спрямована на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності у державі, що має реалізовуватися винятково засобами правового характеру [120, с. 6].

У зв'язку з цим цілком обґрунтованим є висновок Р.А. Крусяна, що метою судової реформи (реформування судової влади) є формування незалежної судової влади у системі поділу державної влади й механізмі «стримувань та противаг», функціонування якої має бути цілеспрямовано на забезпечення та захист принципів верховенства права та пріоритету прав і свобод людини та громадянина перед іншими соціальними цінностями й інтересами [88, с. 42].

З часу набуття Україною незалежності наша держава перебуває у стані перманентного реформування судової влади, внаслідок чого можна визначити такі етапи:

I етап – з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. до прийняття Конституції України 28 червня 1996 р.;

II етап – 2001 р. – так звана «Мала» судова реформа;

III етап – затвердження Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні, відповідно до європейських стандартів (Указ Президента України № 361/2006 від 10.05.2006 р.);

IV етап – прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від

7 липня 2010 р.;

V етап – 2014-2015 рр. – прийняття низки законів, а саме: «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р. [137], «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. [147]; «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. [141]; схвалення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [150]; схвалення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 рр. від 20 травня 2015 р. [149];

VI етап – конституційна реформа у сфері правосуддя 2016 року [140];

VII етап – прийняття 16 жовтня 2019 року Верховною Радою України Закону України № 193-IX „Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування” [139], окремі положення якого Конституційний Суд України визнав неконституційними в своєму рішенні від 11.03.2020 [169].

Слід зауважити, що упродовж майже усіх згаданих етапів реформування процесуальне законодавство постійно модернізується шляхом створення таких процесуальних механізмів, при яких правозахисна функція судової влади буде здійснюватись більш ефективно, забезпечуючи баланс публічних і приватних інтересів та підвищуючи рівень правозахисного потенціалу судової влади в інституційному механізмі захисту прав і свобод людини в Україні.

Реформа судової влади є доволі чутливою проблемою, адже, по-перше, вона проводиться в час безперервного функціонування останньої, діяльності щодо вирішення конфліктів, захисту прав, свобод та інтересів осіб; по-друге, може розглядатися як зазіхання на незалежність судової влади. Вирішення цих проблем вчена бачить у методологічному обґрунтуванні проведення реформ, забезпеченні чистоти в розумінні завдань, функцій та відповідності їм статусу органів і посадових осіб державної влади [18, с. 57].

Важливими ознаками конституційної реформи судової влади є:

- послідовність етапів проведення конституційного реформування судової влади як перманентного конституційно-правового процесу вдосконалення судової влади в державі;
- інтегративність конституційних перетворень у сфері судової влади, що означає системний характер діяльності суб'єктів реформування в напрямі комплексного перетворення усіх законодавчих актів у сфері судової влади на підставі внесення змін до Конституції;
- сприйняття конституційної реформи судової влади суспільством на основі сформованої конституційної правосвідомості та неухильного виконання здійснюваних конституційно-правових перетворень у сфері судової влади.

Розглядаючи трансформацію судової влади, необхідно також визначити основні передумови, що спонукають до змін і проведення конституційного реформування у сфері судової влади. У цьому зв'язку варто згадати й досвід сучасних розвинутих зарубіжних країн.

Однією з історичних знакових подій сучасної Європи XXI століття є припинення Великою Британією членства в Європейському Союзі у зв'язку з набуттям чинності 31 січня 2020 р. «Угоди про Brexit». Проте, в контексті аналізу передумов реформування судової влади, доречно пригадати досвід Великобританії періоду членства у європейському співтоваристві. У цій надзвичайно консервативній державі судова влада залишалась традиційно незмінною майже 900 років. Інтеграція в ЄС зумовила використання Великобританією правових стандартів ЄС і практики Європейського Суду з прав людини у національній правовій системі та, відповідно, прийняття у 2005 році Закону «Про конституційну реформу» [241], що набув чинності у квітні 2006 року.

Основною причиною для проведення цієї конституційної реформи судової влади стало винесенням Європейським судом з прав людини низки рішень, що торкались принципу незалежності та неупередженості судів Великобританії. Як приклад можна назвати рішення Суду по справі «Фіндлі

проти Сполученого Королівства» від 25 лютого 1997 р. [245].

У згаданому Рішенні суд встановив, що існуючий у Великій Британії порядок формування військових судів, вимоги до суддів військових судів, спосіб призначення їх на посади, а отже й відправлення правосуддя військовими судами, не відповідають європейським стандартам, а тому роблять об'єктивно виправданими побоювання Європейського Суду з приводу незалежності та неупередженості цих судів (пункти 72-80 Рішення [245]).

Іншою причиною реформування судової системи Великобританії, за словами британських вчених, було завуальоване тривладдя Лорда-канцлера, який одночасно очолював палату лордів, був главою судової влади, а також – членом Уряду. Тому Апеляційний комітет Палати лордів запропонував внести зміни, які надавали суду справжню незалежність, як цього вимагає ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [72].

Палатою Лордів Великобританії було сформульовано ряд вимог, при дотриманні яких законодавчий орган давав свою згоду на проведення реформи, серед яких основними були наступні умови конституційного реформування судової влади:

- 1) необхідно створити Верховний суд Великої Британії;
- 2) Верховний суд Великобританії повинен фінансуватись виключно з власного бюджету, що захищатиме його від зовнішнього політичного тиску;
- 3) Верховний Суд Великобританії повинен мати свій штат судових помічників (апарат суду);
- 4) Верховному суду Великобританії має бути забезпечена зовнішня та внутрішня незалежність, яка захищатиме від адміністративного тиску, потрібно передбачити обов'язки суддів та запровадити відповідальність за їх порушення;
- 5) необхідно зберегти інститут Лорда-канцлера, що має є важливим гарантом і захисником конституційних цінностей [252].

Таким чином, основним нововведенням Закону Великобританії «Про конституційну реформу» 2005 року був надійний і прозорий поділ державної

влади та забезпечення незалежності судової гілки влади, чітко відмежованої від законодавчої (в особі Палати Лордів) і виконавчої (в особі Лорда-канцлера) [242, с. 570-571].

Отже, причиною проведення ґрунтовних конституційних реформ у розвинутих європейських країнах є приведення національного законодавства до європейських стандартів у сфері судової влади з метою ефективності захисту прав і свобод людини та громадянина, а також шляхом підвищення доступу до правосуддя і справедливий суд.

Тому, основним завданням конституційної реформи судової влади в Україні повинно бути удосконалення правової системи держави в напрямку підвищення правозахисного потенціалу судової влади.

Слід погодитись також з обумовленістю конституційної реформи у сфері судової влади в Україні такими чинниками, як: 1) підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та обрання стратегічного курсу на подальше поглиблення процесів європейської міждержавної інтеграції нашої держави; 2) наявність функціонального політичного (в сфері повноважень суб'єктів судової влади) впливу на судову систему України з боку Президента України та Верховної Ради України, що у значній мірі унеможлиблює реалізацію конституційного принципу незалежності судової влади в системі здійснення державної влади відповідно до Конституції України та доктрини поділу влади у демократичній та правовій державі; 3) низький інституційний рівень практичного здійснення принципу самоорганізації та суддівського самоврядування; 4) відсутність в національній правовій системі діючого механізму реалізації міжнародних та європейських стандартів в сфері судової влади в частині гарантій незалежності судової влади, матеріально-технічного забезпечення належного виконання функції правосуддя, процедури відбору кандидатур на посади суддів, забезпечення стандартів справедливого та прозорого судочинства, належної реалізації окремих функціональних і структурно-функціональних принципів судоустрою та судочинства тощо;

5) відсутність та необхідність відновлення довіри до судової влади у суспільстві, адже саме суспільство є єдиним джерелом та, одночасно, адресатом будь-якої сучасної конституційної модернізації [91, с. 6-7].

Важливим фактором подальшого реформування судової влади є також розвиток інформаційного суспільства та техногенної цивілізації, що призводить до становлення і розвитку іншого варіанту здійснення правосуддя – електронного, тобто на базі інформаційних технологій, що містить автоматизацію певних судових процедур та спрощення інформування зацікавлених осіб через Інтернет, засоби мобільного зв'язку тощо. Уведено в судову практику засідання онлайн та їх аудіозапис, електронний документообіг (внутрішній і зовнішній), забезпечено відкритий доступ в Інтернет до інформації на всіх стадіях судового процесу. Таким чином в юриспруденції з'явилися нові поняття – електронне правосуддя, електронне судочинство, електронний суд або суд онлайн тощо. І головне, що введення цих понять в юриспруденції не має абстрактного характеру, а насамперед є результатом фактичного використання новітніх технологій і їх законодавчого закріплення в галузі судочинства. Унаслідок такої саморегуляції суспільства, коли інформатизація, автоматизація, віртуалізація процесів є невід'ємною складовою всіх сфер життєдіяльності, уже нині можна казати про певні позитивні рухи і в напрямку судової реформи, а саме: підвищення відкритості та доступності судочинства, загальної ефективності та прискорення всіх судових процедур, ускладнення корумпованості та інших негативних явищ, що викликають обурення і формують правовий нігілізм у населення [92, с. 10].

Нова модель електронного судочинства повинна забезпечувати учасникам судового процесу можливість дистанційного електронного користування усіма процесуальними правами. Починаючи від можливості сплатити судовий збір та подати позовну заяву, включаючи можливість подати відгук на неї, будь-який інший процесуальний документ в електронному вигляді, можливість ознайомитись з матеріалами справи та взяти участі в

судових засіданнях (у тому числі в судових дебатах) з будь-якої точки земної кулі в режимі он-лайн за допомогою відеоконференції, SMS-чату тощо, закінчуючи пред'явленням електронного виконавчого документу до виконання і одержанням результатів виконавчих дій. Додаткові сервіси мають забезпечити доступ до нормативної, довідкової, консультативної інформації тощо [22, с. 28].

На 31-му пленарному засіданні Європейської комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи, що відбулось 3-4 грудня 2018 року, було затверджено Європейський етичний статут щодо застосування штучного інтелекту в судових системах [244]. Цей Статут визначає п'ять фундаментальних принципів, засад, на яких ґрунтується використання штучного інтелекту в здійсненні правосуддя:

1) принцип поваги і дотримання фундаментальних прав: забезпечити, щоб проектування і впровадження засобів штучного інтелекту, а також послуги, були сумісні з основоположними правами людини;

2) принцип недискримінації: повинні вживатись спеціальні заходи запобігання розвитку або посилення будь-якої дискримінації між особами або групами осіб;

3) принцип якості та безпеки: стосується обробки судових рішень та даних, використання сертифікованих джерел, розроблених в мультидисциплінарному порядку, в безпечному технологічному середовищі;

4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості: застосування доступних та зрозумілих методів обробки даних, санкціонування зовнішнього аудиту;

5) принцип «під контролем користувача»: заборона застосування імперативного підходу, забезпечення інформування суб'єктів та контроль зробленого вибору [244, с. 7].

Таким чином, розробка та впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в судову систему повинні здійснюватися з дотриманням і забезпеченням фундаментальних прав і свобод людини. Також

обробка судових рішень і іншої інформації повинна служити чітким цілям та проводитись із дотриманням основних прав, що гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Безперечно, майже кожна судова реформа приносила певні позитивні зміни в діяльність судової гілки влади. Наприклад, з імплементацією нововведень судової реформи, проведеної на основі внесення змін до Конституції України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [140] відбулось реформування системи судоустрою та судочинства.

Серед позитивних законодавчих новел згаданої конституційної реформи у сфері судової влади можна назвати наступні:

- в Україні встановлено трирівневу судову систему (місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд України) замість чотирьохрівневої;
- удосконалено склад, структуру, порядок формування та повноваження Верховного Суду України як найвищого суду в системі судоустрою України;
- підвищились вимоги до професійного рівня представників суддівського корпусу;
- удосконалено критерії забезпечення прозорості та відкритості діяльності суддів, а також рівня їх відповідальності;
- підвищено ефективність здійснення правосуддя та оптимізовано повноваження судів різних інстанцій;
- посилено гарантії ведення адвокатської діяльності та надання ними правової допомоги у сфері судового захисту прав людини;
- реорганізовано систему виконання судових рішень та підвищено ефективність виконавчого провадження шляхом запровадження механізму функціонування так званої «змішаної» системи органів примусового виконання судових рішень – поряд з державними виконавцями з'явився новий інститут приватних виконавців [222, с. 68].

Проте, не дивлячись на чималу кількість позитивних змін, необхідно вказати й на недоліки, що супроводжують процес втілення судово-правової реформи. Адже деякі нововведення через певну хаотичність і непродуманість призводять до дестабілізації судової системи. Зокрема, слід пригадати про різке загострення ситуації з кадровим забезпеченням суддями, що трапилось у 2016 році, коли близько двох тисяч суддів звільнилось з посад за власним бажанням через ті чи інші причини (здебільшого – через психологічний тиск, небажання проходити кваліфікаційне оцінювання, виносити на публічний огляд інформацію щодо майнового стану тощо). У зв'язку з цим виникла значна перевантаженість судів по всій території України, погіршилась якість прийнятих судових рішень, подовжувались терміни розгляду справ, що вплинуло на ефективність здійснення правозахисної функції судової влади.

Ще більш погіршила ситуацію зміна вектора судової реформи в Україні наприкінці 2019 року. Не зважаючи на численні застереження учених правознавців, практикуючих юристів, представників громадянського суспільства, дипломатичного корпусу щодо окремих законодавчих положень, що суперечили принципу незалежності суддів, все ж 16 жовтня 2019 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» (далі – Закон України № 193-IX) [139].

За запитом Моніторингового комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи на початку грудня 2019 року Венеціанська комісія оприлюднила висновок щодо змін до законодавчих актів, які регулюють статус Верховного Суду та органів суддівського врядування, що був прийнятий на її 121-му пленарному засіданні. У цьому висновку надано оцінку положенням Закону України № 193-IX. Зокрема, Венеціанська комісія звернула увагу на наступне:

«Відразу з набранням чинності Законом № 193 7 листопада 2019 року всі члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів були звільнені з посад. Це

тимчасово припинило все триваюче кваліфікаційне оцінювання суддів, особливо термінове оцінювання суддів першої та другої інстанцій. Таке тимчасове припинення продовжило існування проблеми доступу до судів у цих інстанціях, робота яких безпосередньо стосується громадян» (п. 20);

«Основна проблема цих змін полягає в тому, що вони виникають надто рано, в середині дуже важливого етапу першого кваліфікаційного оцінювання всіх суддів першої та другої інстанцій. Окрім того факту, що індивідуальні повноваження членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів були припинені *ex lege* (поза законом) без будьякого перехідного положення, той факт, що ВККС була розпущена 7 листопада 2019 року, призводить до повної зупинки процедури призначення на посади в судах першої та другої інстанцій, що є прикрим. У цих судах необхідно терміново заповнити понад 2000 вакансій, деякі з них взагалі не працюють через відсутність суддів. Закон № 193 чинить шкідливий вплив на процес реформи у її критичний момент. Члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів повинні були принаймні отримати можливість продовжувати свою роботу, доки їх не замінять» (п. 25);

«Сучасний Верховний Суд розпочав роботу лише в грудні 2017 року, після нового конкурсного відбору. Судді, призначені до Верховного Суду, пройшли процес, який було визнано таким, що відповідав європейським стандартам добору суддів, що було позитивним результатом попередніх реформ» (п. 41);

«Як було зазначено, в пояснювальній записці до Закону № 193 нічого не вказано про обґрунтування різкого зменшення кількості суддів. Ці зміни не передбачають змін ролі Верховного Суду в межах судової системи, які можуть кваліфікуватися як реформа Верховного Суду. Не надано обґрунтування кількості – 100 суддів Верховного Суду, яка, здається, була обрана довільно» (п. 42);

«... зміни, передбачені Законом № 193, неможливо розглядати як загальну реформу, яка могла б обґрунтувати переведення або навіть звільнення

суддів проти їхньої волі» (п. 50);

«... Згідно зі статтею 7 Прикінцевих положень Вища кваліфікаційна комісія суддів матиме повноваження вирішувати питання щодо переведення суддів, які не були обрані для продовження роботи у Верховному Суді, до апеляційного суду. Оскільки проект закону не передбачає альтернативи, то, звичайно, можливо зробити висновок, що Вища рада правосуддя може вирішити звільнити цих суддів. Проте критерії, якими, як передбачається, повинна керуватися ВККС під час прийняття рішення про переведення, не передбачені законом. Це створює загрозу для незалежності судової влади» (п. 56);

«Єдині критерії відбору, зазначені у Законі № 193, – «професійна компетентність, етика та добросовісність» – не викладені достатньою мірою детально для їх застосування на практиці. Наділяючи Вищу кваліфікаційну комісію суддів (під контролем Вищої ради правосуддя) повноваженнями визначати критерії (як частину процедури) у цих широких правових рамках, а потім застосовувати ці критерії, пункт 7 Прикінцевих положень надає Вищій кваліфікаційній комісії суддів дуже широкі межі розсуду, що є несумісним із принципом незалежності суддів та незмінюваності суддів. Якщо б дійсно було проведене повторне оцінювання деяких суддів Верховного Суду, для уникнення свавілля принаймні основні критерії оцінювання повинні бути такими самими, як і ті, які вже існують згідно із законодавством» (п. 57);

«Насамкінець Венеціанська комісія зазначає, що проходження усіма суддями Верховного Суду нової процедури відбору, коли є скарги щодо призначення лише деяких суддів, фактично становитиме другу перевірку, що не є обґрунтованим і, очевидно, не є пропорційним. Якщо дійсно виникли проблеми із застосуванням процедури призначення суддів, рекомендації Громадської ради добросовісності повинні містити достатні вказівки стосовно того, які випадки необхідно переглядати окремо» (п. 62);

«Нові скорочені строки дисциплінарного провадження не видаються

реалістичними. Зокрема, залишення суддям лише трьох днів для підготовки відповіді на звинувачення, очевидно, є занадто коротким терміном. Ці скорочені терміни можуть легко призвести до необґрунтованих рішень через брак часу в суддів, а також брак часу для належної підготовки Вищої ради правосуддя» (п. 65);

«Нова процедура звільнення члена Вищої ради правосуддя знижує поріг звільнення в такий спосіб, що може призвести до завдання шкоди незалежності цього конституційного органу. Питання стосовно того, чи є ці зміни неконституційними, повинен буде визначати Конституційний Суд» (п. 74);

«... після видалення пунктів 22 та 23 Прикінцевих та перехідних положень Закон № 193 визначає однакову заробітну плату для всіх суддів, а не лише для тих, хто пройшов процедуру повторного призначення відповідно до змін від 2016 року. Різниця у суддівській винагороді між повторно призначеними суддями та іншими суддями дійсно є проблемою. Проте вона має бути вирішена шляхом доопрацювання процедури повторного оцінювання, а не шляхом надання такої самої суддівської винагороди «нереформованим» суддям, особливо тим, хто відмовився брати участь у процедурі та термін перебування яких на посаді повинен бути припинений» (п. 79);

«... Комісія глибоко занепокоєна тим, що Закон може призвести до серйозних змін у складі Верховного Суду після зміни політичної більшості. Верховний Суд всебічно реформувався на основі законодавства, прийнятого попередньою Верховною Радою. Повторення цього після виборів надсилає повідомлення як суддям, так і широкій громадськості, що від волі відповідної більшості в парламенті залежить те, зможуть судді вищого суду залишатися на посаді чи ні. Це є очевидною загрозою для їхньої незалежності та ролі судової влади у світлі статті 6 Конвенції» (п. 83);

«Реформа Верховного Суду може і навіть повинна бути здійснена після зменшення у ньому великої кількості накопичених справ. Запровадження фільтрів для доступу до Верховного Суду з метою заміни всебічного перегляду,

який він зараз проводить, є дійсно обґрунтованою метою, і її може бути досягнуто після реформування судів першої та другої інстанцій. Основна проблема змін, внесених Законом № 193, – це їхня послідовність» (п. 84).

«Отже, Венеціанська комісія надає наступні основні рекомендації:

– Основним напрямком реформи повинні бути суди першої та другої інстанцій. Повинні якнайшвидше бути призначені нові судді, які пройшли процедуру повторного оцінювання для того, щоб заповнити велику кількість вакансій. Робота, яку провела Вища рада правосуддя до цього часу, повинна стати основою для цих термінових призначень.

– Положення про зменшення кількості суддів Верховного Суду до 100 фактично складає другу перевірку і повинне бути скасовано. Перевірка всіх суддів Верховного Суду в той час, коли існують сумніви в доброчесності декількох із них, є явно непропорційною. Мета зменшення кількості суддів може бути досягнута на більш пізньому етапі після того, як Верховний Суд усуне своє поточне накопичення справ і фільтри доступу стануть ефективними для нових справ. Скорочення чисельності суддів, ймовірно, можна досягти шляхом природного скорочення (виходу на пенсію) або добровільного переведення.

– Дисциплінарна процедура повинна бути спрощена шляхом зменшення надмірної кількості доступних засобів правового захисту: проти дисциплінарних рішень Вищої ради правосуддя апеляція повинна подаватись безпосередньо до Верховного суду, і більше не до Окружного адміністративного суду міста Києва та апеляційного адміністративного суду; з іншого боку, деякі терміни в дисциплінарному провадженні, скорочені Законом № 193, повинні бути відновлені» (п. 85) [33].

Разом з тим, Венеціанська комісія підкреслила, що стабільність судової системи та її незалежність тісно взаємопов'язані. Довіра громадян до судової влади може зростати лише в умовах стабільної конституційної та законодавчої бази. І таке зауваження видається цілком виправданим, адже через постійні

зміни законодавства у сфері судочинства, проведення судово-правових реформ з мотивів політичної доцільності, виникають гострі соціальні проблеми у фізичних і юридичних осіб у зв'язку з неможливістю захистити свої права та законні інтереси у судовому порядку.

Згідно з рішенням Пленуму Верховного Суду України від 15 листопада 2019 року Верховний Суд звернувся до Конституційного Суду України з поданням щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» у редакції Закону України № 193-ІХ [73].

11 березня 2020 року Конституційний суд України ухвалив Рішення № 4-р/2020 у за вказаним конституційним поданням, у якому визнав неконституційними ряд положень Закону України № 193-ІХ [169].

Зокрема, за результатами перевірки оспорюваних положень, Конституційний суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України: ч. 1 ст. 37, ч. 1 ст. 94, п. 3 ч. 3 ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193–ІХ; пункти 4, 5, 6, 7, 9, 10 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 193–ІХ, ч. 3 ст. 24, ст. 28¹, ч. 8 ст. 31, ч. 1 ст. 42, ч. 3 ст. 47, ч. 4 ст. 48 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798–VIII зі змінами, внесеними Законом № 193–ІХ [169].

На підставі ч. 1 ст. 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» [143] Конституційний суд України встановив у рішенні порядок його виконання та рекомендував Верховній Раді України невідкладно привести положення законодавства України у відповідність до цього рішення.

Описана ситуація з приводу реформування судової влади свідчить про відсутність у законодавчого органу цілісного та адекватного сприйняття даного

інституту. Це може бути пов'язано з відсутністю у вітчизняній системі права цілісної групи норм й інститутів, що формують відокремлену галузь права та комплексно регулюють судову владу.

Право кожної держави як система, що включає такі структурні одиниці, як галузі права, перебуває у постійній динаміці. Поряд із традиційними галузями права, зокрема, такими як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне формуються і утверджуються інші галузі права. Сьогодні загальновизнаним є виокремлення екологічного права як комплексної галузі права, продовжуються дискусії щодо подальшого розвитку господарського права як самостійної галузі права [81; 249].

Прикладом галузевої відокремленості норм права в правовій системі може слугувати адміністративне право, що регулює організацію й діяльність виконавчої гілки влади. Тому вважаємо, що судова гілка влади також потребує формування власної галузі права, що актуалізує потребу відродження концепції судового права як самостійної галузі публічного права в національній правовій системі, що ґрунтується на основі уніфікації положень про наступні правові інститути:

- судову владу та суд як орган державної влади, наділений виключною функцією здійснювати правосуддя;
- принципи організації та здійснення судочинства в кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справах (що дасть можливість інтеграції окремих інститутів і норм процесуальних галузей права);
- судоустрій держави та організацію судової системи, внутрішньосудовий контроль, правовий статус суддів, критерії їх незалежності та відповідальності тощо;
- політику реалізації судової влади у сфері правозахисної функції держави; засади самоорганізації судової влади; здійснення суддівського самоврядування; управління судовою владою та суддівське адміністрування;

судовий контроль і судовий нагляд, транспарентність судової влади; наднаціональні (міжнародні) механізми правового захисту людини (Європейський суд з прав людини).

- доступність правосуддя та судового захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина;
- судову правотворчість та обґрунтування нормотворчого характеру рішень судів в Україні [82, с. 87].

При цьому зауважимо, що судове право жодним чином не повинно поглинати чи підміняти процесуальні галузі права, воно повинно формуватись і знаходити свій розвиток паралельно з усіма іншими галузями процесуального права України.

Для формулювання концептуального бачення конституційного реформування судової влади в напрямі підвищення її правозахисного потенціалу, а також формування концепції галузі судового права насамперед необхідно визначити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та праксеологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні.

Зокрема, під науково-теоретичними основами слід розуміти сукупність теоретичних знань, положень юридичної науки, своєрідний гносеологічний фундамент, спираючись на який є можливим сформулювати об'єктивне та достатнє бачення сутнісних та формальних аспектів здійснення правозахисної функції судової влади.

Нормативно-правові основи – це по суті видима складова об'єктивного юридичного права, представлена у вигляді сукупності різнопланових правових норм, відображених у змісті зовнішніх їх носіїв, як правило – письмових документів – джерел права, що визнаються державою. Правові основи комплексні та різнопланові за своїм призначенням: одні норми закладають основи реформування, розвитку різноманітних процесуальних інститутів зі

здійснення правосуддя, інші – є засадою для правильної реалізації процесуальної діяльності судів при виконанні ними завдань судочинства.

Праксеологічні основи – це своєрідні практичні стандарти провадження у конкретних справах, що формуються під час власне правозастосовної практики з урахуванням кращого досвіду. Такого роду стандарти (принципи, вимоги), правила стосуються оптимальної організації діяльності, інтегрують в собі теоретичні та практичні положення різних наук, мають логічне, юридико-технічне, управлінське, естетичне походження. Вони, будучи адаптованими до сфери здійснення правозахисної функції судової влади, мають переважно рекомендаційний характер та, виконують специфічну нормативно-регулятивну функцію.

3.2. Правоконкретизація правозахисної функції судової влади в ході судової реформи

Формування єдиного європейського правового простору та подальша розбудова наднаціональних судово-правових механізмів захисту прав і свобод людини закономірно супроводжуються інтенсивною правотворчою діяльністю та уніфікацією норм і стандартів правозастосовної діяльності, що своєю чергою призводить до необхідності конкретизації юридичних норм. Незважаючи на гостру потребу правоконкретизаційної діяльності в повсякденній практичній діяльності та підвищення уваги до неї в правознавстві в цілому, доводиться констатувати, що юридична наука досі не виробила єдиного цілісного розуміння правоконкретизації.

Конкретизація – міждисциплінарне поняття, яким послуговуються у математиці, логіці, соціології, філософії, юриспруденції, лінгвістиці, психології, методології, проте у кожній з наук має свою специфіку застосування та призначення. При цьому доволі часто конкретизація є й сама пізнавальною

діяльністю чи методом дослідження.

Проте, вважаємо, що перш ніж розглянути питання правоконкретизації правозахисної функції судової влади, слід з'ясувати зміст поняття «конкретизація». Етимологічно – це слово іншомовного походження, що утворене від прикметника «конкретний» (латинською *concretus* – твердий, густий), що в українській мові характеризує явище або предмет як реально існуюче, чітко позначене, та, на відміну від абстрактного, визначене, реальне, таке що сприймається чуттями й виражає точні, чітко виражені поняття [194, с. 446; 25, с. 765]. Конкретизація (з французької *concretisation* – уточнення, вираження в конкретнішій формі, обмеження обсягу поняття) увійшла у повсякденний вжиток та у методологію наукових досліджень, де вона виступає загальнонауковим методом дослідження стану предметів у зв'язку з визначеними умовами їх історичного розвитку й існування.

Таким чином, конкретизація є процесом сходження від абстрактного до конкретного, однією з форм наукового пізнання, що дає можливість більш точно охарактеризувати об'єкт, що вивчається, врахувати структурні та функціональні зв'язки його компонентів [215, с. 93-94].

До конкретизації звертаються тоді, коли висловлена думка виявляється незрозумілою іншим. У такому випадку необхідне певне уточнення, наведення прикладу, пояснення тощо.

Аналізуючи поняття «конкретизація» у різних сферах, можна зробити висновок, що конкретизація є завжди активною дією суб'єкта, що полягає у виявленні специфічних властивостей об'єкта (явища чи предмета) з метою його точного відображення з урахуванням існуючих обставин та спрямована на його пристосування до конкретних життєвих обставин.

З огляду на це конкретизацію використовують також і в юриспруденції як один з найефективніших регуляторів суспільних відносин, без якого правове регулювання не може належним чином розвиватись і функціонувати.

З часу прийняття Конституції України, пряма дія її норм частково

забезпечується шляхом надання Конституційному Суду України повноваження офіційно тлумачити норми Основного Закону, адже у його тексті міститься багато норм-принципів, оціночних понять, які вимагають конкретизації, розкриття, викладення їх доступнішою і зрозумілішою мовою задля забезпечення їх правильного розуміння та реалізації. В цьому полягає загальне розуміння повноважень Конституційного Суду з конкретизації норм Конституції України.

Більшість конституційних норм цілком можуть застосовуватись безпосередньо, однак без їх законодавчої конкретизації чи розвитку в їх застосуванні можливий небажаний різнобій, а в системі правових норм з'явилися б великі й малі проблеми. Проте, якщо конкретизуючого нормативно-правового акту немає, суб'єкт правозастосування зобов'язаний прийняти необхідне рішення на базі Конституції. Правильне це буде рішення, чи ні, визначить у випадку спору суд. Його правомірність визначатиметься не критеріями доцільності, а тим, чи не суперечить воно Конституції, і чи входить воно в сферу повноважень державного, самоврядного органу або посадової особи, яка прийняла це рішення (Постанова Пленуму Верховного Суду від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [142]).

Таким чином, пряма дія норм Конституції України є важливою юридичною властивістю Конституції України, що проявляється, насамперед у її дії незалежно від наявності конкретизуючих чи доповнюючих її нормативно-правових актів різної юридичної сили. Також цю юридичну властивість можна розглядати як суб'єктивне право громадянина України вимагати у суб'єкта застосування конституційних норм забезпечити йому можливість користуватися нормами Конституції, і обов'язок зобов'язаного суб'єкта виконувати зазначену вимогу суб'єкта звернення. І, нарешті пряма дія норм Конституції України полягає у прийнятті законів, які конкретизують норми Конституції.

Структурно-функціональний підхід дозволяє віднести інститут конкретизації правових норм до структури механізму правового регулювання, поряд з такими ключовими елементами цього механізму, як правові відносини, норми права, реалізація права тощо. Своєю чергою, механізм конкретизації конституційних норм слід розглядати як сукупність взаємодіючих і взаємодоповнюваних правових засобів, що застосовуються на певних етапах процесу конституційно-правового регулювання.

О.В. Оніщенко вважає, що «конкретизація певного конституційного положення може відбуватися в два етапи. Перший – конкретизація і деталізація конституційного положення іншими конституційними нормами. Другий – конкретизація і деталізація в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів. У такому порядку конкретизується і деталізується переважна більшість норм, які містяться в першому розділі Конституції України. Але це не означає, що кожне конституційне положення конкретизується саме в такому порядку. Переважна більшість положень Основного Закону конкретизується в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів» [116, с. 13].

Згідно з визначенням Ю.В. Андруцакевич, конкретизація правових норм – це об'єктивно зумовлена, спрямована на підвищення визначеності правового регулювання діяльності уповноважених органів, метою якої є переведення абстрактного змісту юридичних норм на конкретний рівень за допомогою логічних операцій, результати якої фіксуються у конкретизаційних актах [12, с. 8].

Конкретизації конституційних норм, на переконання Г.Г. Шмельової, властиві такі логічні та державно-правові особливості: по-перше, вона є об'єктивною необхідністю ефективного правового регулювання, що здійснюється шляхом абстрактних правил поведінки загального характеру; по-друге, конкретизація опосередковується державною волею, і представляє собою діяльність компетентних державних органів; по-третє, її безпосереднім об'єктом виступають юридичні норми, а предметом – зв'язки загальних

абстрактних юридичних норм з реальними обставинами, умовами їх дії; по-четверте, її сутність полягає в переведенні загальних абстрактних юридичних норм на більш конкретний рівень шляхом застосування логічного механізму – операції обмеження понять; по-п'яте, результати правоконкретизуючої діяльності фіксуються в певній формі й носять формально (юридично) обов'язковий характер для визначених суб'єктів; по-шосте, метою конкретизації норм права є обумовленість інтересами правової держави підвищення точності та визначеності правового регулювання [232, с. 22].

Деякі вчені пропонують виокремлювати такі найважливіші ознаки правоконкретизації як юридичної категорії: а) об'єктивно необхідна для забезпечення ефективного правового регулювання; б) привносить елемент змістовної новизни в суспільні відносини, які регулюються в процесі конкретизації; в) здійснюється компетентними державними та іншими уповноваженими органами; г) її об'єктом є юридичні норми із значним рівнем загальності та абстрактності; д) є передумовою забезпечення єдності праворозуміння та правореалізації; е) в процесі конкретизації передбачається можливість уточнення змісту правової норми; є) результатом конкретизації є відносно нове правило поведінки, що містить уточнений алгоритм дій та сферу використання [12, с. 8].

У контексті нашого дослідження і поставлених дослідницьких завдань, доречно також звернути увагу на питання конституційно-правового закріплення положень щодо врегулювання окремих видів суспільних відносин, яке у юриспруденції позначається терміном «конституціоналізація». У цьому зв'язку слід погодитись з представницею вітчизняної загальнотеоретичної науки Т.С. Подорожної, яка ґрунтовно дослідила цей феномен у науковій статті. На її думку, в нашій державі за наявності демократичної Конституції України, ключовою ланкою в механізмі конституціоналізації є «...переведення загальнонормативних конституційних приписів у вимоги положень конкретних законів, що деталізують і розвивають конституційні норми на підставі й

відповідно до Конституції, а також створення конституційно-правових настанов правомірної поведінки в нормотворчій, правозастосовній та правореалізаційній практиці». Саме тому, вважає авторка, на сучасному етапі розвитку вітчизняної конституційно-правової науки (втім як і в інших державах, що виділилися зі складу РСР) увагу приділяють особливо конституціоналізації поточного (галузевого) законодавства [128, с. 30-31].

Варто відмітити, що закріплення конституційних положень, втілення і конкретизація цих норм у чинному галузевому законодавстві сприяє відображенню верховенства Конституції України, що безпосередньо залежить від відповідності Основному Закону всіх інших законів і підзаконних актів, що приймаються на основі конституції і на її виконання. Таке верховенство, насамперед, ґрунтується на таких критеріях, як: по-перше, необхідність безпосереднього закріплення в конституційних нормах найважливіших, ключових галузевих відносин, які отримують правове регулювання на найвищому законодавчому рівні, і тим самим регулюються за допомогою реалізації механізму прямої дії норм Конституції; по-друге, галузеве законодавство врегульовує визначене коло суспільних відносин у чіткій відповідності з нормами Конституції, а також завдяки дії механізму конституційного судового контролю; по-третє, надання конституційної інституціоналізації юридичних норм є ефективним способом подолання правової колізії, конкуренції правових норм, виступає чинником консолідації суспільства, узгодження різнорідних інтересів, уникнення чи вирішення можливих юридичних конфліктів тощо.

Оскільки власне Конституція держави визначає характер поточного законодавства, О.В. Оніщенко називає її свого роду «несучою конструкцією», на якій будується практично все законодавство, процес правотворчості. Адже конституція встановлює, які основні акти приймають різні органи, їх назви, юридичну силу, порядок і процедуру прийняття законів. З іншого боку, регулятивна дія переважної більшості конституційних положень проявляється

повною мірою тільки в єдиному комплексі з іншими нормами, закріпленими в поточному законодавстві. Конституційні норми зазвичай реалізуються не ізольовано, а в поєднанні, багатоступенево, тому виникає складне переплетення конституційних та інших правовідносин [116, с. 11].

«Приймаючи нормативно-правові акти, які конкретизують Основний Закон України, законодавець має можливість актуалізувати Конституцію, повніше використовувати її регулятивний, а також політичний, соціальний, моральний потенціал в інтересах суспільного прогресу», – справедливо відмітила О.В. Оніщенко, зазначивши: «конкретизація і деталізація певного конституційного положення може відбуватися в два етапи. Перший – конкретизація і деталізація конституційного положення іншими конституційними нормами. Другий – конкретизація і деталізація в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів. У такому порядку конкретизується і деталізується переважна більшість норм, які містяться в першому розділі Конституції України. Але це не означає, що кожне конституційне положення конкретизується саме в такому порядку. Переважна більшість положень Основного Закону конкретизується в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів» [116, с. 11].

Варто погодитись також з тезою вченої, що регулятивна дія переважної більшості положень Конституції найповнішою мірою знаходить свій вияв виключно в комплексному поєднанні з іншими нормами, що закріплені у чинному законодавстві. Зазначена властивість Конституції проявляється насамперед в тому, що в ній містяться норми, які встановлюють процедуру прийняття і набуття чинності нормативно-правовими актами, в яких розкриваються, деталізуються, конкретизуються її положення.

Щодо правової позиції Конституційного Суду України офіційної конституційної доктрини, що були об'єктивовані в актах єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, то він вважає, що, виступаючи базою поточного законодавства, згідно з Рішенням Конституційного Суду України від

12 лютого 2002 р. №3-рп/2002у справі про електроенергетику: Конституція «надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі положення» [170], а відповідно до Висновку Конституційного Суду України від 2 червня 1999 р. № 2-в/1999 у справі про внесення змін до ст. 46 Конституції України: «наявність у Конституції надто деталізованих положень, місце яким у поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону» [34].

У Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання, Суд робить висновок, що норми Конституції «застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти» [170].

Як стверджує О. Оніщенко, у Конституції України норми можна поділити на такі групи: 1) норми, що встановлюють необхідність прийняття конкретних законів; 2) норми, в яких містяться просто вказівки на те, що певні суспільні відносини регулюються законом, наприклад: «відповідно до закону», «згідно з законом», «встановлюється законом», «визначається законом України», «в порядку, встановленому законом» тощо; 3) норми, в яких містяться вказівки на те, що певні суспільні відносини регулюються певним нормативно-правовим актом, не називаючи при цьому чітко конкретну назву акту; 4) містить такі формулювання статей, з тексту яких випливає обов'язковість подальшого галузевого нормативного регулювання, що забезпечило б застосування юридичної норми, хоча прямо про це не говориться [116, с. 12-13].

Розглянувши різні способи конкретизації норм Конституції, які передбачені в її тексті, дослідниця погоджується з думкою, що, не зважаючи на те, що вказані способи відрізняються один від одного, їх поєднує одна спільна ознака: мова йде не про право, а про обов'язок уповноваженого органу, суб'єкта правотворення прийняти відповідний нормативно-правовий акт.

Враховуючи те, що конкретизація конституційних норм є різновидом юридичної практики, її можна розглядати як механізм. Водночас механізм конкретизації конституційних норм слід розуміти як самостійну структурну цілісність, що поєднує сукупність взаємодіючих конституційно-правових засобів, процедур, інших елементів, що використовуються на окремих етапах процесу конституційно-правового регулювання, у результаті взаємодії яких забезпечується деталізація змісту конституційних норм, завдяки якій підвищується ефективність правового регулювання.

Конкретизація конституційно-правових норм стає можливою при наявності всіх елементів, які забезпечують дію зазначеного механізму: а) суб'єкт конкретизації конституційних норм (уповноважені законом органи державної влади – суб'єкти законотворення, правозастосування, конституційного контролю); б) об'єкт конкретизації конституційних норм (конкретна конституційна норма, яка, в силу своєї абстрактності, потребує конкретизації); в) зміст та мета конкретизації конституційних норм (процедура здійснення конкретної правоконкретизуючої діяльності спеціально уповноваженими суб'єктами процесу правотворення, конституційного контролю чи правозастосування. Логічним механізмом такого процесу є операція уточнення абстрактних правових понять, в ході якої створюються відносно нові, більш конкретні, чітко визначені правила поведінки – конкретизуючі норми права. Метою такої конкретизації є підвищення точності та визначеності правової регламентації); г) форми конкретизації конституційних норм (акти, що є наслідком процесу конкретизації конституційних норм уповноваженими суб'єктами).

Актами конкретизації юридичних норм є нормативно-правові акти, що містять конкретизуючі нормативні приписи, що роз'яснюють норми Конституції України. При цьому ці акти не встановлюються якихось нових правил поведінки, а чинних норм вони не змінюють і не скасовують. У актах конкретизації конституційних норм містяться нормативні приписи, що

вказують на те, як саме потрібно розуміти і застосовувати чинні норми Конституції, уточнюють сферу дії конституційної норми, визначають конкретні права та обов'язки учасників правовідносин, тобто досягається конкретизація дії конституційної норми.

Зовнішня форма виразу такого конкретизуючого акта – завжди офіційна, письмова, що передбачає обов'язкову структурування тексту і його побудову за правилами юридичної техніки, згідно з визначених мовними, граматичними, логічними та іншими вимогами. До таких конкретизуючих документів повинні ставитися підвищені вимоги щодо чіткості формулювань, ясності та простоти викладу мови, максимальної точності визначень, системності та послідовності викладу, повноти і цілісності регулювання правовідносин, логічної довершеності.

3.3. Процесуалізація правозахисної функції судової влади в сучасній Україні: особливості та перспективи

У країнах романо-германської правової системи суди загальної юрисдикції є суб'єктами правозастосовної діяльності. У цьому зв'язку вважаємо доречним згадати критичний погляд німецького правознавця, представника Віденської школи правового позитивізму Адольфа Юліуса Меркля (1890–1970). Роздуми мислителя про норми права, про розкриття змісту і застосування на практиці законів тісно пов'язані з вивченням норм права, їх властивостей, ознак і функцій. Він відносить практику нормотверення насамперед до матерії конституційного права. Меркль розглядає зміст конкретної уповноважуючої юридичної норми (виданої, як правило, законодавцем) під кутом зору самого законодавця, а також до того, до кого спрямоване це уповноваження – до того, хто уповноважений на правозастосування, зрештою – до судді. Адже суддя, за влучним висловом вченого, – це «закон, який говорить» [104, с. 79].

Загалом правозастосування являє собою діяльність органів держави або посадових осіб, які, використовуючи свої повноваження, видають акти індивідуального значення на підставі норм права, вирішуючи тим самим конкретні питання життя суспільства. На відміну від інших форм реалізації норм права, в яких беруть участь різні суб'єкти права, включаючи фізичних та юридичних осіб, правозастосовна діяльність може здійснюватись тільки уповноваженими на те державними органами та посадовими особами [185, с. 26].

Загальновідомо, що суб'єктом правозастосування в Україні, правова система якої відноситься до романо-германської сім'ї, є суд.

У контексті обраного Україною європейського вектора розвитку нашого суспільства ще більш актуальним видається погляд Меркля, спрямований, з одного боку, на уважну реконструкцію форм правореалізації за чинного стану права, а з другого – на місце суб'єкта правозастосування та його роль і можливості у забезпеченні реалізації права. Учений бачить кожен норму права Дволиким Янусом. Кожне правове судове рішення, кожен вирок або ж ухвала містить у собі не лише «правозастосовний», а й «правотворчий аспекти». Такий погляд Меркля на право вважаємо революційним і корисним для нинішньої української правової науки. Адже заперечення наявності в системі основних джерел (форм) права України правового прецедента призводить в цілому до заперечення правотворчих елементів у судовій практиці [104, с. 79].

З часу набуття чинності (для України 11 вересня 1997 р.) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Україна підпадає під юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Саме з цього моменту розпочався новий етап у наукових дискусіях щодо визнання на рівні джерел права рішень цього наддержавного судового органу та основним чинником розвитку системи захисту фундаментальних прав і свобод на засадах природного права служить не лише механічна адаптація українського законодавства до Європейських правових стандартів, але й ствердження нового

розуміння права [227, с. 45].

Конституція України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 5 ст. 55 [77]). Проте це не перетворює Європейський суд з прав людини на суд четвертої інстанції відносно національних судів. Його завданням є оцінка обставин справи крізь призму принципів «справедливості» та «рівних можливостей» доступу до правосуддя кожного, хто потребує судового захисту. Правові позиції Суду носять характер обов'язкових оціночних понять як для розгляду подальших справ, так і національних судових органів.

В.Д. Бринцев підкреслює, що якщо у конкретній справі Європейським судом констатується порушення норм Конвенції, то в першу чергу держава-«відповідач» повинна вжити заходів стосовно недопущення подібних порушень в інших подібних правовідносинах. З цією метою необхідно здійснити заходи у першу чергу по приведенню національного галузевого законодавства до європейських стандартів, а також забезпеченню належної правозастосовної практики судових органів України [21, с. 180].

У зв'язку з цим у наукових колах більшості європейських держав продовжують точитись дискусії стосовно прецедентності рішень Європейського суду з прав людини.

З цього можна зробити висновок, що європейська інтеграція призводить до конвергенції загальної та континентальної правових систем, що призводить до виникнення різноджерельності права в сучасних державах. Не винятком є Україна, правова система якої хоча і є вираженим носієм традицій континентального права проте, окрім вже усталених основних форм (джерел) права, таких як нормативно-правовий акт, правовий договір і правовий звичай, поступово з'являється правовий прецедент.

Перш ніж продовжити дослідження питання процесуалізації

правозахисної функції судової влади в сучасній Україні, необхідно розглянути явище правової конвергенції, яке здійснює колосальний вплив на розвиток правової системи нашої держави в цілому, а також на удосконалення процесуального законодавства зокрема.

Конвергенція (від лат. *convergentio* – зближення) – один з видів правової інтеграції. У відповідності з загальнонауковим розумінням, поняття «інтеграція» означає зміцнення взаємозалежності та узгодженості елементів соціальної системи. На нашому континенті особливо яскраво виражена регіональна інтеграція, що є особливою формою інтеграції, обмеженою територіальними чи геополітичними межами. Як засвідчує світовий досвід, найбільш успішною та динамічною є регіональна європейська інтеграція, що здійснюється завдяки зусиллям Ради Європи та Європейського Союзу. Відтак, закономірно, що більша частина соціально-економічних та політико-правових концепцій, в яких досліджуються процеси регіональної інтеграції, ґрунтується переважно на європейському досвіді.

Прибічники теорії юридичної конвергенції основним завданням цього наукового напрямку бачать формування нової «синтезованої» моделі правової системи, яка відповідатиме викликам нашого часу та ґрунтуватиметься на основі позитивних ідей, положень, інститутів й інституцій усталених правових систем. Це означає, що розвиток правових систем світу (особливо високорозвинених країн західної, так званої «старої демократії» – як в континентальному, так і прецедентному праві) відбувається у єдиному напрямку.

Причому відбувається взаємне збагачення права в різних ареалах і в остаточному підсумку – інтеграція в праві, при якій об'єднуються в єдині правові утворення, в цілісні юридичні конструкції досягнення та переваги різних правових систем. За таких умов відбувається взаємне збагачення права в різних країнах. Таким чином, правова конвергенція є результатом взаємодії національного права окремих держав, що знаходить своє відображення у

зближенні різних правових систем і виникнення різноджерельності права.

Як підкреслював С.С. Алексєєв, правова конвергенція має загальну для всіх розвинутих демократичних країн вихідну причину «світоглядного» порядку – глобальний перелом у розвитку людської цивілізації, розвиток і утвердження цивілізацій послідовно демократичного типу, а отже, сучасного громадянського суспільства, центром і сенсом якого є Людина, її гідність, високе становище в соціальній системі та невідчужувані права [6, с. 575–576].

Таким чином, у зв'язку з інтеграційними процесами, зазнає змін правова система України, що особливо актуалізується під час здійснення сучасної конституційної реформи судової влади. Адже підписання та ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. зобов'язує нашу державу виконувати рішення Європейського суду з прав людини в будь-яких справах, в яких вона виступає стороною. На цій основі 23 лютого 2006 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 17 якого на суди в Україні покладається обов'язок застосовувати Конвенцію 1950 року та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [135]. Зазначені та інші норми чинного законодавства дають нам підставу говорити про місце судового прецеденту в правовій системі України та можливість застосування судового прецеденту національними судами як джерела права.

У ґрунтовній монографічній праці, присвяченій сучасному конституціоналізму, В.М. Шаповал зазначив, що прецедентне право може втілюватись у одному з двох різновидів:

по-перше, це судові прецеденти, в яких сформульовані та проголошені норми загального права, яких, по суті, історично заклали основу прецедентного права й у сфері конституційно-правового регулювання закріпили низку положень загального характеру;

по-друге, судові прецеденти, пов'язані із тлумаченням статутного права.

При цьому завдання судді теоретично обмежується з'ясуванням змісту норм законодавчого акту. Відтак, по суті, судді за допомогою тлумачення статутів творять право [223, с. 480].

Цікаву думку з приводу правотворчості суду як органу влади висловлював німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831). Закон, на думку мислителя, відображає загальну волю, право, яким воно власне є. Тому закон протистоїть як сила загального усіякій особливій думці про право, будь-якої волі окремого індивіда, що йде в розріз з загальною волею і переслідує власні інтереси. Зазначену силу закону здійснює суд: «Це пізнання та здійснення права в особливому випадку без суб'єктивного відчуття особливого інтересу являє собою прерогативу офіційної влади суду» [43, с. 240].

Австрійський класик теорії нормативізму Ганс Кельзен (1881–1973) наголошував, що регулювання людської поведінки здебільшого здійснюється через нормативний порядок – як позитивним, так і негативним способом.

При позитивному способі, на думку вченого, людська поведінка регулюється через певний нормативний порядок, і полягає цей спосіб регулювання насамперед у таких випадках:

1) людині пропонується виконати певну дію або ж не виконувати її (власне, пропозиція «невиконання дії» рівноцінна тому, що дія забороняється);

2) людина через нормативний порядок отримує повноваження здійснювати певні унормовувані дії – особливо це стосується вироблення норм або сприяння їх виробленню;

3) людина уповноважується підпорядковуватись примусовим діям; людині дозволяється чинити певну дію, що в іншому випадку забороняється; забороняється насильницька дія однієї людини стосовно іншої, але спеціально встановлена норма дозволяє таку дію у випадку самооборони;

4) людина застосовує норму, коли діє так, як її на це уповноважує норма, або коли вона поводить так, як дозволяє норма позитивного регулювання;

суддя, уповноважений законом (а закон – це загальна норма) ухвалювати рішення стосовно конкретних випадків, застосовує цей закон до якогось окремого випадку шляхом прийняття такого рішення, яке представляє індивідуальну норму.

Своєю чергою, за твердженням австрійського вченого, нормативний порядок регулює людську поведінку негативним способом тоді, коли ця поведінка не заборонена порядком, хоча її й не дозволено нормою, яка обмежує сферу чинності забороняючої норми. Отже, поведінка в цьому випадку дозволяється тільки в негативному значенні. Таку цілковиту негативну функцію дозволу слід відрізнити від позитивної функції, що властива позитивному актові. До позитивного характеру дозволу вдаються особливо тоді, коли відбувається обмеження норми, що забороняє певну поведінку [64, с. 25-27].

«Суди застосовують загальні норми в такий спосіб, що запроваджують індивідуальні норми (визначені в змісті через загальні норми), в яких установлюється конкретна санкція: примусове виконання цивільного рішення або покарання» [64, с. 263], – зауважував Ганс Кельзен, наділяючи суддів функціями законодавців.

«Суд, зокрема суд останньої інстанції, може бути уповноваженим виробляти своїми рішеннями не лише індивідуальні норми, обов'язкові тільки для розглядуваних ним випадків, а й також загальні норми». На його думку це відповідає дійсності, коли судовим рішенням створюється так званий прецедент, тобто коли вирішення однієї конкретної справи стає обов'язковим і для інших подібних випадків. Такий характер прецеденту може мати судове рішення, коли запровадженої цим рішенням індивідуальної норми не визначено заздалегідь за її змістом загальною нормою, виробленою законодавством чи узвичаєнням, або ж її не визначено однозначно, й тому відкриваються можливості для різних тлумачень.

У першому випадку суд своїм прецедентним рішенням виробляє нове матеріальне право, а в другому – та інтерпретація, яку закладено в цьому

рішенні, набуває характеру загальної норми. В обох випадках суд, що створює прецедент, функціонує достеменно так, як законодавець – як орган, уповноважений конституцією на творення законів.

Завдяки цьому судові рішення, винесене у конкретній справі, стає обов'язковим для трактування подібних випадків, а індивідуальна норма, що репрезентує це рішення, узагальнюється. Це узагальнення, тобто формулювання загальної норми, може взяти на себе сам суд, що створив прецедент, а може й поширити його на інші суди, зобов'язані зважати на це прецедентне рішення. Тоді виникає можливість того, що різні суди узагальнюватимуть прецедентне рішення по-різному, а це не відповідає меті інституції: досягти в судовій практиці єдності [64, с. 263].

Наявна за всіх обставин правотворча функція судів особливо чітко виявляється тоді, коли суд уповноважується створювати не тільки індивідуальні, а й загальні норми – шляхом ухвалення прецедентних рішень. Коли це уповноваження надано судові, зокрема судові останньої інстанції, то від цього вже зовсім недалеко й до надання йому права ухвалювати в якій-небудь справі за певних обставин рішення на власний розсуд, а не застосовуючи якоїсь уже чинної загальної норми матеріального права, тобто виробляти таку індивідуальну норму, зміст якої не був би заздалегідь визначеним жодною загальною нормою. Наділення подібного рішення прецедентним характером – це просто послідовне розширення правотворчої функції судів [64, с. 277].

З позицій «чистої теорії права» професор Кельзен доволі детально розглянув питання «прогалін» у праві: «Коли відсутня загальна правова норма, що має врегулювати поведінку суб'єкта у конкретній ситуації, суд повинен виробити індивідуальну правову норму. У такому разі суд завжди, у кожній конкретній справі, застосовує правовий порядок – зокрема і в тому випадку, для якого правовий порядок, на думку суду, не має окремої загальної норми, за допомогою якої поведінка відповідача чи підсудного регулювалася б у

позитивний спосіб, себто у такий спосіб, щоб на нього можна було покласти обов'язок поводитись так, як він, за твердженням позивача чи державного обвинувача, не поведився. Адже в цьому випадку правовий порядок регулює його поведінку в негативний спосіб, тобто юридично не забороняючи йому цієї поведінки і в цьому сенсі дозволяючи її» [64, с. 271-272].

У сучасній правовій системі ФРН спостерігається тенденція визнання права судів на доповнення норм закону. Зокрема, німецький вчений Райнгольд Циппеліус вважає, що «правосуддя добудовує право шляхом уточнення, доповнення або усунення законодавчих помилок: воно уточнює закон, визначаючи та відпрацьовуючи можливі альтернативи його тлумачення, і обирає найбільш вдалу з них» [214, с. 88].

Протилежної від наведеної точки зору притримувався політичний філософ і лауреат Нобелівської премії з економіки 1974 р. Фрідріх Август фон Гаєк (1899-1992), який піддав гострій критиці теорію правового позитивізму. На переконання вченого, «Коли суддя не отримує від законодавця конкретних приписів про те, що робити (а здебільшого він чує лише те, що повинен бути справедливим), той факт, що авторитет законодавця надає його рішенням «силу закону», не допомагає йому зрозуміти, який закон він повинен застосувати.

Суддя зв'язаний не тим, що законодавець надав юридичної обов'язковості певним правилам, а внутрішніми вимогами (правилами) системи, яка ніким не створювалась як єдність, окремі складові якої ще не сформовані, і яка при всіх прагненнях до послідовності ніколи не буває такою повною мірою. Безперечно, незалежно від волі законодавця існує певна система правил, яких в цілому необхідно дотримуватись і до яких законодавець здебільшого скеровує суддю. ... суддя може бути пов'язаний законом, конкретного змісту якого не визначали ні законодавець, ні він сам... Суддя може прийняти неправильне рішення, яке хоча й буде юридично чинним (набуде «силу закону»), але по суті суперечитиме закону. Очевидно, що якщо судові рішення набуло «силу закону», але при цьому «суперечить закону»,

термін «закон» використовується у двох несхожих значеннях, які слід розрізняти, але які плутають, коли встановлена суддею «індивідуальна норма» трактується як рівноправна з порушеним ним правилом. Суддя може отримати відповідь на запитання про юридичну силу певного правила не з допомогою логічного висновку з наданої йому влади видати наказ про виконання правила, а виключно щодо співвідношення зі змістом системи правил, що існують незалежно від його волі чи волі законодавця [209, с. 219].

Гаєк був переконаний, що «... робота судді – це складова процесу пристосування суспільства до обставин, завдяки якому автономно зростає порядок. Суддя бере участь у процесі відбору, підтримуючи ті норми, які – подібно до тих, що виявилися правильними в минулому – посилюють ймовірність справдження очікувань. Отже, він стає голосом суспільного порядку. Але навіть коли суддя, виконуючи свої обов'язки, створює нові норми, він не є творцем нового порядку; він – слуга порядку існуючого» [248, с. 119]. Тобто, іншими словами, за Гаєком, діяльність суддів зі здійснення правосуддя є нічим іншим, як виконанням вже існуючих законів.

Варто підкреслити, що столітній досвід співвідношення законодавства та практики вирішення спорів суддями здавна привертає увагу дослідників. У цьому контексті доречно навести наукову позицію визначного вченого-юриста Ойгена (Євгена) Ерліха (1862-1922), який послідовно обстоював ідею «живого права» – право не міститься лише в текстах законів, воно фактично діє на практиці та є продуктом судових та інших правозастосовних рішень. Згодом цей напрям наукової думки отримав назву «школа вільного права». У ній вчений обґрунтував пріоритетність перед писаними законами правозастосовної практики суддів під час вирішення конкретних правових спорів. Адже судді при винесенні рішень керуються не лише нормами позитивного права, а й власним розсудом [54, с. 168-169].

Згідно з постулатами школи вільного права, визначеність права є наслідком органічного впорядкування процесу вільного здійснення судової

влади. Своєю чергою, правосуддя – це індуктивний процес вироблення правових норм у геометричній прогресії. Прецедентне право формується за аналогією з процесом формування доктрини емпіричної науки – шляхом застосування права до обставин конкретної справи. Вагомим чинником розвитку прецедентного права, на думку представників школи вільного права, є особистість судді, його стан як вільного та творчого, проте зв'язаного практикою диспозитивного суб'єкта [243, с. 315].

Таким чином, за концепцією живого (вільного) права ключовими суб'єктами її формування визнаються суд і судді, що шляхом нормотворення здійснюють розширення (деталізацію) змісту існуючих законодавчих норм, а в деяких випадках – навіть створення нової норми.

Необхідно зауважити, що в силу особливої правової природи та функцій судової влади, судова правотворчість здатна оперативно реагувати на потреби суспільства шляхом втілення в життя принципу верховенства права в процесі розгляду конкретних правових спорів, у такий спосіб (через проголошені судові рішення) надаючи властивостей загальнообов'язковості тому, що вважається прийнятним з точки зору права та суспільної свідомості.

У вітчизняній юриспруденції своєрідним проривом у науці стала точка зору конституціоналіста С.В. Шевчука, який обґрунтував нормотворчий характер актів судів. Науковець у дисертаційному дослідженні доводить, що в державах, віднесених до так званої «м'якої моделі» поділу влади, допускається часткове виконання «органічних» або «титультних» функцій однієї гілки влади іншими гілками як елемент системи стримувань і противаг. Тому судові акти з позицій такого підходу до розуміння принципу поділу влади можуть мати нормативний характер, що необхідно для досягнення справедливості у судовому процесі та для гарантії свободи особи [228, с. 18].

Схожої точки зору притримується В.Д. Бринцев, на переконання якого істотне розширення повноважень і функцій судових органів, кардинальні зміни у філософії правосуддя дають можливість всій сукупності судових рішень

утвердитися як найбільш оперативній та ефективній формі заповнення прогалин у праві, насамперед шляхом офіційного тлумачення проблемних питань, обумовлених недосконалістю законодавства.

Окрім цього, вчений вважає, що на користь визнання судової практики джерелом права, найбільш вагомими аргументами виступають:

- 1) закріплення в конституціях і фактична реалізація принципу поділу влади, внаслідок чого результати судового розгляду набувають владного, загальнообов'язкового характеру;
- 2) встановлення судового порядку оскарження рішень і дій органів владних повноважень;
- 3) наділення судів правом оцінювати і перевіряти остаточно у встановленому порядку конституційність законів;
- 4) проголошення пріоритетності норм міжнародного права над правом національним (у випадках, встановлених конституціями) і принципу прямої дії конституційних норм;
- 5) визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини та його рішень як складової міжнародного права;
- 6) запровадження конституційного контролю у формі конституційного судочинства [21, с. 72-73].

Підтвердженням правильності зазначеної вище позиції науковця є те, що практично кожен із шести наведених факторів можна обґрунтувати конкретними рішеннями судів різних юрисдикцій і ланок, які мали вирішальне значення для врегулювання різних видів правовідносин.

На переконання Т.В. Росік, судова практика як самостійне юридичне поняття, наділене власними ознаками, до яких дослідниця віднесить: приналежність до юридичної практичної діяльності; здійснюється лише уповноваженими суб'єктами, в чітко визначеному процесуальному порядку, що передбачає її відповідність конкретним етапам і стадіям здійснення; має предметний характер, оскільки судова практика здійснюється лише в тих

випадках, що передбачені національним законодавством або нормами міжнародного права; її результатом є судовий акт як офіційний письмовий документ, в якому закріплено положення, які визначені судом за результатами правозастосування або правотлумачення, що має відповідний правовий статус; стосується конкретних суб'єктів права та конкретних життєвих ситуацій.

На підставі виокремлених та проаналізованих ознак судової практики авторка запропонувала визначення поняття судової практики як особливого виду юридичної діяльності, що здійснюється уповноваженими суб'єктами на національному або міжнародному рівні у встановленому законом порядку з метою здійснення правосуддя або офіційного тлумачення правових норм, результатом чого є прийняття відповідного судового акту, що закріплює правоположення [172, с. 11].

В умовах розвитку сучасної юриспруденції концепція судового права передбачає створення не лише науки як системи доктринальних підходів до цього предмету дослідження, а й комплексної галузі права на основі уніфікації нормативних положень, що об'єднують в собі питання правового регулювання судового захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина.

У цьому зв'язку вважаємо слушною думку О.В. Щербанюк, про те, що судове право не повинно поглинати або замінювати процесуальні галузі права, воно має функціонувати за повного розвитку всіх процесуальних галузей права. Адже, на переконання вченої, проблема забезпечення прав учасників процесу завжди була і є вельми актуальною. Враховуючи, що вирішальну роль у справі захисту прав і свобод людини та громадянина належить правосуддю, захищеність особи безпосередньо залежить від рівня законності, демократичності, гуманності правил здійснення правосуддя, а також ступеня їх втілення у правозастосовну практику.

Враховуючи, що існування судового права також залежить від наявності зв'язків, загальних і специфічних особливостей процесуальних галузей права, О.В. Щербанюк переконана, що «сьогодні створюються найсприятливіші

передумови для інтегрованого дослідження проблем правосуддя в усіх аспектах такої галузі державної діяльності, якою є судова влада. Тому концепція судового права призначена для того, щоб зміцнювати судову владу, яка, володіючи суттєвими властивостями державної влади, покликана забезпечувати функцію судового захисту. Зрозуміло, що право на існування самостійної теорії судової влади визначить час, але ми виходимо з того, що питання форми реалізації судової влади вирішуються галузевими процесуальними науками, а питання становлення, розвитку, зміцнення судової влади можуть досліджуватися і розвиватися у межах теорії судового права» [236, с. 117].

Європейська інтеграція України ставить на порядок денний вкрай важливе питання – про визнання і ефективне втілення принципу верховенства права. Це своєю чергою спонукає переоцінити роль судової влади та дає підстави для формування галузі судового права. На користь цієї позиції свідчить й те, що упродовж останньої чверті століття до традиційних видів судочинства, таких як кримінальне, цивільне, господарське до судової юрисдикції було віднесено повноваження щодо розгляду справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень

Таким чином, судова влада стає інструментом захисту тих правових цінностей, на яких побудована система відносин між державою і суспільством. Оскільки судовий захист здійснюється в усіх видах судочинства, він цілком може претендувати на визнання у ролі міжгалузевого інституту права, тобто сукупності взаємопов'язаних норм, інститутів, що містяться у різних галузях права і регулюють виключно однорідну групу суспільних відносин у сфері судочинства. Таким чином, судове право може стати самостійною складовою публічного права, де основним і обов'язковим суб'єктом виступає судова влада.

Існування судового права повністю пов'язано з наявністю зв'язків і суттєвих властивостей між конституційним, цивільним, господарським, адміністративним і кримінальним процесами. До них можна віднести насамперед зближення предмета правового регулювання. У цьому випадку

критерієм об'єднання галузей права є така ознака, як безпосередня діяльність суду, тобто правосуддя. У порядку кримінального, цивільного, господарського, адміністративного процесу здійснюється один і той самий вид державної діяльності, що говорить про зближення предмета правового регулювання. У зазначеному правовідношенні обов'язковими суб'єктами є суд і інші учасники процесуальних відносин, а вся діяльність суду ґрунтується на виконанні основного завдання – вирішити юридичний спір чи питання кримінального обвинувачення та, відповідно, винести законне рішення, що забезпечить захист прав і свобод учасників судочинства.

Діяльність судової влади у сфері реалізації правозахисної функції в Україні вимагає постійного удосконалення процесуальних форм діяльності судових органів, які здатні підвищити ефективність судового захисту прав і свобод людини. Здійснення цього важливого завдання й стало причиною реформування процесуального законодавства України, і як наслідок – прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» 10 жовтня 2017 р. № 2147 [138].

Наслідком оновленого підходу до вирішення проблем здійснення правосуддя, на основі нової редакції процесуальних кодексів, стала якісна процесуалізація діяльності судів у різних видах судочинства. На наше переконання, згаданий Закон не просто вніс зміни у процесуальні кодекси України, а став позитивним сигналом для ефективного подолання численних прогалин і колізій у чинному законодавстві України, які стали справжньою загрозою захисту прав і свобод людини в нашій державі.

Згідно з ч. 2 ст. 125 Конституції України «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України» [77], а у відповідності зі ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової

практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» [151].

У зв'язку з цим основними змінами, що були внесені до процесуального законодавства України у різних видах судочинства Законом № 2147 стала деталізація механізмів, що забезпечують єдність практики застосування права Верховним Судом.

Важливою новелою вищезгаданого Закону стало впровадження у судочинство такого процесуального інституту, як «зразкова справа». Ця процедура була сформована за прикладом «пілотних рішень», які ухвалює в своїй діяльності Європейський Суд з прав людини.

Основна ідея процедури пілотної постанови полягає в тому, що Європейський суд з прав людини слід звільнити від розгляду всіх наступних аналогічних справ, якими держава має сама зайнятися шляхом нового внутрішньодержавного засоби захисту, закріпленого в законодавстві в результаті виконання пілотної постанови. Завдяки процедурі пілотної постанови виражається оцінка Європейським судом певної ситуації, поширюється на всі аналогічні справи.

Як зазначив колишній суддя Європейського суду з прав людини Лех Гарліцький, пілотне рішення «піднімається над конкретним контекстом індивідуальної скарги і набуває властивостей постанови конституційного характеру» [41, с. 27].

Таким чином, судова влада наділена повноваженнями не лише у правозастосовній та правотлумачній, а й у правотворчій сфері. Адже закріплені в судових рішеннях судові позиції наділені юридичною силою, а тому обов'язкові для виконання. Зазначені нормативні положення не виводяться безпосередньо з закону, а конкретизують існуючі правові норми та мають правотворчий характер.

Здійснення правосуддя – це багатогранний процес, який вимагає формальної коректності у всіх складових судового рішення. Лише коректно сформована процедура створює простір для винесення рішень, що відповідають

внутрішньому почуттю справедливості судді та його безсторонності.

Реалізація засад верховенства права, справедливості та ефективності здійснення правосуддя є одними з важливих складових для прийняття судових рішень та здійснення судочинства загалом. Саме процесуальні форми, в яких вписана кожна діяльність судових органів, дають змогу виявляти прояви волі, знань і влади, без яких юрисдикційний акт не може існувати. Процедура винесення судового рішення – здавалося б, другорядне питання, однак насправді визначає необхідні формальні межі права на справедливий судовий розгляд та забезпечує однаковість гарантій його реалізації.

Формальна та матеріальна сторони судового рішення перебувають у безпосередній залежності від перебігу процедури розгляду справи в цілому, результатом якої є винесення правосудного судового рішення. Отже, оцінка правильності процесу прийняття судового рішення, крім посилання на процесуальну діяльність, що супроводжує прийняття та винесення рішень, не може не враховувати аналіз дій, здійснених на більш ранніх стадіях процесу, які не ведуть безпосередньо до винесення рішення, а передують етапу прийняття рішення та визначають його межі.

Необхідність прийняття змін та доповнень до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» зумовлене наближенням законодавства України до європейських стандартів, визначене у Концепції удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленою Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006, дотриманням Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», а також у продовження судової реформи, яка розпочалася ще у 2016 р. та триває до сьогодні. Таким чином, беручи за основу європейські принципи і стандарти судоустрою, враховуючи План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади 2016 р., Європейську Хартію про статус суддів 1998 р., Статут суддів в Європі 1997 р., Київські рекомендації ОБСЄ щодо незалежності судової системи в країнах Східної Європи, Південного Кавказу та

Центральної Азії 2010 р., Велику Хартію суддів 2010 р., Бангалорські принципи поведінки суддів 2006 р. та інші міжнародні нормативно-правові акти у сфері судочинства, – і маємо підстави для розробки даного законопроекту.

Важливим напрямом для ефективного здійснення правосуддя є і визначення у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [151] основних засад, якими керується суддя при здійсненні правосуддя. Таким чином, ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України [66], ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України [213], ст. 2 Господарського процесуального кодексу України [50], ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України [86] визначають основні завдання та засади адміністративного, цивільного, господарського судочинства та кримінального провадження.

Оптимізація та перезавантаження системи судоустрою триває, а судовий розгляд справ і надалі затягується, порушуючи встановлені строки, що суперечить правам людини та дотриманню європейських стандартів у цій сфері. Це і є одним із приводів звертатися до Європейського суду з прав людини, як останньої інстанції, для відновлення порушених прав та черговий раз вказує на недоліки української системи правосуддя.

Голови судів мають бути наділені повноваженням відслідковувати тривалість судових проваджень. Це питання є тісно пов'язаним з положенням статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо розумності строків розгляду справ та відповідними вимогами до відповідних норм національного законодавства. Моніторинг тривалості розгляду справи та відповідні дії, які могли б здійснювати голови судів, щоб оптимізувати час судового розгляду, має бути виваженим з огляду на питання суддівської безсторонності, незалежності та конфіденційності судового розгляду [32]

Співпрацюючи та спілкуючись з іншими судами, голови судів можуть обмінюватися досвідом і втілювати кращий досвід здійснення адміністративної (управлінської) діяльності в судах та здійснення правосуддя. Важливим і вкрай

необхідним кроком буде винесення такої співпраці на міжнародний рівень, використовуючи при цьому всі доступні засоби комунікації. Пришвидшення розгляду справи передбачає зменшення навантаження на суди та на суддів, спрощення та удосконалення судових процедур, звільнення суддів від адміністративних та інших обов'язків, крім професійних, суддівських та зосередження їхньої уваги лише на розгляді справ та неупередженого, незалежного та об'єктивного винесення судових рішень.

Якість судових рішень безпосередньо залежить від обсягу фінансування судової системи. Суди не можуть ефективно функціонувати без відповідних людських та матеріально-фінансових ресурсів. Адекватна суддівська винагорода є необхідною для захисту від тиску на суддів при прийнятті рішення та на їхню поведінку загалом, а також забезпечує прийняття до суддівського корпусу найкращих кандидатів. Допомога штату кваліфікованих судових секретарів, помічників суддів, які мають звільнити суддів від рутинної роботи та готувати документи, може, очевидно, сприяти покращенню якості судових рішень. Якщо таких ресурсів не вистачає, ефективна робота судової системи досягнення високоякісного результату будуть неможливими [30]. Тому залучення додаткових спеціалістів, які своїми особливими якостями та вміннями здатні полегшити роботу суддівського корпусу було б важливим нововведенням для здійснення якісного та ефективного правосуддя.

Увага вітчизняних фахівців-юристів зосередилась навколо розробки рекомендацій не тільки щодо удосконалення існуючого порядку судового провадження, а й приведення його у відповідність до європейських стандартів, в тому числі врахування зарубіжного досвіду альтернативного вирішення правових спорів, яке забезпечує оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення правових конфліктів на засадах примирення сторін конфлікту. Адже в усьому світі існує практика застосування способів альтернативного вирішення правових конфліктів, які використовуються не тільки як альтернатива офіційному правосуддю, а й як складовий елемент судового

провадження. Не випадково Спільною програмою Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» проводиться низка заходів щодо впровадження в систему судочинства України одного із способів альтернативних методів вирішення спорів – медіації [16, с. 182].

Медіація (лат. *mediatio* – посередництво) – це переговорний процес, що здійснюється за допомогою незалежного кваліфікованого посередника – медіатора, який допомагає сторонам спірного правовідношення проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони могли самостійно обрати той спосіб вирішення суперечки, що відповідатиме інтересам обох сторін. При цьому такий посередник не уповноважений приймати рішення за сторін конфлікту, а лише сприяти їм у пошуку взаємного вигідного рішення та оформлення його в документальній формі (медіаційній угоді).

Медіація являє собою альтернативний метод вирішення спорів, що, з одного боку відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства, а з іншого – дає змогу сторонам обирати найефективніший і прийнятний для них варіант вирішення спору на основі фундаментальних принципів права, які відбивають визначені цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розумність, справедливість, що є водночас і основою для реалізації принципу верховенства права в Україні [100, с. 30-31].

Медіація повинна здійснюватись на засадах абсолютної добровільності. Сторони спірних правовідносин, що вступили в медіаційну процедуру, самостійно визначають порядок здійснення цієї процедури. Медіатор тільки тоді може визначати процедуру медіації, коли відсутня домовленість між сторонами спору з його врегулювання.

Роль медіатора полягає в аналізі інтересів сторін, виявленні того, які з цих інтересів є спільними, поінформованості сторін щодо варіантів можливого рішення, яке може допомогти забезпечити їх інтереси, а також дійти спільного рішення за домовленістю сторін. Медіація має багато переваг перед прямими

переговорами між сторонами. На судових засіданнях, під час представлення власної позиції, сторони часто не хочуть визнати слабкість своїх аргументів і не погоджуються на поступки, побоюючись, що це нанесе шкоду їхнім авторитету та репутації. Це призводить до того, що сторони приховують свої справжні інтереси та відмовляються визнати, що можуть існувати інші варіанти вирішення конфлікту, що стануть основою завершення судової справи.

У зв'язку з цим у дисертаційному дослідженні нами запропоновано законопроект "Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Вищу раду правосуддя»" (див. Додаток 1), який розроблено відповідно до європейських стандартів з урахуванням впливу таких міжнародних тенденцій удосконалення механізму реалізації правозахисної функції судової влади, які вкрай важливі для подальшої європейської інтеграції нашої держави.

Запровадження посади медіатора у сфері вирішення цивільних та господарських спорів є ефективним досвідом ряду держав ЄС, зокрема Франції, Німеччині, Польщі, Іспанії та інших. Медіація – найкращий спосіб допомогти сторонам домовитись або наблизитися до врегулювання цивільного, господарського, адміністративного спору, а в окремих випадках – і винесення вироку у кримінальному провадженні. Медіація є найпопулярнішим методом альтернативного вирішення спорів і є процедурою, яка застосовується до різних юрисдикцій та транскордонних конфліктів. Вона є особливо ефективною, коли сторони не можуть дійти консенсусу у вирішенні цивільних та господарських справ і мають за мету скоротити час розгляду справи у суді та заощадити кошти сторін.

Висновки до третього розділу

У розділі доводиться, що конституційна судова реформа спрямована на

створення та розвиток судової влади як незалежної, самостійної гілки влади у системі поділу державної влади. Об'єктом судової реформи є: позитивне право, що знаходить свою об'єктивацію в Конституції, що займає особливе місце у системі нормативно-правових актів, що регулюють сферу судової влади. Метою судової реформи (реформування судової влади) є формування незалежної судової влади у системі поділу державної влади й механізмі «стримувань та противаг», функціонування якої має бути цілеспрямовано на забезпечення та захист принципів верховенства права та пріоритету прав і свобод людини та громадянина перед іншими соціальними цінностями й інтересами.

До ключових ознак конституційної реформи судової влади віднесено:

- послідовність етапів проведення конституційного реформування судової влади як перманентного конституційно-правового процесу вдосконалення судової влади в державі;
- інтегративність конституційних перетворень у сфері судової влади, що означає системний характер діяльності суб'єктів реформування в напрямі комплексного перетворення усіх законодавчих актів у сфері судової влади на підставі внесення змін до Конституції;
- сприйняття конституційної реформи судової влади суспільством на основі сформованої конституційної правосвідомості та неухильного виконання здійснюваних конституційно-правових перетворень у сфері судової влади.

Обґрунтовано необхідність становлення і розвитку судового права як самостійної галузі права в національній правовій системі України.

Автор аналізує позиції вчених конституціоналістів з приводу правового поняття «судове право», які пропонує розділити на три основних напрями. Представники першого напрямку вважають, що судове право є процесуальним правом, що об'єднує в собі всі процесуальні галузі права. Другий напрям назвати інтегративний, його прихильники відстоюють думку, що окрім судочинства складовою частиною судового права є норми, що регламентують

судоустрій держави – організацію судової системи, внутрішньосудовий контроль, правовий статус суддів тощо. Прибічники третього підходу ототожнюють судове право з судовою правотворчістю.

Запропоновано визначення поняття судового права як самостійної галузі публічного права в національній правовій системі, що представляє собою сукупність юридичних норм, має власний предмет правового регулювання, особливий метод правового регулювання, принципи правового регулювання, а також заслуговує на прийняття власного кодифікованого джерела права.

Судове право жодним чином не повинно поглинати чи підміняти процесуальні галузі права, воно повинно формуватись і знаходити свій розвиток паралельно з усіма іншими галузями процесуального права України.

Автор доводить, що для формування концептуального бачення конституційного реформування судової влади в напрямі підвищення її правозахисного потенціалу, а також формування концепції галузі судового права насамперед необхідно визначити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та праксеологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні.

Аргументується необхідність внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» щодо здійснення контролю за тривалістю розглядів судових справ, налагодженням співпраці між судами України та в інших держав, а також запровадженням у судах посад координаторів-посередників у сфері медіації та міжнародної співпраці, що сприятиме підвищенню ефективності правозахисного потенціалу судової влади в Україні.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, маємо підстави стверджувати, що в дисертації наведено нове розв'язання наукової проблеми, що полягає в розкритті правової природи правозахисної функції судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні. Відтак вважаємо, що поставлена мета, яка полягала у вирішенні важливої теоретичної та практичної проблеми – розкриття сутності, значення та правових засобів реалізації правозахисної функції судової влади в умовах проведення в Україні конституційної реформи, – реалізовувалася шляхом виконання низки конкретних дослідницьких завдань.

На основі аналітичного осмислення концептуальних положень юридичної науки, норм чинного національного законодавства й міжнародного досвіду, здійснено спробу комплексного розв'язання актуальної проблеми та сформулювати низку узагальнень, теоретичних положень, пропозицій, що мають важливе наукове та прикладне значення, а саме:

1. У дослідженні правової природи та сутності судової влади основним структуроутворюючим і функціональним принципом організації цієї гілки влади запропоновано розглядати принцип поділу державної влади. В конституційній системі розподілу влади судова влада є самостійною і незалежною гілкою державної влади, що покликана служити суспільству та здійснювати правосуддя, вирішувати в судовому порядку правові спори та конфлікти. Судова влада визначає межі розсуду інших гілок державної влади, є правообмежувальним чинником у діяльності законодавчої, виконавчої влади та Глави держави. Відтак її роль у механізмі поділу влади полягає у стримуванні інших гілок державної влади від порушень конституційної законності, а також захисті прав і свобод людини та громадянина в державі.

Ефективне виконання судовою владою своїх функцій можливе лише за умови її самостійності, яка забезпечується: по-перше, її цілковитою відокремленістю від інших гілок державної влади системі державного

механізму; по-друге, неможливістю інших гілок державної влади здійснювати вплив на судову гілку влади.

Однією з основних причин проведення двох останніх судових реформ в Україні (2016 і 2019 рр.) була необхідність забезпечення самостійності судової влади, що видається неможливим без незалежних судів і неупереджених суддів. Тому сьогодні Україна гостро потребує завершення конституційного реформування судової системи та судової влади в цілому, основна мета якого полягає у забезпеченні самостійності судової влади, що викликає необхідність приведення судочинства України до європейських стандартів та створення незалежних судів, здатних ефективно, об'єктивно, в розумні строки й справедливо вирішувати правові спори на засадах верховенства права.

2. Судова влада – це самостійний вид державної влади, що має виключну компетенцію розглядати юридично значимі справи, вирішувати спори та конфлікти в суспільстві шляхом здійснення правосуддя, що реалізується судами в порядку, визначеному чинним законодавством з метою захист прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави. Функція захисту прав і свобод людини в Україні реалізується судовою владою шляхом здійснення правосуддя, під яким слід розуміти процедуру здійснення органами судової влади функцій захисту прав і свобод людини й громадянина, розгляду та остаточного вирішення у встановленому процесуальним законом порядку кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ, згідно з Конституцією та законами України.

Правосуддя є найбільш ефективним способом захисту прав і свобод людини та громадянина. Судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, всебічного та об'єктивного виявлення фактичних обставин справи, причин виникнення правових спорів, вчинених правопорушень та встановлення об'єктивної істини. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати правозахисну функцію.

3. Складність і суспільна важливість судової влади та здійснюваної нею правозахисної функції передбачає необхідність комплексного, всебічного їх вивчення на основі відповідних методів і прийомів наукового пізнання. Дослідницька стратегія, покладена в основу комплексного підходу, передусім, ґрунтується на конкретних методологічних принципах, зокрема на формулюванні загальної теоретичної концепції, розробці наскрізних понять і категорій, що забезпечують єдність підходу до об'єкта дослідження, а вже відтак на цій основі – вивчення окремих аспектів правозахисної функції судової влади в Україні.

4. Для судової влади правозахисна функція є пріоритетною. Це самостійна функція судової влади, що здійснюється у випадку порушення прав, свобод і законних інтересів людини. Систему засобів здійснення правозахисної функції судової влади конституційного права на судовий захист можна розглядати як широкому, так і вузькому розумінні. У широкому розумінні до таких засобів відносяться: засоби нормативно-правового забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист; засоби контролю за дотриманням всіма суб'єктами, що беруть участь у реалізації конституційного права на судовий захист, положень нормативно-правових актів у вказаній сфері реалізації; засоби контролю за дотриманням суб'єктами, діяльність яких направлена на реалізацію конституційного права на судовий захист, встановлених державою правил їх реалізації. Вузьке розуміння правозахисної функції судової влади включає такі засоби її здійснення: засоби зовнішньоорганізаційної діяльності щодо реалізації конституційного права на судовий захист; засоби внутрішньоорганізаційної діяльності у сфері судоустрою; відповідальність як засіб забезпечення конституційного права людини на судовий захист.

Принципи здійснення правозахисної функції судової влади – це основоположні засади організації та здійснення правозахисної діяльності органів судочинства у напрямі відновлення порушеного права, усунення

перешкод в його реалізації та застосування до порушника заходів юридичного примусу.

До основних принципів здійснення правозахисної функції судової влади, необхідно віднести такі: гуманізму, демократизму, верховенства права, законності, пріоритетності прав та свобод людини і громадянина, справедливості, рівності всіх перед законом, доступності правосуддя, незалежності тощо. Лише за умови дотримання судовою владою цих принципів стає можливою ефективна реалізація нею правозахисної функції.

5. Здійснюючи правозахисну функцію у формі правосуддя, судова влада визнається одним з найефективніших засобів захисту прав і свобод людини, основне завдання якої – відновлення порушеного права. Судова форма захисту забезпечує максимум процесуальних гарантій людині, яка звертається за захистом, а тому є вищою формою такого захисту.

Виокремлюються наступні критерії встановлення ефективності правозахисної функції судової влади: 1) справедливість і правосудність (обґрунтованість і законність) судового рішення; 2) доступність і своєчасність здійснення правосуддя; 3) авторитет судової влади і довіра суспільства.

Осмислення судової влади як самостійної гілки державної влади, на яку покладається важлива роль у правозахисному механізмі держави, вимагає консолідованого теоретико-правового підґрунтя. Вбачається, що теорія судової влади має стати засадничим підґрунтям у подальшому розвитку судової влади в Україні як важливої умови існування й розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Теорія судового права поступово набуває рис самостійного наукового напрямку, що комплексно обстоюватиме судову владу та судочинство в їх системному взаємозв'язку, а в перспективі може стати концептуальною теоретичною основою становлення та розвитку судового права як самостійної публічної галузі права, що має власний предмет правового регулювання, особливий метод правового регулювання, принципи правового регулювання, а

також заслуговує на прийняття власного кодифікованого джерела права.

При цьому судове право не повинно поглинати чи підміняти процесуальні галузі права. До системи судового права пропонується відносити систему науково-теоретичних, нормативно-правових та праксеологічних положень, що мають загальний засадничий характер і здійснюють безпосередній вплив на зміст і форми здійснення правозахисної функції судової влади в Україні. Зокрема, під науково-теоретичними основами пропонується розуміти сукупність теоретичних знань, положень юридичної науки, своєрідний гносеологічний фундамент, спираючись на який є можливим сформулювати об'єктивне та достатнє бачення сутнісних та формальних аспектів здійснення правозахисної функції судової влади. Нормативно-правові основи – це об'єктивне юридичне право, представлене у вигляді сукупності правових норм, відображених у відповідних джерелах права. Практиологічні основи – це практичні стандарти провадження у конкретних справах, що формуються під час правозастосовної практики.

В умовах реформування правової системи України судове право здатне стати концептуальною основою для оптимізації процесу реформування судової влади, на яку покладається важлива роль здійснення правозахисної функції, а отже заслуговує на відродження, та практичне втілення.

6. Формою об'єктивації правозахисної функції судової влади є закріплення у частині 1 статті 55 Конституції України права на судовий захист. Право на судовий захист є комплексною правовою категорією, що означає наявність можливості кожної особи на основі норм Конституції звернутись до суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів. Закріплення права на судовий захист в Конституції України є результатом імплементації міжнародно-правових норм, які проголошені в міжнародних актах та повинні сумлінно виконуватись.

7. Правосуддя як основний правозахисний механізм в державі може ефективно виконувати свою функцію завдяки імплементації загальноприйнятих

міжнародних стандартів судового захисту прав і свобод людини. Такі стандарти виходять з того, що захист прав і свобод кожної людини в судовому порядку гарантується. Судовий захист здійснюється на основі чітко визначених процесуальним законом процедур і завершується винесенням правосудного рішення, що є обов'язковим для виконання та забезпечить відновлення порушеного права і притягнення правопорушника до відповідальності.

Міжнародні стандарти захисту прав людини закріплені в міжнародно-правових документах, що найповніше відображають надбання людства у зазначеній сфері та встановлюють загальновизнані принципи основоположних прав та інтересів людини, за яку жодна держава не може виходити.

Під міжнародними стандартами захисту прав людини запропоновано розуміти закріплені у міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким повинна відповідати процедура захисту прав і свобод людини, і які є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи політичного характеру.

8. Конституційна судова реформа спрямована на створення та розвиток судової влади як незалежної, самостійної гілки влади у системі поділу державної влади, функціонування якої повинно спрямовуватись на забезпечення та захист принципів верховенства права та пріоритету прав і свобод людини та громадянина. Об'єктом судової реформи є позитивне право, що знаходить свою об'єктивацію в Конституції, що займає особливе місце у системі нормативно-правових актів, що регулюють сферу судової влади. Метою конституційної реформи судової влади є приведення національного законодавства до європейських стандартів у сфері здійснення правосуддя для ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, підвищення доступу до правосуддя та справедливий суд. Важливим завданням конституційної реформи судочинства в Україні є удосконалення правової

системи держави в напрямку підвищення правозахисного потенціалу судової влади.

Ознаками конституційної реформи судової влади є: послідовність етапів проведення конституційного реформування судової влади як перманентного конституційно-правового процесу вдосконалення судової влади в державі; інтегративність конституційних перетворень у сфері судової влади, що означає системний характер діяльності суб'єктів реформування в напрямі комплексного перетворення усіх законодавчих актів у сфері судової влади на підставі внесення змін до Конституції; сприйняття конституційної реформи судової влади суспільством на основі сформованої конституційної правосвідомості та неухильного виконання здійснюваних конституційно-правових перетворень у сфері судової влади.

Ключовими напрямками конституційної реформи у сфері судоустрою є правоконкретизація і процесуалізація правозахисної функції судової влади, що сприяють оптимізації правозахисного потенціалу судової влади в Україні.

9. Дисертанткою розроблено та обґрунтовано законодавчі пропозиції, які викладено в проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про судоустрій і статус суддів” та Закону України „Про Вищу раду правосуддя”». Прийняття зазначеного законопроекту обумовлене необхідністю удосконалення механізму здійснення контролю за тривалістю розглядів судових справ, а також налагодження співпраці між судами України та інших держав, введення у судах посад координаторів у сфері медіації та міжнародної співпраці, що має посприяти удосконаленню здійснення правозахисної функції судової влади в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблязов Д. Е. Судовий захист прав людини і громадянина. *Право і безпека: науковий журнал*. 2012. № 1. С. 3–7.
2. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 38 с.
3. Адміністративна юстиція в Україні: навч. посіб. / Г. О. Пономаренко, А. Т. Комзюк, Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко; за заг. ред. А. Т. Комзюка. К. : Прецедент, 2009. 198 с.
4. Азаркин Н. М. Монтескье. М.: Юрид. лит., 1988. 128 с
5. Актуальні проблеми теорії держави та права: навчальний посібник / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. 260 с.
6. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения : [монографія] / [изд. 2-е, перераб. и доп.]. М. : НОРМА, 2002. 608 с.
7. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования : [монографія]. М. : Статут, 1999. 712 с.
8. Алексеев С. С. Теория права : учебник. М.: БЕК, 1994. 224 с.
9. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
10. Андрійко О. Ф. Поняття і система засобів забезпечення законності у державному управлінні / *Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.*: [у 2-х т.]. Т. 1. Загальна частина / О. Ф. Андрійко; [ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова)]. К.: Вид-во «Юридична думка», 2004. 584 с.
11. Андруневчин О. М. Європейські стандарти захисту прав і свобод громадян та їх застосування в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 136–144.

12. Андрущакевич Ю. В. Конкретизація правових норм (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 20 с.
13. Батанов О. В. Функції територіальних громад як специфічних суб'єктів конституційного права. *Право України*. 1998. №8. С. 23.
14. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. К., 2011. 303 с. URL: <https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/Bihun%202011%20Philosophy%20of%20Justice%201%20ed%20.pdf>
15. Бойко В. Ф., Євдокимов В. О., Юлдашев О. Х. Право людини на правосуддя (Судове право України): навчальний посібник. К.: Варта; МАУП, 2003. 526 с.
16. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження медіації у судовий процес як складова наближення законодавства України до європейських стандартів. *Приватне право і підприємництво*. 2011. № 10. С. 181-185.
17. Бориславська О. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління (на основі досвіду європейської моделі конституціоналізму). *Право України*. 2014. № 7. С. 47–54.
18. Бориславська О. Незалежність судової влади як умова існування конституціоналізму. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 57–61.
19. Бринцев В. Д. Кодекс судової влади на один щабель з КК, ЦК, КПК, ЦПК. *Право України*. 1996. № 8. С. 19-21.
20. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
21. Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: у 2 кн. Кн. 1: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

22. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Х. : Право, 2016. 72 с. (Серія «Інноваційне суспільство і розвиток законодавства»).

23. Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. Київ : Юрид. думка, 2018. 502 с.

24. Бурій А., Васюта М., Таратула Р. Моніторинг доступності суду. Рапорт з моніторингу. Л.: Регіональний громадський фонд «Право і демократія», 2007. 82 с.

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

26. Верховенство права на національному та міжнародному рівнях: Декларація Генеральної Асамблеї ООН, Прийнята резолюцією 67/1 Генеральної Асамблеї ООН 24 вересня 2012 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ruleoflaw2012.shtml

27. Вибірчий кодекс України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4459>.

28. Вибрані праці Ю. М. Тодики / *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції* (Харків, 4–5 листопада 2016 р.) / за заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2016. С. 7–47.

29. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів» від 1 січня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text.

30. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи «Про якість судових рішень» від 18 грудня

2008 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc>

31. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» від 16 жовтня 2015 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15092>.

32. Висновок № 19 (2016) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи «Про роль голів судів» від 10 листопада 2016 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806c5d17>.

33. Висновок Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо змін до законодавчих актів, які регулюють статус Верховного Суду та органів суддівського врядування, прийнято Венеціанською комісією на її 121-му пленарному засіданні (Венеція, 6–7 грудня 2019 р.). URL: <https://www.echr.com.ua/document/visnovok-shhodo-zmin-do-zakonodavchix-aktiv-yaki-regulyuyut-status-verhovnogo-sudu-ta-organiv-suddivskogo-vryaduvannya>.

34. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України "Про внесення змін до статті 46 Конституції України" вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) 2 червня 1999 р. № 2-в/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-99#Text>.

35. Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 41/120 від 4 грудня 1966 р. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement>

36. Гаврильців М. Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. *Науковий вісник*

Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. 2016. Вип. 4. С. 161–171.

37. Гаврильців М. Т. Організаційно-правові гарантії захисту конституційного права людини і громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2016. № 22. С. 38–42.

38. Галуцько В. В. Адміністративно-правова охорона суб'єктів права власності в Україні: монографія. Херсон: ВАТ ХМД, 2006. 356 с.

39. Гаращук В. М. Законність у сфері державного управління / *Адміністративне право України : підручник* [Гаращук В. М., Битяк Ю. П., Дьяченко О. В. та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

40. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.07. Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2003. 42 с.

41. Гарлицкий Л. Постановление Европейского Суда по делу «Брониовский против Польши» и последующие события: О двойственной природе «пилотных постановлений». *Права человека.* 2006. № 8. С. 27.

42. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 14 т. М. : Государственное издательство политической литературы, 1929. Т. 1. 473 с.

43. Гегель Г. В. Ф. Философия права / [пер. с нем.]. Том 1. Харьков : Фолио, 2000. 534 с.

44. Головатий С. П. Верховенство права: монографія : [у 3 кн.]. К.: Фенікс, 2006. Кн. I. 1747 с.

45. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение.* 2007. № 1. С. 112-124.

46. Горбатенко В. П. Реформа / *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5 (П–С).* 736 с.

47. Горлач М. І., Кремень В. Г. Полоітологія: наука про політику: підручник. К.: ЦУЛ, 2009. 840 с.
48. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія. Харків: Право, 2012. 448 с.
49. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія. К. : Фенікс, 2007. 224 с.
50. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
51. Грошевий Ю. М. Конституція України та проблеми формування судового права / *Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяч. 4-й річниці Конституції України* (м. Ужгород, 1-3 червня 2000 р.). Ужгород: Закарпаття. 300 с.
52. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
53. Еллинек Г. Общее учение о государстве. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 784 с.
54. Ерліх Є. Вільне правознаходження та вільне правознавство. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3. № 1-2. С. 168-184.
55. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ: USAID, 2015. 708 с.
56. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України., 2002. 21 с.
57. Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
58. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О.В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України

М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2010. 584 с.

59. Загальна теорія держави і права: [підручник] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка та ін. Х.: Право, 2002. 428 с.

60. Загальна теорія держави і права: підручник [для студ. юрид. вищих навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

61. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування). *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 1. С. 3–13.

62. Иванов А. А. Теория государства и права: учеб. пособие / под. ред. В. П. Малахова; 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. 351 с.

63. Казакевич П. В. Організаційно-правове співробітництво органів судової влади України та Ради Європи: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.10 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Міністерство освіти і науки України. Харків, 2017. 21 с.

64. Кельзен Г. Чисте Правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. 496 с.

65. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права; [4-е изд.]. М. : Изд-во СГУ, 2008. 521 с.

66. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

67. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18.

68. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наук. записки Націон. унів-ту «Києво-Могилянська академія»*. *Юридичні науки*. 2007. Том 64. С. 3–9.

69. Козюбра Н. И. Понятие и структура методологии юридических наук / *Методологические проблемы юридической науки*. К.: Наукова думка, 1990. 183 с.

70. Колеснікова І. С. поняття та система гарантій доступності правосуддя в адміністративних судах. *Право та управління*. 2011. №2. С. 192–198.

71. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

72. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

73. Конституційне подання щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 37, частини першої статті 94, пункту 3 частини третьої статті 135 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», пунктів 4, 5, 6, 7, 9, 10 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», частин другої, третьої та четвертої статті 24, статті 281, частини восьмої статті 31, частини першої статті 42, частини третьої статті 47, частини четвертої статті 48 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 15 листопада 2019 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Konstytutsijne_podannia.pdf.

74. Конституційне право України: підручник / Л. К. Байрачна та ін.; за ред. акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. Ю. М. Тодики, д-ра юрид. і політ. наук, проф. В. С. Журавського. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.

75. Конституційне право України: навчальний посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, М. М. Бліхар. Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. 402 с.

76. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій (голова редкол), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.

77. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 жовтня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

78. Костицький В. В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39589/01-Kostickiy.pdf?sequence=1>.

79. Костицький В. В. Соціолого-правові засади організації судової влади. *Малий і середній бізнес*. 2014. № 1-2. С. 3-10.

80. Костицький В. В., Кобан О. Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія. К.: «Видавничий дім „АртЕк”», 2017. 228 с.

81. Костицький В. В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір. *Соціологія права*. 2015. № 1–2 (12-13). С. 3–9.

82. Костицький В. В., Чорна С. З. До питання про судове право як окрему галузь права. *Правові новели: науковий юридичний журнал*. 2019. № 7. Т. 3. С. 84-90.

83. Костицький В. В., Чорна С. З. Судова влада у контексті теорії поділу влади: правова природа та місце у системі влади. ROČENKA UKRAJINSKO-SLOVENSÁ. Zborník vedeckých prác. 2020. С. 81-86. URL: <https://www.eeda.sk/dok/publikacie/ostatne/2020-rocenka-ukrajinsko-slovenska.pdf>.

84. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_1_3.

85. Котюк І. І. Деякі аспекти сутності конституційного судочинства. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія : «Юридичні науки»*. 2010. № 82. С. 6-9.

86. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
87. Кримінальний процес України / за ред. проф. Ю.М. Грошевого, доц. В.М. Хотенця. Харків: Право, 2000. 480 с.
88. Крусян Р. Доктринальні основи реформування системи судоустрою України у контексті теорії правової реформи. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 4. С. 38-45.
89. Крусян Р. А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. 24 с.
90. Крючко Н. І. Ознаки судової влади: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 21 с.
91. Кулик С. В. Конституційна реформа в сфері судової влади в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 20 с.
92. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2013. С. 103–109.
93. Лисенков С. Л., Таранов А. П. Гарантії прав та свобод людини і громадянина / *Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.*
94. Лоцихін О. М. Проблеми сучасного розуміння поняття та сутності функцій держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 4 (66). С. 90–99.
95. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10 (122). С. 45–48.
96. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні

наукознавчі аспекти: монографія / передмова та заг. ред. доктора юридичних наук, професора М. С. Кельмана. Львів: ПП Сорока, 2014. 214 с.

97. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть: учебник. М.: Юристъ, 2005. 544 с.

98. Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як гарантія ефективного судового. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 10 (1). С. 10–17.

99. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.

100. Мазаракі Н.А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : автореф. дис. доктора юрид. Наук : 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 40 с.

101. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії: монографія. К.: Праксіс, 2008. 344 с.

102. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: учебное пособие. М. : Юристъ, 2001. 656 с.

103. Мелещенко В. Ф. Основи конституційного права України : [курс лекцій]. К.: Вентурі, 2005. 390 с.

104. Меркль А. Ю. Дволикість права. Погляд під кутом теорії пізнання права / переклад з німецької Р. І. Корнути; наукова редакція М. І. Козюбри. *Проблеми філософії права*. 2008/2009. Т. 6-7. С. 79-93.

105. Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 3. С. 39–43.

106. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

107. Монтескьє Ш. О духе законов / О свободе. *Антология западноевропейской классической либеральной мысли*. М.: Наука, 1995. 680 с.

108. Москвич Л. М. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 18-25.

109. Новий українсько-російський, російсько-український словник / [ред. О. А. Амауні, О. П. Івакін]. Київ: Аконіт, 1998. 723 с.

110. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України : автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 35 с.

111. Общая теория государства и права. Академический курс: [В 3 т.] / отв. ред. М. Н. Марченко; 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2007. Т. 3. 712 с.

112. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.

113. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2007. 30 с.

114. Огородник А. П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.

115. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII від 11 березня 2020 р. № 4-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd04d710-20#n2>.

116. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2005. 20 с.

117. Оніщук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави. *Віче*. 2010. №18. С. 6–9.

118. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: монографія. Х.: ПП «Торсінг», 2009. 300 с.

119. Організація судових та правоохоронних органів: [підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ] / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.; [за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової]. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 528 с.

120. Організація судової влади в Україні: перший аналіз нормат. змісту Закону України «Про судоустрій України» / А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк та ін.; за наук. ред. А. О. Селіванова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 112 с.

121. Орзіх М. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні. *Право України*. 1992. № 4. С. 7–11.

122. Орзіх М. П., Єзеров А. А., Терлецький Д. С. Конституція України у судових рішеннях. *Практичне наукове видання*. К.: Юрінком Інтер, 2011. 432 с.

123. Ориу М. Основы публичного права: монография. М. : ИНФРА-М, 2013. 574 с.

124. Основы демократії: підручник / за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-те вид., оновл. і доповн. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.

125. Падалко Г. До сучасного розуміння наукової категорії „функція держави” (загальний огляд проблеми). *Право України*. 2006. № 8. С. 63–69.

126. Пелих Н. Функції української держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 1. С. 3–6.

127. Пиголкин А. С. Теория государства и права : учебник / под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева ; [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Высшее образование, 2008. 743 с.

128. Подорожна Т. С. Конституціоналізація правової системи в контексті діяльності Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць*. 2014. Вип. 72. С. 28–33.

129. Познер Р. А. Проблеми юриспруденції / пер. з англ. С. Савченка. Х.: Акта, 2004. 488 с.

130. Полянський Ю., Рачинський А. Захист прав і свобод громадянина у сферах діяльності державної влади та управління / *Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України* / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. К. : Вид-во УАДУ, 1999. Вип. 1. 336 с.

131. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. С. Ковальський (кер.) та ін.]. К.: Юрінкон Інтер, 2008. 832 с.

132. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

133. Прилуцький С. В. Концепція судового права та перспективи: Наукова доповідь. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 28 с.

134. Прилуцький С.В. Судове право / Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5 (П–С). 736 с.

135. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

136. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#n13>.

137. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>.

138. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>

139. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text>

140. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

141. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>

142. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 жовтня 1996 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>.

143. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

144. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>.

145. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text>.

146. Про міжнародні договори України: Закону України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

147. Про очищення влади: Закон України від від 16 вересня 2014 р. № 524-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>.

148. Про ситуацію, яка склалася в Україні у сфері правосуддя, та недоцільність участі суддів у парламентських слуханнях «Про стан правосуддя в Україні» 23 травня 2007 року: Постанова Верховного суду України від 21 травня 2007 № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0024700-07#Text>.

149. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>.

150. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

151. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

152. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: монографія / відп. ред. В.Ф. Погорілко. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003. 652 с.

153. Проблеми сучасної конституціоналістики: навчальний посібник / Н. В. Аніщук, М. В. Афанасьєва та ін.; за заг. ред. А.Р. Крусян та А. А. Єзерова. К.: Юрінком Інтер, 2018. 524 с.

154. Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников. М. : Наука, 1983. 223 с.

155. Проект ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pokazniki-diyalnosti/234/tnrl>.

156. Пустовойт Т. В. Конституційно-правові основи єдності судової влади України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016. 19 с.

157. Рабінович П. М. Герменевтика і правове регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 61–71.

158. Рабінович П. М. Державна влада / Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / [упоряд. П. М. Рабінович і ін.]. К. : Юридична енциклопедія, 1999. Т. 2. 380 с.

159. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.

160. Рабінович П. М. Права людини (юридична захищеність). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II. «Права людини у контексті поліцейської діяльності». 1224 с.

161. Рассказов Л. П. Теория государства и права: учебник для вузов. М. : Риор, 2008. 463 с.

162. Речицький В. В. Політичний предмет конституції: монографія. К. : Дух і літера, 2012. 728 с.

163. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бендерський проти України» (Заява № 22750/02) 15 листопада 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text.

164. Рішення Конституційного Суду України у справі громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р. № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.

165. Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненням жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.

166. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін

судового процесу) від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>.

167. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 № 3-рп/2003 / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>.

168. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

169. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII від 11 березня 2020 р. № 4-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text>.

170. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>.

171. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>.

172. Росік Т. В. Роль судової практики в сучасній правотворчості: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 22 с.

173. Савич О. С. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2009. № 2. С. 271–278.

174. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х. : Право, 2010. 256 с.

175. Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади: монографія. К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 120 с.

176. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. К. : УВІД «Рада», 2009. 560 с.

177. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: Методологічні аспекти: монографія / наук. ред. О. Д. Святоцький. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 724 с.

178. Серeda Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 19 с.

179. Сіренко В., Святоцький О. До питання про владу: [Інтерв'ю академіка В. Сіренка – головному редакторові журналу «Право України», професору О. Святоцькому]. *Право України*. 2009. № 11. С. 26–45.

180. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [підручник]. Харків: Консум, 2008. 656 с.

181. Скитович В. В. Концепция судебного права: опыт критического переосмысления / *Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов. Сборник статей* / Отв. ред. Л. Ф. Лесницкая, М. А. Рожкова. М. : Статут, 2008. 512 с.

182. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Ін Юре, 2010. 672 с.

183. Словник синонімів української мови: [в 2 т.] / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. К. : Наук. думка, 2006. Т. 2: «О–Я». 960 с.

184. Смокович М. І. Проблеми доступності до правосуддя в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 16–30.

185. Совгиря О. В., Шукліна Г. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

186. Статут ООН від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

187. Стецовский Ю. И. Механизм защиты прав человека, предусмотренный ООН, и адвокатура. *Адвокат*. 2006. № 1. С. 28–36.

188. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / О. С. Захарова та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко; 3-є вид., перероб. та доп. К. : Атіка, 2009. 640 с.

189. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / Авт. кол.: В. С. Бігун і ін.; за ред. І. Б. Усенка. К.: «Видавництво „Наукова думка” НАН України», 2014. 503 с.

190. Судова влада як основний суб'єкт судового права: лекція професора І. Є. Марочкіна. *Право України*. 2015. № 3. С. 100–111.

191. Судова влада: монографія / І. Є. Марочкін та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.

192. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців і ін. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 388 с.

193. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. 536 с.

194. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. К. : Довіра, 2006. 789 с.

195. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.

196. Таманага Б. Верховенство права : Історія. Політика. Теорія : монографія / пер. з англ. А. Іщенко. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 206 с.

197. Тарахонич Т. І. Змістовна характеристика правових засобів: сучасні погляди. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 36–39.

198. Тацій В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України. *Право України*. 2010. № 10. С. 48–59.

199. Темченко В. І. Верховенство права у практиці Євросуду та Конституційного Суду України. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2007. Том 64. С. 15–20.

200. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред Н. И. Матузова, А.В. Малько; 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. 768 с.

201. Теория государства и права: учебник для юрид. учеб. высш. уч. зав. / под ред. С.А. Голунского, М.С. Строговича. М.: Юриздат, 1940. 304 с.

202. Теорія держави і права : академічний курс / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

203. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / под ред. М.Ю. Тихомирова; изд. 6-е, дополн. и переработ. М. : Изд. Тихомирова М. Ю., 2009. 1088 с.
204. Тлумачний словник української мови / [уклад. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига]. Х. : Синтекс, 2005. 672 с.
205. Туркіна І. Є. Судова влада в системі державного управління: монографія. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 204 с.
206. Ул'яновська О. Адміністративно-правові засоби реалізації конституційного права на судовий захист: теоретичний аналіз. *Віче*. 2013. №6. С. 30–32.
207. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наукова доповідь. К.: Ліра-К, 2015. 64 с.
208. Філософський енциклопедичний словник / [під гол. ред. В. І. Шинкарука]. К. : Абрис, 2002. 742 с.
209. Хайек Ф. А. Ф. Право, законодательство и свобода : Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / пер. с англ. Б. Пинскера, А. Кустарева. М. : ИРИСЭН, 2006. 644 с.
210. Хливнюк А. М. Щодо поняття «судова влада». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 4 (104). С. 45-47.
211. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пос / под ред. В. Г. Стрекозова; 2-е изд. доп. испр. М. : «Дабахов, Ткачѳв, Димов», 1995. 384 с.
212. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
213. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
214. Циппеліус Р. Юридична методологія / пер. з нім. Р. Корнута адапт., прикл.з права України і список термінів). К. : Реферат, 2004. 176 с.
215. Чернець М. В., Цекот Д. Д. Організація наукових досліджень та їх статистичний аналіз. Дрогобич: ДДПУ, 2006. 214 с.

216. Черниченко С. В. Права человека и гуманитарная проблематика современной дипломатии. *Московский журнал международного права*. 1992. № 3. С. 35–41.

217. Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственоведения. М. : Артикул, 1997. 352 с.

218. Чорна С. З. Законодавче регулювання правозахисної функції судової влади в сучасній Україні. *Соціологія права*. 2020. №4. С. 57-64.

219. Чорна С. З. Міжнародні стандарти прав людини та їх імплементація в процесі реалізації правозахисної функції судової влади в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 20-24.

220. Чорна С. З. Принцип самостійності як важливий конституційний принцип організації та діяльності судової влади в Україні. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2020. № 2. С. 135-141.

221. Чорна С. З. Роль судової влади у конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186-190.

222. Чорна С. З. Трансформація правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 67-71. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2020/17.pdf

223. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

224. Шаповал В. М. Феномен конституційного права: монографія. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.

225. Шаталюк С. Д. запровадження міжнародних стандартів надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Видання ЧДУ ім. П. Могили: Наукові праці. Політичні науки*. 2012. Випуск 170. Том 182. С. 92–97.

226. Шатіло В. Співвідношення політичної й адміністративної компоненти у функціонуванні державної влади. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 271-278.

227. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2007. 848 с.

228. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2008. 38 с.

229. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / 5-те вид., стер. К.: Знання, 2006. 307 с.

230. Шестаков Л. Н. Права личности: некоторые вопросы теории. *Вестник Московского университета*. 1992. № 1. С. 85-86.

231. Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник. К. : Освіта України, КНТ, 2008. 592 с.

232. Шмелева Г. Г. Конкретизация юридических норм в правовом регулировании: монография. Львов: Вища школа, 1988. 108 с.

233. Шостенко О. І. Адміністративна юстиція України в складі Російської імперії. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 3. С. 7–11.

234. Шунди́ков К. В. Механизм правового регулирования: учебное пособие / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Малько. Саратов: СГАП, 2011. 104 с.

235. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 32. Том 1. С. 157-160.

236. Щербанюк О. В. Судове право: пошук концепції. *Альманах права*. 2015. Вип. 6. С. 115-119.

237. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] Т. 5: «П–С» / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. К. : Укр. енцикл. 2003. 736 с.

238. Якимець Ю. В. Публічне адміністрування сферою культури: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. К. : Нац. акад. внутр. справ., 2012. 22 с.

239. Яркова Е. Н. История и методология юридической науки: учебное пособие / 2-е изд. М.: ФЛИНТА, 2015. 365 с.

240. Chorna S. Z. Constitutional consolidation of the human rights function of the judiciary in Ukraine. *National law journal: theory and practice*. 2020. № 5 (45). P. 4-8.

241. Constitutional Reform Act of UK 2005. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/contents>.

242. Delaney Erin F. Judiciary Rising: Constitutional Change In The United Kingdom. *Northwestern University Law Review* 2014. № 108 (2). URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1024&context=nulr>

243. Douglas L. Free Law Movement (Freirechts-bewegung). *The Philosophy of Law: An Encyclopedia* / G.B. Grey (ed.). New York & London: Garland Publishing, 1999. Vol. 1. P. 310-320.

244. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment, CEPEJ, 2018. URL : <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

245. Findlay V. The United Kingdom, 110/1995/616/706, *Council of Europe: European Court of Human Rights*, 25 February 1997, URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b66d1c.html>.

246. Garapon A., Lassegue J. Justice Digitale : Revolution Graphique. *International Journal of Law in Conext*. 2019. Vol. 15. Iss. 4. P. 536-541.

247. General Principles of Law – The Role of the Judiciary. *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*. / Editor Laura Pineschi. Vol. 46. Parma: Springer, 2015. 325 p.

248. Hayek F. A. Law, Legislation and Liberty. 1973. Vol. 1: Rules and Order. Chicago. The University of Chicago Press. 184 p.

249. Kostytsky Wasyl W. Kwestia oceny dziedzictwa prawnego Leona Petrazyckiego w nowoczesnej doktrynie prawnej Ukrainy. *Leon Petrazycki i jego dzieło*. Warszawa : Stydia Iridica. 2018. P. 163–184.

250. Locke J. *Second Treatise of Government* / Edited by C. B. Macpherson. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 1980. 129 p.

251. Montesquieu Ch. de S. *The Spirit of Laws* / Translated by Thomas Nugent. Kitchener: Batoche Books, 2001. 726 p. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/montesquieu/spiritoflaws.pdf>.

252. The Law Lords' response to the Government's consultation paper on Constitutional reform: a Supreme Court for the United Kingdom (CP 11/03 July 2003). URL: <http://www.parliament.uk/documents/judicial-office/judicialscr071103.pdf>.

253. Zhou H.-R. Legal Principles, Constitutional Principles, and Judicial Review. *The American Journal of Comparative Law*. 2019. Vol. 67. Issue 4. P. 899–930.

ДОДАТКИ

Проект Закону України**”Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Вищу раду правосуддя»”**

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

I. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»:

1) доповнити статтею 12-1 такого змісту:

«Стаття 12-1 Засади прийняття судових рішень

Прийняття рішень судами відбувається на засадах верховенства права, справедливості та ефективності здійснення правосуддя з урахування дотриманням прав людини, охорони громадського порядку, поваги прав як обвинуваченого та потерпілого, так і прав обох сторін у цивільному, господарському та адміністративному провадженнях.

Справедливе відправлення правосуддя вимагає рівності сторін між обвинуваченням та захистом, повагою незалежності суду та принципу розподілу влади та обов'язковості остаточних судових рішень. Необхідною гарантією справедливого, неупередженого та ефективного здійснення правосуддя є належне виконання суддями своїх обов'язків та дотримання присяги.»

2) **Статтю 24** доповнити:

«п. 9-1) здійснювати контроль за тривалістю розглядів судових справ з метою пришвидшити судовий розгляд в розумних межах із врахуванням принципів безсторонності, недопустимості тиску на розгляд справи, справедливості, незалежності, конфіденційності та консультативності;»

«п. 9-2) налагодити співпрацю з іншими місцевими судами та з місцевими судами інших держав у сфері обміну досвідом щодо розгляду справ, обґрунтування судових рішень, щодо обміну досвідом управлінської діяльності, а також налагодження суспільного діалогу та зв'язків з громадськістю,

використовуючи усі доступні комунікативні засоби (відео-конференції, он-лайн платформи, візуальні зустрічі, обмін фото-та відео матеріалами, тощо);»

3) **статтю 29** доповнити:

«п. 9-1) здійснювати контроль за тривалістю розглядів судових справ з метою пришвидшити судовий розгляд в розумних межах із врахуванням принципів безсторонності, недопустимості тиску на розгляд справи, справедливості, незалежності, конфіденційності та консультативності;

п. 9-2) налагодити співпрацю з іншими апеляційними судами та з апеляційними судами інших держав у сфері обміну досвідом щодо розгляду справ, обґрунтування судових рішень, щодо обміну досвідом управлінської діяльності, а також налагодження суспільного діалогу та зв'язків з громадськістю, використовуючи усі доступні комунікативні засоби (відео-конференції, он-лайн платформи, візуальні зустрічі, обмін фото-та відео матеріалами, тощо);»

4) **статтю 34** доповнити:

«п. 8-1) здійснювати контроль за тривалістю розглядів судових справ з метою пришвидшити судовий розгляд в межах закону із врахуванням принципів безсторонності, недопустимості тиску на розгляд справи, справедливості, незалежності, конфіденційності та консультативності;

п. 8-2) налагодити співпрацю з іншими вищими спеціалізованими судами та з вищими спеціалізованими судами інших держав у сфері обміну досвідом щодо розгляду справ, обґрунтування судових рішень, щодо обміну досвідом управлінської діяльності, а також налагодження суспільного діалогу та зв'язків з громадськістю, використовуючи усі доступні комунікативні засоби (відео-конференції, он-лайн платформи, візуальні зустрічі, обмін фото-та відео матеріалами, тощо);»

5) доповнити статтею 25–1 такого змісту:

«Стаття 25–1. Координатор у сфері медіації»

В окружних судах діють координатори у сфері медіації

(співробітництва, співпраці) між суддями, громадськістю та іншими медіаторами, а також організовує інформаційні зустрічі на предмет комунікації суддів з громадянським суспільством.

Координатор у сфері медіації призначається головою окружного суду з числа суддів даного суду.»

б) доповнити статтею 25–2 такого змісту:

«Стаття 25–2 Координатори у сфері міжнародної співпраці і дотримання прав людини у цивільних справах та у кримінальних справах.

В судах діють координатори у сфері міжнародної співпраці і дотримання прав людини у цивільних справах та у кримінальних справах.

У галузі міжнародного співробітництва, наближенням українського законодавства до європейських стандартів, дотриманням прав людини у цивільних справах, зокрема прав дітей та прав подружжя, координатор з питань міжнародного співробітництва та прав людини у цивільних справах здійснює:

1) надання на запит суддів, присяжних та помічників суддів інформації:
а) про правила та процедури у сфері законодавства та практики іноземних держав, б) про принципи та порядок співпраці в рамках застосування та зміст стандартів Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у цивільних справах, в) про принципи та порядок визначення органу, уповноваженого в іноземній державі виконати запит про правову допомогу або надати інформацію про стан виконання цього запиту про правову допомогу;

2) інформування голови суду про доцільність організації зборів суддів, присяжних, зокрема з метою вирішення юридичних колізій із застосуванням норм чинного законодавства, що викликають сумніви, та питань, в яких є суперечлива судова практика, а також для забезпечення відповідності стандартам, що впливають із Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;

3) інформування голови окружного суду про необхідність аналізу судової практики на предмет виявлення розбіжностей у правозастосуванні і у

випадку їх виявлення – для подальшого інформування у територіальні управління Державної судової адміністрації та у Верховний суд;

4) інформування суддів, помічників суддів про нові рішення Верховного суду та міжнародних судових органів;

5) контроль за своєчасним розміщенням інформації на веб-сайті суду.

Координатори з питань міжнародної співпраці та прав людини у цивільних справах та у кримінальних справах призначаються головами окружних судів за їх розпорядженням із числа суддів, присяжних або помічників суддів, які володіють необхідними знаннями у сфері міжнародного співробітництва, європейського права та нормативно-правових актів із захисту прав людини та демонструючи належне знання іноземних мов (за умови складання кваліфікаційного іспиту не нижче рівня С 1)».

7) доповнити **Главою 3–1. Медіатор:**

«Стаття 68–1 Статус медіатора.

Медіатор – особа, яка вирішує суперечки між сторонами спору внаслідок налагодження процесу комунікації і подання пропозиції такого альтернативного рішення, яке задовольнить усі сторони судового спору чи учасників конфлікту.

Медіатором може бути фізична, дієздатна особа, яка досягла 30 років, володіє державною мовою, не була засуджена за умисні злочини чи за корупційні діяння, має вищу освіту, досвід роботи у сфері права не менше 3-х років, був внесений до списку постійних посередників. На посаду медіатора не може бути призначений суддя. Виняток становлять судді у відставці.

Внесення до загального реєстру постійних посередників здійснюється окружними та апеляційними судами рішенням, винесеним на прохання особи, яка подає заявку на вступ та підтверджуючими документами з дотриманням усіх вищезазначених вимог. Претендент попереджається про кримінальну відповідальність за подання неправдивих даних.

Виключення постійного медіатора з загального реєстру відбувається у

випадках:

- подання особистої заяви про відмову виконувати функції посередника;
- набрання законної сили обвинувального висновку проти нього;
- неналежне виконання обов’язків медіатора;
- смерті.

Реєстр з особистими даними медіаторів (ПІБ, адреса, електронна скринька, дані про освіту і навчання, професійну діяльність, податкова декларація, телефон) є доступним для усіх окружних, апеляційних та спеціалізованих судів України.

У випадку зміни особистих даних, занесених до реєстру, постійний медіатор протягом двох тижнів повідомляє про це Голову відповідного суду.

Порядок внесення та видалення, розміщення реєстру, оновлення даних медіаторів, спосіб ведення списку постійних медіаторів, підтвердження виконання вимог для внесення до реєстру, типову форму заявки на внесення до реєстру та типи документів, що додаються до заяви, враховуючи необхідність забезпечення надійної та актуальної інформації про постійних медіаторів, однаковість заяв та ефективний хід процедури внесення до реєстру постійних медіаторів визначається постановою Міністерства юстиції України».

II. Закон України «Про Вищу раду правосуддя»:

доповнити п. 1 ст. 3:

«12-1) направляє конституційні подання до Конституційного суду України для перевірки відповідності Конституції України нормативних актів щодо незалежності судів та незалежності суддів;»

Додаток 2

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та періодичних наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз:

1. Костицький В. В., Чорна С. З. До питання про судове право як окрему галузь права. *Правові новели: науковий юридичний журнал*. 2019. № 7. Т. 3. С. 84-90.
2. Чорна С. З. Принцип самостійності як важливий конституційний принцип організації та діяльності судової влади в Україні. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2020. №2. С. 135-141.
3. Чорна С. З. Роль судової влади у конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186-190.
4. Чорна С. З. Міжнародні стандарти прав людини та їх імплементація в процесі реалізації правозахисної функції судової влади в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 20-24.
5. Chorna S. Z. Constitutional consolidation of the human rights function of the judiciary in Ukraine. *National law journal: theory and practice*. 2020. № 5 (45). P. 4-8.
6. Чорна С. З. Трансформація правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 67-71. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2020/17.pdf
7. Чорна С. З. Законодавче регулювання правозахисної функції судової влади в сучасній Україні – *подано до друку*
8. Костицький В. В., Чорна С. З. Судова влада у контексті теорії поділу влади: правова природа та місце у системі влади. ROČENKA UKRAJINSKO-SLOVENSÁ. Zborník vedeckých prác. 2020. С. 81-86. URL: <https://www.eeda.sk/dok/publikacie/ostatne/2020-rocenka-ukrajinsko-slovenska.pdf>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Чорна С.З. Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді справ щодо злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів / Проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів: соціальний і правовий аспекти: програма науково-практичного семінару (28 вересня 2018 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018.
10. Чорна С. З. Імплементация європейських стандартів забезпечення судового захисту прав людини в умовах здійснення судово-правової реформи в Україні / *Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст*. XI Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26-27 жовтня 2018 року) / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини”», 2018. С.148-150.
11. Чорна С. З. Право на судовий захист у структурі конституційно-правового статусу людини в Україні / *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 2-3 листопада 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 25-28.
12. Гаврильців М.Т., Чорна С. З. Право на повагу до людської гідності у світлі Загальної декларації прав людини / *Збірник тез круглого столу, присвяченого 70-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 14 грудня 2018 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2018. С. 25-28.
13. Чорна С. З. Ефективність дії конституції як передумова забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні / *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези доповідей регіональної наук.-практ. конф.* (м. Львів, 14 грудня 2018 р.) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 169-172.

14. Чорна С. З. Правові принципи отримання інформації органами державної влади в Україні / *Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання: збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 21 грудня 2018 р.) / упорядник Т. В. Магеровська. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 262-266.
15. Чорна С. З. Європейські стандарти забезпечення права людини на судовий захист в контексті конституційної реформи / *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 21-22 грудня 2018 р.). У 2-х частинах. Запоріжжя: ГО «Істина», 2018. Ч.1. С. 67-69.
16. Чорна С. З. Конституційні гарантії реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні / *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару* (м. Львів, 21 червня 2019 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 367-372.
17. Чорна С. З. Гарантії інформаційних прав людини при забезпеченні національної безпеки України. *Права людини та національна безпека: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 10 грудня 2019 р.); Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка». Київ: ПП «Комп'ютерний дизайн», 2019. С. 254-257.
18. Чорна С. З. Юридичні гарантії інформаційної безпеки особи в Загальній декларації прав людини. *Збірник тез круглого столу, присвяченого 71-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 10 грудня 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 212-215.
19. Чорна С. З. Конституційно-правові засади здійснення правозахисної функції судової влади. *Актуальні проблеми державотворення,*

- правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 29 грудня 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 89-91.
20. Чорна С. З. Практика Європейського Суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дитини. *Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в сучасному транзитивному суспільстві: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.). У 2-х частинах. Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка». Київ: «Видавництво Людмила», 2020. Ч. 1. С. 196-198.
21. Чорна С. З. Судовий захист прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми *Сучасні механізми протидії торгівлі людьми: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (4 грудня 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 164-166.